

TANYA, FALU, MEZŐVÁROS

II.

ÁJ FALU ZENEI ÉLETE

ÍRTA

VARGYAS LAJOS

A KIR. MAGY. PÁZMÁNY PÉTER-TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST 1941

A KIR. MAGY. PÁZMÁNY PÉTER-TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYARSÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI

B e v e z e t é s.

Aj kis falu Abaúj megyében, közel Tornához. A síkság és a hegyek találkozásánál húzódik meg egy V alakú völgy szájában. Előtte széles síkság: keletre Kassa felé nyitva, délre a Bódva völgyén át Miskolc felé. Ezt magyarság lakja. Mögötte a hegyekben már nemzetiségek élnek. Fölötte a völgyben a legközelebbi falu: Falucska már tót; a hegyeken túl Mecenzéf, Szomolnok német (mánta) városkák.

A falu kicsiny, mindössze 85 házból áll; lakossága 404 lélek.¹ De még ez a kis társadalom is különböző elemekből áll. Lakosai-ból 234-en katolikusok és 143-an reformátusok. Néhány, Falucskáról beköltözött görög-katolikus család képviseli a nemzetiségi elemet² és a felvégyben, az összeszoruló völgy oldalában ott a cigánysor.

Egy ilyen kicsi falu a nyelvterület szélén, mely kicsinységében is összetett, akár a nagy egységek, hálás anyagot szolgáltat a társadalmi szempontú néprajzi kutatás számára. A nyelvterület szélén lévő vidékek a társadalom egészének vérkeringésében kevésbé vesznek részt, itt inkább találunk régies állapotokat, mint a központban, ahová minden áramlat összefut, minden erő először hat. Ezért polgárosodó parasztságunkban a régi népkultúra állapotát inkább a nyelvhatár mentén lévő peremvidékek lakossága őrízte meg. Ha tehát egy falu zenei életének megismerését tűztük ki célunk, hogy vizsgálatával a népzene és általában a népkultúra néhány alapvető kérdésére kapjunk feleletet, akkor keresve sem találhatunk alkalmasabb területet ennél a falunál. A vidék: a Bódva völgye, Gömörnek magyar része még elég gazdag népzenei hagyományokban. Az egész vidéken él még a fonó, a hagyományos dalkultúra legfőbb életben tartója. Maga a falu nemzetiségek érintkezőpontján, élénk kapcsolatban polgárosultabb és eldugott, régies életű falvakkal egyaránt, Amerikát járt lakosságával,³ a csehek húszévi uralma

A kiadásért felel: Vargyas Lajos

18587 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9. Tel.: 122-190, 326-066
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

¹ Az 1938-i felvidéki összeírás szerint.

² A falucskaiak elszlovákosodott ruszinok.

³ Az egész vidékre jellemző az amerikai kivándorlás és az is, hogy vissza-

alatt leválasztva a magyar törzsről, annyiféle hatásnak volt kitéve, hogy rendkívül sok érdekes kérdés kutatását teszi lehetővé. De legfőbb előnye kicsinysége, mert így alapos, megközelítőleg kimerítő anyaggyűjtést lehet benne végezni és megoldhatjuk azokat a feladatokat, melyeket a zenefolklore az ilyen irányú kutatás számára kitűz.

Ezek a kérdések akkor merültek fel, mikor a népzene-kutatás túljutott a legfőbb alapvető feladatok megoldásán. Az anyaggyűjtés nagyjából befejeződött: a további gyűjtés már csak variánsokkal szolgál. Az anyag stílusrétegeinek szétválasztása, az egyes rétegek eredete, a kapcsolatok más népekkel, műzenével és más hasonló kérdések megoldása már biztos alapokon nyugszik. Szóval nagy vonásokban elvégezték mindazt, amit az anyaggal statikailag lehet: megállapítani, hogy *mi* történt a népzenevel az idők folyamán. Ezután már az a kérdés következik, *hogyan* történt mindez? Statikus keresztmetszet helyett bepillantani a folyó, történő életbe és így kapni meg a feleletet bizonyos kérdésekre. Működés közben figyelni meg azokat az erőket, melyeknek eddig csak eredményeit láttuk az összehordott anyagban. Így pl. összeállíthatjuk az anyagból egyes dalok variáns-csoportjait, megállapíthatjuk a különbségeket, de hogy ezek a különbségek hogy keletkeznek, magát a variálás folyamatát nem ismerjük meg, legfeljebb csak következtetünk rá. Nem tudjuk, hogy csak a továbbadásnál változik-e meg a dal, vagy pedig már az egyes egyének tudatában sem él a dallamnak változhatatlan alakja. Van-e tudatos, vagy önkénytelen variálás, vagy pedig csak a rossz emlékezet folytán változnak a dalok? Ha van tudatos variálás, mi az oka, hogy megy végbe? stb., mind olyan kérdés, mely nélkül tudásunk nem teljes, melyre azonban csak részletes, — az egész életre kiterjedő kutatással tudunk válaszolni.

A mai néprajztudomány azt a felfogást vallja, hogy az egyes elemek veszítenek értelmükből, ha a maguk szerves összefüggéséből kiragadjuk őket. Mindent egész összefüggő életében kell bemutatni, hogy igaz képet és értelmet nyerjen. Ezért fordult a magyar néprajz mindinkább az osztatlan élet megjelenítése felé.⁴ A népzene területén

jönnek. Sokan vannak ugyan most is odakinn, akikkel állandó kapcsolatot tartanak fenn. De a legnagyobb része a kivándorlóknak csak szerezni meggy ki és egy idő múlva hazajön.

⁴ Györffy: Szilaj pásztorok és egész nevelői iránya. Vargha László: A tilalmasi tanyák c. dolgozata a népi építkezés területén hozott új eredményeket ennek a szemléletnek alapján. A folklore-ban Ortutay: Fedics Mihály mesél c. munkájában jelentkezik ez a szemlélet egy mesélő teljes vizsgálatában. Az egész közösségre nézve lásd: Banó István: A népi epika életformái. Ethnográfia, 1939. egészen új szempontokkal.

Kodály mondta ki az ilyen kutatás szükségét a Magyar Népzene⁵ előszavában és kitűzte azokat a feladatokat, melyeket egy falu teljes népzenei feldolgozásánál meg kell oldani: „Szöveg és dallam pusztá feljegyzése, ha mégoly pontos, még semmit sem mond a dallam életéről, élettanáról. Megállapítandó: változik-e ismétléskor, vagy idővel, ugyanazon énekes ajkán? Szándékosan-e, vagy öntudatlanul? Továbbterjesztése jelent-e mindig változást? Mik a változatképződés körülményei, okai, törvényszerűségei? Régi feljegyzések helyi és személyi adatai alapján újra felkereshetők az énekesek. Nagyrészt megfigyelésekre számíthatunk: évek, évtizedek múlva változott-e a dalok előadása? Ha nem élnek már: van-e nyoma a dalnak vagy velük tűnt el? A megváltozott élettel változott-e a zenei ízlés? Fogott vagy szaporodott a dalkészlet? Miért hagytak el egy-egy dalt?

Külön tanulmányozás tárgya: a zene a közösség életében. Mennyire becsüli, mennyire fontos számára. Mekkora a zeneszükséglete. Becsüli-e a feltünőbb dalostehetséget, vagy rossz szemmel nézi, haszontalan időtöltésnek tartja a dalolást. Nem csak azt tartják-e „jó dalos”-nak, aki egynéhány, a közösségben nem használatos, „uras” nóta modoros előadásával tűnik fel? A közösség vezető rétege mennyiben törekszik „fölfelé” zenei szokásaiban is? Hat ez a többiekre? Az egyre élesebben elváló falusi proletariátus zenei ízlésben is elkülönül-e a törpe- és kisbirtokos osztálytól? Vannak-e még közös dalaik? Melyek az osztályhoz kötött dalok?

Keveset tudunk a dallamok elterjedtségéről. Milyen mélyen gyökereznek a társadalomban. Hányan tudják, elhatárolható-e valamely szűkebb körön belül. Dalolási alkalmak, szokások. A terjedés módja: pusztá hallás útján, vagy írás, nyomtatás segítségével. (Írott, vásári nyomtatott daloskönyvek.) Van-e tudatos, szándékos dallamtanulás, vagy csak „ráragad” az új nóta, aki hallja. Mennyi része van a terjedésben szövegnek, dallamnak? Tudnak-e szöveget dallam nélkül és viszont? Ráfognak-e tudatosan új szöveget régi dallamra? Van-e, aki vállalja ilyennek a szerzőségét?

Nincs pontos tudomásunk a nép énektechnikájáról, hangterjedelméről, zenei hallásáról, felfogóképességéről. Mi a dallamismeret átlaga, hol kezdődik a kivételes emlékezőtehetség, mindig együtt jár-e kivételes előadóképességgel.

Nem ismerjük eléggé a nép hangszereit s a velük való foglalatosságát. Hogyan tanulja meg, aki tudja: magától-e vagy mástól? Mikor, mit, kinek játszik? Pénzért is (táncra) vagy csak kedvtelésből. Paraszttandák, kottanemértő falusi cigányok zeneéletéről nincs

⁵ Kodály: A magyar népzene. Budapest, 1937.

semmi pontos leírás. Milyen hangszerekkel élnek, ki a szervezőjük, tanítójuk, hogyan készülnek, egyenként és együtt a szereplésre. Hogyan gyarapodik zenekészletük... legtanulságosabb volna egy-egy község teljes dallamtérképét, zenei életének minden részletre kiterjedő leírását, szóval zenei monografiáját elkészíteni.”⁶

Ennek a feladatnak megoldását próbáltam meg — Kodály irányításával — abban a kutatásban, melyet 1940. év folyamán végeztem Ajban, a Magyarságtudományi Intézet ösztöndíjával.

Először 2 hónapig, azután egy félév múlva újabb egy hónapig tartózkodtam a faluban, — miután előzőleg tisztán múzeális célra végeztem itt gyűjtést és ily módon megismerkedtem a faluval. Rendkívül élénk dalolási életet, nagy dallambőséget, fejlett énektechnikát, sok énekes szokást, fonót, gazdalegényekből álló „parasztbandát” találtam, egyszóval meglehetősen sokágú, fejlett „zenei életet”. Ennek vizsgálata tanulságos adatokat szolgáltatott az előbb felsorolt kérdésekre.

Első lépés volt ebben a munkában a falu teljes dalkincsét összegyűjteni, mégpedig nemcsak a szorosabban vett népi dallamokat, hanem bármit, ami feltalálható, tekintet nélkül származására és értékére. Szükséges továbbá ezt az anyagot egyének és korosztályok szerint is részletezni, vagyis nemcsak az a fontos, mi található fel egy faluban, hanem, hogy kik, hányan tudják, milyen az elterjedtsége, szerepe egy dalnak a falu életében és viszont: egy személy mit, mennyit tud és hogyan tudja az egyes dalokat.

Ez a gyűjtés Ajban igen gazdag és változatos anyagot szolgáltatott. Az összegyűjtött dallamok száma 1200 körül van. Ebben az anyagban a legváltozatosabb elemek vannak együtt: régi és új népdalok, műdal (ezalatt mindaz értendő, ami nem népdal, tehát „hallgató”, kuplé, sláger, iskolai „tan”-dalok stb.), egyházi ének, (búcsús ponyván, vagy csak szájhagyományban élő, esetleg már csak cigányasszonyok által használt énekek), szlovák és cigánydalok.

Még elég szép számmal került elő a népzene régebbi rétegéhez tartozó dallam. Körülbelül 60 ezeknek a száma. Feltűnően sok közöttük az alföldi pásztor- és betyárnóta. Torna és Jánok körül még ma is sok alföldi pásztor legeltet, különösen juhász. Ezeknek köszönhető a pásztordallamok fennmaradása: a pásztorság ugyanis jobban őrzi hagyományait és jelenlétük folytán ezek a dallamok

⁶ Evvel a magyar zenefolklore hazai problémákból kinöve messze túljutott a rokonszalmák célkitűzésein. A mesekutatók pl. még egy kiragadott mesélő külön vizsgálatával vélik megoldhatónak a folklóre problémáit. L. Ortutay: Fedics M. mesél és külföldi mintaképeit (idézte u. o.).

mindig felújulhattak, míg a régi falusi dallamok lassan feledésbe merültek. Egyes szívósabb életű dalok azonban ezek közül is dacolnak az idővel. Ilyen pl. az, mely Nyitrától Zemplénig minden faluban megtalálható az öregek közt; ez volt ennek a vidéknek legjellegzetesebb dallama még 50 évvel ezelőtt: (1.) Másik, még ennél is általánosabban ismert dallam egy menyasszony-búcsúztató. Még a fiatalok is mindenütt tudják: (2.) Messze vidékre el lehet menni vele, mindenütt ismerik. Ez az egyetlen alkalomhoz kötött dal: mikor „kijönnek a hitről”, akkor dalolják a menyasszonynak. Később látni fogjuk, hogy társadalmi háttere van annak, hogy ez a dal oly szívós életű. Olyan hangot üt meg, mely mindnyájuk életéből fakad. Általános érzés, mindenki lelkében, visszhangra talál, amit kifejez.

Hozzá kell számítanunk a régi anyaghoz azt a sok régi szöveget, amely most új dallamokra, sőt gyakran műdalra húzva él, de határozottan régiesebb, mint az új dalok egyéb szövegei. Sok olyan van köztük, amelynek régi dallamát inkább csak Erdélyből ismerjük. Bizonyosság ez, hogy nem is olyan régen még itt is életben voltak ezek a dallamok.

A régi anyaghoz képest rendkívül nagy az új dallamok száma. Körülbelül 400 került elő a faluból. Némi túlzással azt mondhatjuk ennek alapján, hogy az ország területén élő új dallamok mind megtalálhatók a faluban. A fiatalság dallamaira mindenesetre vonatkozik ez: amit az országban ma a fiatalok dalolnak, azt itt is tudják. (S ami még nem ismeretes, az állandóan szívárogoz be a faluba.) 150-re tehető, amit ezekből az új dallamokból a fiatalság használ, ez tehát a falu mai, élő dallamkincse; (avval a 30—40 műdallal, főleg csárdással együtt, melyet szintén mindenki tud és használ).

Mind a két csoportot felülmúlja számban a műdalok tömege. Ezeknek a száma körülbelül 600-ra rúg. Mindenesetre sokkal több jutott el a faluba az úri osztály műveltségjavaiból, mint gondolható lett volna. Később látni fogjuk, hogy mik ennek az útjai és mi a jelentősége.

Az egyházi énekek legnagyobb része búcsús ponyváról származik, kisebb része kántáló cigányasszonyok, gyerekek dallama, betlehemesek éneke. Számuk 60—70. A beköltözött tótok dalaiból is van feljegyzés, (u. annyi dallam); természetesen többet tudnak ennél, de náluk magyar dallamtudásukat is vizsgálni kellett. Cigánydalt keveset sikerült feljegyezni, (ezalatt kizárólag cigánynyelvű dalokra kell gondolni; magyar nyelven sokat tudnak). Itt a gyűjtést a cigányok különleges viszonyai akadályozták.

Mindezt összegezve azt láthatjuk, hogy rendkívül nagy az a dalkészlet, amit egy faluban feltalálhatunk. Ez a dallambőség nem-

csak a falu összeségére vonatkozik; külön-külön az egyeseknél is meglepő nagy daltudást lehetett találni. Különösen a férfiaknál volt ez nagy a sok műdal révén, úgyhogy teljesen sosem lehetett kimeríteni egy ilyen ember dallamkincsét. Pedig sokan felírták papírokra, ami napközben eszükbe jutott s csak arról kellett egymás után kérdezgetni a dalokat. Egy középkorú embernél 300 is volt felírva, főleg műdal, de ezenkívül is majdnem minden népdalt tudott, ami mástól előkerült. Megközelítőleg 500 körül mozog ennek az embernek a daltudása.

Ez a dallambőség már önmagában ráirányítja a figyelmet a daltanulás kérdésére. Honnét, hogyan gyűlik össze ennyi dal? Külön útja-módja van-e, vagy egyszerűen ráragad az emberekre, öröklődik nemzedékről nemzedékre? A következőkben látni fogjuk, mennyire tudatos az igyekezet az ájiak közt mindig új és új dalt tanulni s hogy ez milyen jellemző és sajátos vonása az áji életnek. A daltanulást vizsgálva egész életük a szemünk elé kerül, mert család, falubeli társadalmi élet, a vidékkel való érintkezés, a mezei munka, az élet minden mozzanata alkalmas arra, hogy új dallal gazdagítsák tudásukat.

Daltanulás.

Aj környéke, a Miskolc—Kassa—Rozsnyó között elterülő vidék sűrűn egymás mellett fekvő kis falvakból áll. Ezek közt az apró falvak közt nagyon élénk érintkezés folyik. Már maga ez a közelség is azt jelenti, hogy a szomszéd falvak lakói a mindennapi élet folyamán sűrűn kénytelenek találkozni, érintkezni egymással. De a legfontosabb összekötő kapocs messze vidék falvai közt az összeházasodás. Az egész környék át van szöve a rokoni viszonyok szálaival. Itt ugyanis szinte szabály a más faluból való házasság. „Ezen a tájon nagy divat más faluba menni. Még itt alig lehet mondani, hogy itt maradtak” — mondják. Ajban pl. a következő falvakból vannak asszonyok (illetőleg „emberek” is, mert sokan elmennek vőnek más faluba): Lucska, Udvarnoki, Szentjakab, Szádelő, Péder, Méhész, Torna, Barka, Falucska (egy félszlovák ember vett innen feleséget, egyébként nincs összeházasodás), Ujfalu, Krasznahorkaváralja, Horváti, Komjáti, Csécs, Somodi, Jánok, Becskeháza, Szögliget, Görgő, Bodoló, Viv, Zsarnó, Nagyida, Mész, (Borsod megye) Veskóc, (Ung vármegye, ezek Amerikában kerültek össze) Körtvélyes. Összesen 58-an kerültek vidékről és 27-en helyből az asszonyok közül. (A beköltözött szlovákokat és két mánta családot nem tekintve.) Áji leányok a következő falvakban vannak férjnél: Szepsi, Görgő, Torna, Komaróc, Méhész, Ardó, Mecenzéf, Somodi, Buzita, Ujfalu, Gyöngyöshalász (Heves megye, ide egy katona vitte el az illetőt), Udvarnoki, Csécs, Bodoló, Szádelő, összesen 20-an, míg helyben csak 7-en vannak férjnél. Ilyen körülmények között ritka a szerelmi házasság. A menyasszony idegenbe, majdnem ismeretlen emberek közé megy. Innen származik a menyasszony-búcsúztató sok szomorú verssora.

A menyasszonyt tehát vidékről hozzák. Ilyenkor nagy csapat leány megy szekéren a faluból a menyasszonyért s onnan is nyoszolyolányok kísérik el az új párt a faluba. Az ilyen vídám ünnepi alkalmak nem folyhatnak le nagy dalolás nélkül. A két falu fiatalsága ilyenkor kihasználja az alkalmat, hogy egymás nótáiból tanul-

jon. Ezért hallani lépten-nyomon ilyeneket a dallamokkal kapcsolatban: „Ez igen régi nóta. Komjátiba voltunk menyasszonyért 32 éve, Szakál Boriér, onnan hoztuk”. „Péderből hoztak egy menyasszont, péderiek dalolták, mikor én kislánka voltam”. A víg leánycsapat énekére kicsődül a falu népe, igyekeznek elkapni a hallott nótákból valamit. „Buzitai lánytól tanultam, — beszélte egy lány — itt voltak menyasszonyér, mondtam neki, dalolja csak még el, mer a hangja tetszett”.

Minden lakodalom tíz-húsz új nótával gyarapítja a falu dallamkészletét. Magán a lakodalmon is természetesen sok új nóta előkerül — nemcsak a vendég falusiaktól, hanem a helybeli öregektől is. Ha a menyasszonyvivőktől vagy a lakodalmas vendégektől nem volt elég idő megtanulni a hallott új nótákat, ott marad az új menyecske. Tőle ki lehet kérdezgetni mindazt, amit a vidékiek daloltak. Második áji tartózkodásom idején egy pár új dallam és nóta fogadott, amit előbb nem hallottam. Közbeesett egy lakodalom májusban: Szentjakabról hoztak menyasszonyt. Azóta mind a szentjakabi nóták járták a fonóban. S még november végén is tanúja lehettem, hogy tanulják az egyik sokversszakos történetet, amit a szentjaka-biaktól hallottak a lakodalmon. A férj húga tanulta meg otthon az „ágyikától”, tőle írták le a legkisebb fonóbeli leányok és a fonóban tanulták a papírról. Egy hét múlva voltam ugyanott, már nem kellett papír, dalolták vígan.

A különböző falvak legényeinek ad alkalmat találkozásra a különféle bál és multság. A legények eljárnak a szomszéd falvak báljaira, sőt amelyik házasodni akar és asszonyt keres, egészen messzi falvakba is eljut, így aztán minden bálból kerül haza valami még nem ismert nóta. „Legények hozzák a dalt innen is, onnan is. Ők járnak mindenfelé bálba”. Meg is említik, ha ilyen nóta kerül elő: „En hoztam a körtvéjesi bálból”, vagy „Udvarnokiban bálban a legények dalolták, hát mi is velük.” (Ezt 75 éves embertől hallottam, tehát régen is ilyenek voltak a viszonyok.) „Egyszer tánc volt a kocsmába, egy somodi legény danolta.” stb. Minél tovább legénykedik valaki, annál több nótát halmozhat föl emlékezetében és annál több „különleges” nótát szed össze a multságokon. Van a faluban egy 40 éves legény, ki állandóan „házasodik”. Rendszeresen eljár a fonóba és a vidék minden báljára. Ennek a dallamtudása mindenkit felülmúl a faluban. Egy lány mondta róla: „ojan nótákat tud, hogy Ájba ojat senkise. Mindenfélét tud, hallgatókat. A legények közt egy sincs ojan.”

Nem kell azonban lakodalom vagy bál a szomszéd falvak érintkezéséhez. Így különleges alkalmak nélkül is állandóan találkozik

életük a mindennapi munka folyamán is és mindez folytonos dal-tanulással jár együtt. „Szilasi réten voltam kaszálni. Szilasi legények jöttek a tőtesen a vendégi búcsúról, ezt danolták” — beszélte egy öreg ember. Általában a munkaalkalmak és munkaviszonyok is nagyon összefűzik a különböző falvak lakosságát. Aratóbandák nemcsak egy faluból állnak össze, vannak olyanok is, ahol szomszéd falusiak dolgoznak együtt. Ezek a bandák váraljai, szesztai gazdáknál dolgoznak egész messze falujuktól. De még a gazdák is távoli falvakba jutnak el a mezei munkák révén, rétjeik, földjeik vannak ugyanis más falvak határában. De csak az újabb időkben, amióta a falu gazdagabb lett. Azelőtt is meg volt azonban a messzi határban való munka: „Régebben szegényebbek voltunk, a Bódva mellett csak részibe kaszáltunk, hétfőtől vasárnapig együtt. A Miglincebe is, — ez a falu fölött lévő fennsík, akkor még uradalom volt — éjjel jöttünk haza, mindig daloltunk”. Ma a Bódva mellett saját kaszálóik vannak a jánoki, somodi, tornai, szilasi határban. Az állandó együttdolgozás a szomszédok között sokszor valóságos vendégbaráti viszonyt alakít ki a különböző falukból valók között. Egy gazdának a jánoki határban voltak kaszálói. Ottani szomszédai a munka idején szállást adtak neki, megvendégelték, igával, sőt munkával is kisegítették. Mikor aztán ők kerültek az áji határba, (juhos gazdák lévén az áji hegyoldalban béreltek legelőt), akkor ők találtak otthont az ájiaknál. Általában igen barátságos, társaságkedvelő a nép ezen a vidéken és nagyon megbecsülik, ha valaki modorban, érintkezési formában ennek kifejezést tud adni. Az ilyenek közt könnyen megy a barátkozás, még ha idegenek is; sokszor véletlenek folytán, valami balesetnél nyújtott segítség, vagy más szívesség alapján. (Jellemző, hogy a tótoknál ezt a különbséget emlegették egyedül: a falucsikaiak „oj vadak, mogorvák”. Egyéb-ként jóban vannak velük.) Az ilyen ismerősök akárcsak a rokonok messzi falukból is meglátogatják egymást, a fiatalok elmennek egymás multságaira s olyankor két-három napot is ott töltenek vendégségben. Vegyük ehhez az összeházasodás miatt sűrű rokoni kapcsolatokat s megértjük, milyen élénk az érintkezés a vidék falvai között. Lássuk mindezt a nótákkal kapcsolatban: „Somodiból volt itt ősszel egy lány, oszt az tanított”. — „Csécsből hoztam. Ringlőszilvát vittünk. Vasárnap délután volt, kiültek a lányok a ház elé oszt ezt dalolták”. — „Hallgassatok, Tornán a lányok evvel dalollik végig a várost”. — „P. Margit hozta Jánokról”. (Rokon lány, látogatóba volt itt.) „Szezsibe szolgál egy lány, ott tanulta, H. Maris. Leírta Janinak mer neki nagyon tetszett”. — „Nemrég tanultam egy lánytól, ki városon szolgál”. (A „város”: Szepsi.) „Még

legén se voltam, 13 esztendő voltam azt tudom, egy lántól hallottam. Nádaskára mentek szekervel. Az igen tudott danolni, Bacsu Erzs volt, mindig danolt, ha erre ment az úton". A vásárban is lehet tanulni: „Szendrői vásárba tanultam egy fiú-juhásztól. Azt monta, ojan nótát tud, amijet senkise". Ha ilyen nagy a lehetőség és az igyekezet, hogy a környékben, ahol csak lehet nótát, tanuljanak, milyen lehet akkor ez a törekvés a falun belül? Bizonyára még nagyobb lehetőségei vannak. Legfontosabb ebből a szempontból a legszűkebb környezet, a család. Az egyik háznál az ember — 40 éves férfi dalolt egy nótát. Utána megszólalt a felesége: „En még ezt soha nem hallottam. Hogy tudad megtartani, hogy nem daloltad sohase?" Erre megszólalt a lánya is: „Hogy kértük apámékat, hogy daloljanak, aztán sose, csak néha-néha egyet az ágyban." Ez a szemrehányás nem volt egészen jogosult, mert köztudomású róluk, hogy az anyja állandóan tanítja a lányát nótára. Mikor színdarabban szerepelt és egy „dalbetétre" volt szüksége, akkor is anyja tanított neki egy odaillő ismeretlen nótát. Mondta is egy másik lány, mikor csodálkoztam, hogy nem ismeri anyja nótáit: „Engem nem tanít az anyám, mint Szabó Erzsit". Persze ez a panasz ismét nem volt egészen jogosult, mert gyűjtés közben ennek az anyja is mondta, ha valami szebb dal került elő, „Ezt megtanítom Bözsikének is, mert szép".

Egy 14 éves leány dalolt egyszer egy műdalt, aztán elbeszélte a történetét: Vasárnap délután elment a család litániára, csak a 12 éves húga és apja maradt otthon. A kislány aztán addig kérte apját, hogy „tanítsa legalább egyre", hogy végül az apa kötélnek állott és — bíró, tekintélyes gazda lévén — egy háborús műdalt tanított a lányának. Utána újabb könyörgésre egy másikat is. Mikor a többiek hazajöttek, a kislány nagy boldogan fogadta őket az új szerzeményekkel s mindnyájan megtanulták.

Egy öreg asszony beszélt a szüleiről: Az anyja ugyan nem tudott dalolni, hamisan énekelt, a kisöccse rá is szólt, hogy „Mama ne danoljon" — annál inkább tudott az apja. „Odaállított bennünket sorba, osztán úgy tanított. Csöpp, pirinyó kislán vótam, oj finom kis hangom vót". Mikor aztán nagy lett, ő vette át az örökséget. Az öccse panaszkodott, hogy a fia nem tud dalolni, akármit csinál vele. Erre ő összeszedte a gyerekeket és tanította: „Szitytyavi-tézeke harc-riadalma..." (Ezt az éneket a vizsgán hallotta az iskolában.) „Hát gyönyörűen ment". Örült az öccse, „fog az inas tudni". „Öcsém, így tanítik a gyerekeket" mesélte — s hozzátette: „A csöpp szájukon gyött ki az a gyönyörű hang, igazán oj szívverhető volt." Azt különben meg lehet állapítani, hogy sokat adtak

arra, tud-e a gyerekük dalolni. Ha nem tudott, azt mindig külön felemlgették: „Még nem hallottam a dalját". S ugyanúgy viszont, ha jó hangja volt.

A fiatalok nem maradnak meg a szülői házon belül daltanulási vágyaikkal. Másokat is, az idősebbeket, a falu jobb dalosait mindig faggatják azokért a nótákért, melyeket itt-ott lakodalmakon hallottak tőlük, vagy egyéb, „az ő idejükbe való nótáért". „Kérdezzük az öregektől, hogy vannak azok a nóták, amivel még ringatták őket, mer mindig azt mondják — aztán elvisszük a fonóba" — és diadalt aratnak az új nótával, mert csak ők tudják. Jóhangú asszonyok, akik nekem is többet daloltak, többször emlegették: „En tanítottam rá a lányokat". „Sokat tanítottam már a lányoknak". Vagy: „A kis inaskák gyűttek, tanítottam: így szép, így danolj, — de most már a bánataim miatt nincs kedvem". Ugyanez az öregasszony mondta: „Mind régi hang ez, csak amit most danolnak, a katonanóták (az új). Mind a régiék jönnek vissza. Jönnek a legények, az ember úgy játékból mondja: Mi ezt, vagy azt danoltuk lánykorunkba. Mingyárt kérdik: hogy van mami?" — (És meg is tanulják?) — „Meg, hogyne, igen örömet". — Ez általános, mindenütt hallani: „Nem új ez, mind régi, mind a régi nóták jönnek elő, régi hang ez csak ujjitnak benne, elbérnálták," stb. Az egyik lány nagyapját fosztásnál mindig kéri a lányok, hogy daloljon régi nótákat; dalol is. „Mijen jó, most ez új lesz." „Jobb, ha öregektől tanulunk régit, mert ami új, nem is új, nem is érdemes danolni". Ezért gyakran az egészen öreg embereket faggatják nótáért.

De sokszor a legkülönösebb helyzetekben állnak neki nótáért könyörögni: „Mikor az utat csináltuk," a legények kérdezték: Gizella néni tudja maga azt a nótát? Hát mikor ebédeltünk, eszembe jutott. Hát mondtam: Legények írjátok fel ezt a nótát, most eszembe jutott". Vagy, ugyanaz a középkorú asszony: „Erdőben (hazafelé jövet) pihenőben danoltunk. Két legény könyörgött, tanítsam meg legalább a nótáját, ha a hangját nem is" (A „Kék nefelejts" kezdetű műdalt). Egy másik eset: „Mult esztendőben Barnák Annának kellett danolni a patak szélén. Emlékeztek, mikor a birkákat mos-tuk, majd megfattunk a hidegbe."

Úgy látszik mindenféle helyzet alkalmas a fiataloknak daltanulásra. Egyik nótájukat egy „nagyidai katona húzta, mikor a dekung mellett ástuk a krumplit". — „Voltunk Bartánál krumplit ásni, kellett dalolni a lányoknak". Egy fiatal legény egy régi, pásztor-

⁷ „Közmunkába". Ilyenkor minden háztól kell menni valakinek. Ezt igen gyakran veszik igénybe. Télen pl. havat elhányni az útról.

vágású dallamot tudott. Szőlőben volt kinn, a szőlőcsőszőlőtől tanulta, ki a pincében részegen dalolt. De még érdekesebb: egy öregember egyik nótáját a katonaságnál az „egyes”-ben tanulta egy fiútól.

A szülőktől, idősebbektől való daltanulásnak nagy a jelentősége, ha meggondoljuk, hogy az asszonyok rendszerint idegenből kerülnek a faluba. Így a falun belül való daltanulás is a tágabb vidék dalanyagának kicserélődését jelenti. A gyerek az anyjától is sokszor távoli falu dalait tanulja meg. Így közvetlen vagy közvetett átvétel révén az egész vidék dallamkészlete állandóan forog, cserélődik. Minden, ami benne van, vagy ami belejut, ezer finom csatornán át eljut a legkisebb zugba is.

Ezen az úton, a szomszédok felől Ájt különböző áramok járnak át. Egyfelől polgárosultabb falvakkal érintkezik, Tornával, Somodival, a távolabbi Szepsivel, másfelől a hegyek elzártabb völgyeiben, Rozsnyó felé eső kis falvakkal: Barkával, Lucskával, s a főútvonaltól távol lévő olyan kis falvakkal, mint Szádelő, Méhészke, Körtvélyes. — Bár el lehet mondani, hogy az egész terület, le egészen Miskolcig azonos képet mutat népzenei szempontból. A vonaton pl. az egész Bódva völgyéből összekerült katonák daloltak egyszer, még a Miskolc melletti Sajókazárról is voltak köztük; ugyanazokat a dalokat lehetett hallani, amelyeket már Ájból is jól ismertem. Legfeljebb egyik szöveg másik dallamra ment és viszont. Még a hallgatók is, műdalaik is ugyanazok voltak, mint amiket Ájban is minden fiatal tud és sokat dalol: „(Áj-) falusi fenyveserdő aljában” és „Kimegyek a temetőbe, beszélek a csősszel”. Más faluból való menyecskék dallamkincse főbb vonásokban egyezett az áji lányokéval. A legáltalánosabban ismert dalokat egyformán tudták. De azért mégis van színezetbeli különbség az egyes falvak közt. Barka-Lucska-Kovácsi az elzártabb völgyben egy fokkal régiesebb állapotot mutat, mint Áj. Ezt már az onnan származó áji asszonyok dalaiból is látni lehetett. Ottani gyűjtésből aztán kiderült, hogy minden korosztálynál egy fokkal régebbi anyagot lehet találni, mint a hasonló korúaknál Ájban. Amit ott a legények tudtak, azt Ájban már csak a 30—40 éves emberek. A „Csáti bíró lánya” balladája itt csak dallama nélkül került elő, vagy valami műdallamra húzva, Kovácsiban, Lucskán még nagyon sok változatban meg lehetett találni az eredeti dallamot. (Ájban is meg volt ennek a dallamtörzsnek a vidéken általános formától eltérő változata, de más szöveggel.)

Viszont Somodi, Torna, itteni viszonylatban nagy, polgárosult helyek, 1300—1600 főnyi lakossággal. Torna még hozzá vármegyei

székhely, „város” volt a multban. Itt a civilizációs jelek sokkal erősebbek, mint akárhol máshol a vidéken. Somodiban már teljesen polgári a viselet: „Szűk ruha”, hosszú télikabát van a lányokon, míg Ájban „széles”, bő a szoknya és kendőben járnak. (De azért ez a széles ruha is egybeszabott már, nem a szokásos paraszti viselet, a külön szoknya, blúz. Sokan varrónőnél csináltatják Tornán, vagy készen veszik a vásárban.) Tornán sok az iparos, négy bérautó is van üzemben helybeliek kezén. Polgárosultabb jellege és városi multja ad is lakosainak valami nagyobb öntudatot. „Büszkék” — mondják róluk, „ők tornaiak”, pedig sokkal szegényebbek, mint az ájiak: rosszabbak a földjeik és több hozzá az ember. Érdekes, hogy éppen az egy Tornával nincs jelenleg összeházasodás, pedig legközvetlenebb szomszédjuk és vasút, posta, templom, üzlet, jegyzőség stb. mind odakapcsolja az életüket. Egyetlen lány ment férjhez Tornára, de az is oda beköltözött ájihoz. Tornáról asszonyt csak az öregek hoztak Ájba. Annál érdekesebb ez, mert még a hasonlóan polgárosult Somodival is nagy ez a kapcsolat. Erről az oldalról tehát inkább polgárosultabb hatások érik Ájt, felszínesebb, városiasabb dalanyag kerül a faluba innét. Ezen a két falun túl aztán megint olyan kis parasztfalvak következnek, mint az Áj körüliek. Vannak közöttük régen elmagyarosodott ruszin falvak, görög-katolikus lakossággal, például Horváti. Ezeknek is ugyanolyan a népzenei anyaga, mint a többi magyar falunak. Meg kell itt még említeni, hogy a hegyekben lévő nemzetiségi területek: Falucska, Mecenzéf, stb. szintén jelentősek a népdal-csere tekintetében. Innen is kerül a faluba magyar nóta. Ezt a jelentőséget később látni fogjuk a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban.

Ez a közvetlen környezet az a gyűjtőterület, ahonnan Áj dallamkincse összegyűlik.

A vidékről hozott nótát aztán egy-egy jó cimborával, barátnővel együtt jól betanulják és úgy „mutatják be” a többieknek. Ilyen nóta-tanulásnak magam is szemtanúja voltam, de öregektől is lehetett hallani hasonló a nótákkal kapcsolatban: „Kis iskoláslány voltam, a szomszédba két nagy legény tanulta. Beültek a csűrbe, én meg odamentem hallgatózni. Akkor volt új nóta”. Ugyanolyan eset ez, mint amikor a lányok papírról tanulták a fonóban a hosszú új nótát. Valóságos komolyan vett tanulás. És ide tartozik az is, amit az egyik lány mondott a húgáról: „Ha én tudok egy nótát, addig nem hagy békén, míg meg nem tanulja”. Ez persze viszont is érvényes: amit a húga az iskolában tanult, azt meg a nénje tanulja meg tőle.

Bőséges alkalom nyílt aztán új nótát tanulni, mikor a „ma-

gyarok bevonultak". Ez a nagy esemény valóságos örömnép volt, mely egy időre kiforgatta az embereket a rendes mindennapi életükből. Nagy énekszó nélkül ez sem mehetett volna végbe. A bevonuló katonák nótáit kapták az ájiak először az anyaországtól s talán nem ez volt a legkevésbé maradandó ajándék a fiatalság számára. „Mikor bejöttek a magyarok, csak néztem. Ezek (a kislányok) csak úgy zuhogtak. Egy hétiig mindig csak táncoltak.” (Az új nótákra.) A gyerekek közt persze nincs nemzetiségi megoszlás az ilyen dolgokban; a falubeli tót suszter kislányai is kiélveztek az általános boldogságot: „Jaj, annyit tanultunk, mikor a magyarok bejöttek”. Az a 40—50 új dallam, és ugyanennyi új szöveg régi dallamra, (a műdalokat nem számítva) amit a katonáktól, vagy azóta más úton tanultak, ez volt még egy fél évvel ezelőtt is állandóan hallható, ez volt a divat. Mondták is a lányok: „Most már csak azt lessük, hogy vadászoktól tanuljunk újat”. Ezek közt az újak közt a többség természetesen katonanóta, a legújabb, háború utáni termés. Van közöttük néhány nem katonanóta is, de ezek ebben a formában a legújabb időkben váltak általánossá, mint pl. a közismert „Alma a fa alatt”. Az a tény, hogy ezek a nóták eddig nem juthattak el a faluba, azt bizonyítja, hogy a politikai határnak mégis volt elválasztó szerepe a népkultúra terjedésében. Pedig érintkezés addig is volt a határon keresztül a két rész között legális és illegális úton egyaránt. Határátlépési engedéllyel jártak át ismerősökhöz, rokonokhoz és ez a közlekedés a határmenti falvakban még élénkebb lehetett. Házasságokat is kötöttek a határon keresztül. Illegálisan pedig ugyanannyian jártak át, nemcsak csempészni, hanem minden ügyes-bajos dolgukban. Az ilyen érintkezés pedig, mint láttuk, mind alkalmat ad a nóták terjedésére. Ha ezek a dallamok mégsem jöttek át a határon, arra kell gondolnunk, hogy ezeknek a legfőbb terjesztője a katonáskodás. Ettől valóban el voltak zárva, mert sem a faluban nem állomásozhatott magyar katonaság, sem katonaviselt legények nem hozhatták magukkal. „Csehországi katonaságból” is hoztak ugyan nótát: az elszakított rész távolabbi falvai közt kicserélődtek a dallamok, de ez csak egy kisebb terület; a nagy egésznek vérkeringéséből ki voltak zárva. A magyarországi termés így ismeretlen maradt számukra.⁸

⁸ Ha valóban helyes ez a felfogás a katonaság szerepét illetően, ha csak ugyan összefügg bizonyos dallamok elterjedése a katonáskodással, akkor elgondolhatjuk, hogy a multban is meg volt ez a jelentősége, különösen abban, hogy az új népdaltípus feszes ritmusú menetelő dallamai annyira uralomra jutottak a népzeneben. Annál is inkább, mert 60—80 éve, az egész lakosság részt vesz benne.

De a katonáskodás hiánya sem magyarázza meg teljesen a daloknak ezt az elakadását. Hiszen a határ tulsó oldalán lévő falvakban ugyanúgy kellett ismerni a lányoknak is a katonanótákat, mint most Ájban s ahogy mindenütt ismerik és dalolják is a lányok az egész országban. Azt pedig láttuk, hogy a szomszéd, határmenti falvakkal megvolt az érintkezés. Volt rá eset, hogy tanultak is „anyaországi kislánytól” nótát. Ily módon a katonanótáknak is át kellett volna jönniök a határon. Arra lehet még gondolni, hogy talán a szöveg lehet akadály. (Horthy Miklós, Magyarország, kutya cselák, stb. a szövegekben.) Csakhogy daloltak ők ilyen nótákat is a csehek alatt, sokan ültek is értük:

- 1 Ha felmegyek sej az áji hegyre
Letekintek a szádélói völgyre.
Le-lenézek Szlovákiára, azt kiáltja, minden hiába:
Szaladj cselák, jön a Horthy katonája.
- 2 Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne félj babám, nem leszek katona.
Elég széles a gömöri határ, magam vagyok benne a betyár,
Mégse leszek a republika katonája.
- 3 Isten veled kisangyalom, már én elmegyek.
Csehországból írok neked gyászos levelet.
Tintám nem lesz, megírom a cselák vérével,
Tollam nem lesz, megírom a bajnétom hegyével.

Mikor a nagy mozgósítások voltak, az ilyeneket fennén énekeltek s a csehek nem mertek szólni érte. Ha ezek éltek a csehek alatt, akkor a magyarországiak is bejöhettek volna.

Valószínű, hogy mind a két dolognak volt hatása: kimaradtak a közös magyar katonáskodásból és ez azt jelenti, hogy elvesz egy fontos közvetítő, nehezebb az útja a daloknak. Még jobban megnehezíti ezt az utat a politikai határ: akadályozza a társadalmi érintkezést, a leválasztott részt kikapcsolja az egységes vérkeringésből.

Ez az elválasztás lehet az oka annak is, hogy olyan sok régi dallam és szöveg felújult „elbérnáltva”, hogy az öregeket annyira faggatják nótáért. Nincs elég új dal, a leszakított kisebb közösség nem termel annyit, amennyit a szükséglet megkíván. Valószínű, hogy egy-egy kisebb területen csak igen kevés új dal keletkezik bizonyos időn belül, de viszont a sok kis terület dallamai mindenhová eljutnak a dallamok vándorlása folytán és így minden falu az egész

nyelvterület összes dallamát használhatja — míg a határ által elválasztott kisebb terület csak a maga termésére van utalva. Annyi biztos, hogy dalhiány keletkezik a közösségből kiszakított kisebb területeken és ezen a dalhiányon különböző módokon igyekeznek segíteni. Így például a falucskai tótok sok magyar nótát tanultak, mert el vannak vágva a szlovák falvaktól és nem tudnak új nótához jutni. (Lásd a nemzetiségi fejezetet.) Az ájiak ebben az esetben az öregekhez fordultak volna. Ezt a feltevést két dolog bizonyíthatná be. Először az, ha a mai öregek idejében még nem lett volna meg ez a szokás. Akkor ugyanis még nem volt ez a terület elszakítva, ők még benne éltek az egységes nagy Magyarországon. Ha tehát ők is ugyanúgy faggatták az idősebbeket nótáért, mint a mai fiatalok, akkor a határnak, az elválasztásnak semmi része nincs ennek a szokásnak a kialakulásában.

Sajnos az öregeknél nem lehetett tiszta képet kapni ebben a dologban. Volt aki azt mondta, hogy sohasem tanultak az öregektől, csak egyik lány a másiktól. Mások meg erősítették, hogy „bizony tanultak”. Már ez az ellentmondás is elárul valamit, mert a mai fiatalságnál annyira általános és nyilvánosan tudott dolog az e fajta daltanulás, hogy ilyen ellentmondás náluk nincs: ők egyöntetűen tudják és mondják, hogy sokat és sokszor tanultak az idősebbektől. Ez tehát azt bizonyítaná, hogy ha volt is az öregek idejében, mégsem volt annyira gyakori és általános, mint most. Az elzártság kifejeztette a már meglévő vonást, befelé fordította az életet.

Másik bizonyíték volna, ha a környéknek határon innen maradt falvaiban nem találnánk meg ezt a daltanulási formát. Ezen a vidéken ugyanis annyira hasonló jellegűek a falvak, hogyha csak ebben az egy vonásban volna különbség határon inneni és túli terület közt, akkor biztosra vehetjük, hogy a határ, az elválasztás okozta a különbséget. Ennek az egy kérdésnek a megoldásáért is érdemes volna a kutatást folytatni egy ilyen faluban. Ha pedig ott is ugyanolyan viszonyokat találunk, akkor csak a virágzó énekkultúra nagy dal-szükségletével magyarázható ez a jelenség.⁹

Felújulhatnak régebbi népdalok egészen modern úton is: a népdal kiadványokból az intelligencia közvetítésével. A fiatalabb tanítók újabban már tanítanak ezekből is elvételek egyet-egyét. Így került a „Horthy Miklós táborába két szál majoránna...” (Bárdos L. 101 népdal 28. sz.) a levante ünnepély alkalmából a fiatalsághoz; a tanító

⁹ Az is kiderülhet, hogy csak a nyelvterület szélén levő falvaknál van meg ez a vonás ilyen intenzíven, ahová az egész terület termése csak lassan, későn jut el. Ottlétem alatt hozott egy legény a fonóba vidékről egy nótát, amit az Alföldön már jó pár év óta dalolnak.

tanította. Nagyon kedvelt darab lett. A leányok aztán alkalmaztak rá új szöveget. Álmoskönyvben, kalendárium hátán találtak egy verset, ami megtetszett nekik, erre a dallamra húzták rá. A bálban akarják „elhúzni”, mert csak ők tudják. Dallam, szöveg külön-külön mind felülről, civilizációs úton került hozzájuk s az egész folyamat mégis a népkultúra törvényei szerint való s ki tagadhatná, hogy az így létrejött dalnak ugyanolyan a szerepe, mint a többi egyéb módon tanult nótának.

A tanítótól tanulták a „Légy jó mindhalálig” c. filmből ismert: „Faluvégén van egy rezgő nyárfa” kezdetű dalt. (Négy hangra akarta tanítani.) A falucskai (magyar) tanító tanította az „Este van már, csillag van az égen”-t (Kerényi György: Madárka 88. sz.), a „Szeged felől jön egy fekete felhő”-t (103. népdal 8. sz. változata), a „Zászlós (leventeoktató) hozta, aztán olyan forgandó nóta volt sokáig”, sőt még a rádió is gazdagította a falut a „Sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta” két sornyi szövegvariánsával.¹⁰

Látjuk tehát, ahol él még a népkultúra, ott lehet „visszaadni” felülről a népi kultúra termékeit. (Természetesen nem vonatkozik ez a régi dallamstílusra, mert az már nem él.) Mert hiszen ott ez is csak egy alkalom a daltanulásra a sok közül. Hasonló az eset, ha gyűjtés közben előkerült régi nótát a fiatalság megtanul. Egy asszony dalolt például egy dalt, utána odaszólt a lányoknak: „Szép ugye lányok?” „Szép, majd megtanuljuk” felelték és csakugyan később már tudta is a lánya. Az egyik öreg énekesnek régi dalait, melyeket első gyűjtésem alatt fonográfba énekelt, második ottlétem alatt már felírva találtam tizenhárom éves kislánya nótái között. Ugyanennek egyik dalát, melyet az iskolába a többiek előtt dalolt a fonográfba, a házigazdám ötéves kis fia később már dalolgatta, természetesen csak hozzávetőleges formában.

Azonban nem ez a legnagyobb kerülő, mikor az intelligencián keresztül jut el egy-egy dallam néptől néphez. Nemcsak osztályokon, világrészekén is átmegegy, amíg idekerül. Amerikába kellett ájiaknak elmenni azért, hogy vizsolyiaktól megtanulják a „Kondorosi csárda mellett” dalát. „Az alföldön híres gulyás vagyok én” pásztornótát is ott tanulta egy öreg ember, pedig azt itt a faluban is sokan tudták. De ez nem is csoda, hiszen oly sokan voltak kinn és annyira egymás közt folyt az életük, hogy szinte az otthoni életet folytatták. Aki kiment, ottani rokonai, ismerősei után ment, erről a vidékről ugyanis már a legelső évekből van kivándorló, 1880 tájá-

¹⁰ Egy rádió volt a faluban, a tanítóé, de már az sem működik. Ez a kultúrhatás Ájban nem lényeges. Még így is szerzett a rádió nekik örömet, mikor ráismertek a „Hej, még a búza ki se hányta a fejét” kezdetű daluk változatára.

ról. Így aztán mindenkit ismerősök fogadtak, ismerősök igazítottak útba, ők szereztek munkát, lakást, egymást ajánlták be a gyárakhoz, sőt ők kommandáltak össze a házastársakat is hazai szokás szerint. Ennek az együttélésnek éppen olyan lényeges eleme volt a nóta, mint a hazainak: otthon, kocsmában, mindenütt daloltak. „Amerikába tanultam, de nem grammofonról, háznál” mondták egy nótáról. „Minden este ittunk egy kis sert otthon, aztán danoltunk”, t. i. akik összejártak egy-egy családnál. Épp úgy, mint itthon a faluban: kinek-kinek megvan a maga helye, társasága, ahová téli estéken eljár. Itt csak az az érdekes, hogy meglelt férfiak, „emberek” is dalolnak külön alkalom nélkül, míg otthon ez nem igen szokás. De érthető a magyarázata: kiszakítva megszokott környezetükből, ez hozta vissza az otthoni világot, ez jelentette a hazagondolást. Egy öreg mondta a következő mūdalt és történetét:

„Hallottam Amerikáról sok szépet beszélni,
Boldog is, kit a szerencse jól szokott hordozni.
Engemet is talált egy rossz, de a jó elkerült,
Boldogtalan e világon én vagyok egyedül.

Nem okozhatok én senkit, magam vagyok oka.
Nem kísért ki a faluból senki kézenfogva.
Sem jegyző, sem a bíró, sem a falu nyelve,
Hanem az a kutya pénzvágó hozott engem ide.”

„Mikor én ezt eldanoltam Amerikába, sírtak az emberek, mint a záporosó. Még emlegettek is, vittek volna házról-házra”.

A „szalonokban” folyt a nagy dalolás, a közös élet. Ezért kerülnek elő nótákkal, rendszerint mūdallokkal kapcsolatban ilyen nyilatkozatok: „Amerikában egy szalonba dalolta egy ember, szikszai, igen szép hangja volt”. „1892-ben egy tonna sert fizettek nekem Amerikában, hogy ezt eldanoltam”. „Ezt, mikor legelől voltam Amerikába, akkor danolták” (t. i. hétszer tette meg az utat oda-vissza.) Így kerülnek bele a szövegekbe ilyesmik: „Viszi a víz a szószejdi hidat”. „Pittsburgba danoltuk” — magyarázták. A szalonokban különben egészen hazai hangulatú élet folyt: verekedések esetén a szomszédok, gömöriek, abaújiak összetartottak. De más-különben is teljesen azonos formákat mutat ottani életük a hazai-val. Nézzük csak a nóták oldaláról: „Amerikába hallottam egy „nőtől” egy lakadalomba, oszt én ezt felfogtam akkor”. A „Sujt az átok, mert szerettelek” háborúelőtti mūdalt dalolta egy asszony: „Amerikába tanultam Szakál Maritól. Én ara tanítottam meg:

„Rácsos kapu, rácsos ablak”. Jellemző ennél a „kultúrcserénél”, mennyire volt érzékük, hogy pontosan hasonló értékűt adjanak.

Ott is mindenféle hely és idő alkalmas volt daltanulásra, csak ezek a helyek krumpliás és hasonló helyett itt most kissé mások. Pl. „Amerikába a gyárba dolgoztunk. Egy fiú kérdezte: „Tudja-e maga ezt a dalt?” (Jellemző, hogy egy mūdalt volt az aradi tizenháromról.) Vagy: „Egy fiatalember mellettem köszörült az (olló) gyárba, azt mondta: „Ezt daloltuk tegnap a színdarabban”. Ez is hazai szokás, a színdarabjátszás, épp úgy mint a dalárda: mind a kettő régi hagyomány ezen a vidéken; mindezt Amerikában is megteremtették maguknak. Így aztán a „Tavaszi elmúlt” hazafias dal is eljutott az ájiakhoz, „Amerikába énekkartul, de én nem voltam akkor benne. Mikor a magyar nemzeti szövetség zászlóját kihozta Zseni József Budapestről, akkor danolta az énekkar”. „Amerikában farmon dolgoztam, volt velem egy veszprémmegyesi fiatalember, attól tanultam”. Ez már egészen itthoni helyzet, csak veszprémmegyesi helyébe kell somodit vagy újfalusit tenni. Az otthoni világot élték odakinn is. Ez a világ egy kicsit kitágult, nagyobb körből vett fel hatásokat, színeződött, de alapjában maradt a régi. Az Amerikából hazatért lakosság hozott magával gramofont, hozott emlékeket nagyvárosokról, civilizációról, kényelmes életéről; kultúrájába nagymértékben vett fel polgári hatásokat, mégis folytatta itthon az életét a régi keretek közt. Az itthon maradt lakosság élete maradt a régi s aki visszajött, újból beállt ebbe az életbe.

Mennyire a régi maradt a lelkivilág, mutatja a népkultúra egyik jellemző vonása, a népi ponyvának nagy jelentősége. Énekes koldúsnak, vásári ponyvának, kikiáltóknak, még mindig nagy szerepe van minden civilizációs hatás után is.

A középkorúak közül mindenki tudta a 18. példát. Ezt vásári énekesektől tanulták: „Minden történet ere a hangra megy, mert ezt füzetten árulták. Miskolcra járt két öreg zsidó. Mióta a csehek elkaparintottak bennünket, nem járnak”. Gyilkosságok, amik történtek, mindjárt megjelentek a vásári kikiáltók énekében és lapjain. Ezeknek stílusa igazodik a népi ballada-stílushoz. (L. a 41. példát). A meseszövegsnek bizonyos formulái adva vannak a népi stílusban s kénytelenek ezekhez alkalmazkodni, mert csak az ismerős hang, a gondolkodás azonos formája tud a népnél igazi hatást elérni. Erre igen jellemző példa, amit egy öreg ember beszélt: hallgatta a vásári énekesek darabjait; ezek közt vegyesen volt politikai gúnydal, anyósokat csúfoló vers és hasonló, de mind igen távol attól, amit népi hangnak nevezhetünk. Aztán jött a következő — különben sok helyütt ismert nóta:

Szegény embernek szegény a sora.
Krumpli az ebéd, tök a vacsora,
Akármilyen a vacsorája, csak legyen a csutorába bor vagy pálinka,
Annyit iszik, hogy a föld is mozog alatta.

Az utolsó sorban ez a szemléletes kifejezés: a föld is mozog alatta, ez ragadta meg a figyelmét: „Mikor ezt hallottam, ez tettszett meg” annyira, hogy ment utánuk s ezért az egyért a többi is megtanulta. De, ha meg is tanulják az ilyesmit, közkinccsé csak az válik, ami közel áll a népi stílushoz, gondolkodásmódhoz. Ilyen a 41. példa. (A „történetek” dallama.) Ez annyira élt a nép közt, hogy a fiatalok száján át is alakult az újabb népdalok mintájára. Ma dalszöveggel ebben az új formában él a fiatalok között. Mindenesetre közelebb állt ez a dallam a népdalok szokott formájához, mint a többi, amit vásári énekesektől tanultak. Azok kelthettek pillanatnyi hatást, meg is maradtak egyes emberek emlékezetében, de sohasem váltak általánossá.

Ezért hát a „történetek” kellőképp érvényesítik is a népbaladák formai és érzelmi sajátosságait és így meg is van a hatásuk. Egy megölt kocsmárosról, „Regula Edéről” szóló történetről mondta egy asszony: „A férfi oj vastagon az asszony meg vékonyan, oj szép volt, hogy sírni lehetett rajta”. Persze az is hozzájárult a hatáshoz, hogy ismert személyekről, közismert eseményről volt szó. De nemcsak vásári árusok éneklék meg a nevezetes eseményeket, falun is rögtön kialakulnak helyi balladák ezekkel kapcsolatban. A szereplőket mindenki ismeri, soknak a leszármazóival még találkozni lehetett, egyszóval nyilvánvaló, hogy megtörtént helyi eseményhez fűződnek. „Ne higgyétek, hogy ez találmány, ez igaz volt” — mondják. Van ezek közt olyan, amely minden költőiség nélkül, szolgálaián ragaszkodik az események elmondásához, de van olyan is, mely már balladai fordulatokkal van tele és alkalmas arra, hogy variálások folytán kerek, szép balladává alakuljon, pl. (3.). De nem kell ilyen személyes kapcsolat a történetek hiteléhez, anélkül is teljes a beleélés és az együttérzés. A „Csáti bíró lánya” történetét mondta el egy öregasszony és aztán külön szóval is magyarázta, hogy addig táncoltatták, míg vérrel lett tele a csizmája. Erre egy másik öregasszony mély felháborodással szólt közbe: „Marhák”.

De nemcsak a vásári zsidók alkalmazkodnak a népkultúra lelki világához, hanem a kalendáriumok szerkesztői is. Úgy látszik, ismerik a nótá-szükségletnek ezt a nagy fokát. A kalendáriumok, álmoskönyvek egy-két lapján mindig közölnek egy pár verset is. Ez aztán növeli kelendőségüket is, mert ezek a versek nem maradnak a

kalendáriumok lapjain: lányok, legények kiírják, ráhúzzák valamelyik alkalmas dallamra és megvan az új nóta. Így húzták rá az említett „Horthy Miklós táborába” dallamra a következő verset:

Egy zöld zsalus kis ablaknál
Szépen muzsikálnak,
Halkan sír a hegedűje
Egy öreg cigánynak, stb.

Sokszor az ilyen versek egészen eltalálják a népi hangot, (vagy talán a néptől veszik át, amit közölnek). Ilyesmit is tanultak nótáskönyvből:

Mikor kezdtem kuferomat pakolni,
Elkezdett az édesanyám siratni,
Édesanyám ne sirass, köszönöm a nevelést
Lehajoltam, megcsókoltam a kezét.

Dombon van a budapesti kaszárnya,
Odaleszek három évig bezárva.
A három év majd lejár, babám nem hiába vár,
Itt hagyom a budapesti kaszárnyát.

Persze jönnek ilyenek is (egy öregember dalolta):

Lassan foj a patak a zölderdő alatt, a kis gelle várja a párját,
Csend van a faluba, kislány a kapuba, régen várja már a rózsáját.
Szívecskéje lüktet, hallja a léptekeket és keblére zárja rózsáját;
Csókot ad a csókra, szépen gellemódra, erősen átfonja derekát.

Ismerte a „Lent a falu végén” dallamát, erre húzta rá, mert a szöveget akkor még nem tudta. A dallamot meg egy urasági kocsis feleségétől hallotta: „Mentünk Körtvélyesre lakodalomba Becskeházáról” mégpedig hintón, amit az uraság adott kölcsön. Ilyen uraságokkal jóbalévő cselédek nem is állhatnak elő alábbvaló nótával. Ennél jobb szöveget is közvetít azonban a kalendárium: a „Télen nyáron pusztán az én lakásom” is előkerült egyszer: „Ezt a hangot adtam neki, a vers Tompa Mihály népdalja” — magyarázta az öreg. Kérdésemre aztán megmutatta a könyvet, amelyikből vette: Amerikai magyarok Kossuth naptára (még egy régi olvasókönyv is volt, amelyikben megvolt ugyanez). Ez a Kossuth-naptár is az amerikai magyar élet teljességéhez tartozott. Hazai párja: Naptár. Népirodalmi várlalat. Budapest, VII., Hársfa-utca 8.

Ezeknek a kalendáriumszövegeknek a szereplése rávilágít a dallam és a szöveg viszonyára. Láthatjuk, hogy ez igen laza. A tudatos „ráhúzás” a legáltalánosabb szokás. Igen jellemző ebből a szempontból egy öreg énekesem szívessége: a felesége tudta a Csáti bíró lánya történetét, de csak a szövegét, dallamát nem. Elmondta hibátlanul az egész verset, de a dallamot sem őtöle, sem mástól nem lehetett megkapni. Legközelebbi ottlétem idején az öreg ember azzal lepott meg, hogy „van már annak a történetnek hangja!” és eldallolta a következő műdal-dallamra: (4.) „Lehet ezt másra is. Ha ez jó, akkor az a két sor, ami ott van legalul, az is éppen rámén.” (5.) (t. i. ha a hosszabb dallamra énekli, akkor két sor fölösleges mrad a végén). Mondta az asszonynak: „Ha már a tanár úr szerette ezt a nótát, hát beszéld el nekem, majd én csinálom rá egy hangot.” Ugyanő volt az, aki borbélynál hallott muzsikálni egy dallamot, megtanulta és keresett rá egy szöveget, amelyik rávisz. Énekekkel kapcsolatban is megfigyelhető ugyanez. Egy öregasszonynál rengeteg búcsúlevele volt énekszövegekkel. Nem mindnek tudták a dallamát, ilyenkor az öregasszony szólt: „Add csak ide, majd én keresek neki”, vagy „Majd én megtalálom, melyikre lehet.” Némi gondolkozás után aztán talált is dallamot. Itt azonban bonyolult versszak szerkezetek fordultak elő, több mint négysoros strófák, különböző szótagszámmal, úgy, hogy nem mindig sikerült teljesen a ráhúzás. Ilyenkor aztán a nem „pászoló” helyen némi erőszakot követett el a dallamon: aprózta, beletoldott hangokat, stb. Ilyen helyen aztán bizonytalanná vált a dallamvonal, a ritmus. (Az ilyen helyek, mikor megbomlik a dallam kötött formája, nyitnak rést a variálás számára.)

Egyáltalán nem veszik szigorúan, hogy a dallam az ismert szöveggel le van foglalva. Ami rámegegy, azt lehet arra „pászítani”, „lehet még ere a hangra mást is”. Különben is szeretik, ha egy dallamra sok szöveg van. Sokáig lehet a dalt énekelni, mégsem unalmas. „Négy sorocska, mi az? Danolóba úgy szép, ha több-több-több” — mondta egy öregasszony.

Az aztán, hogy melyik nótára húznak rá sok szöveget, önkénytelenül elárulja az ízlést. Egyes kedveltebb dallamokra 15—20 vers is van. (6—7.) Ezek lehettek a legdivatosabb dalok egy időben s akkor minden hasonló szótagszámú verset arra alkalmaztak. Mint-hogy 11-es és 10-es szótagszámú verssor a leggyakoribb a mai népdalstílusban, azért ezeknek a kedvelt darabjaira megy a legtöbb. Egy 8-as vagy 14-es is lehet hasonlóan kedvelt, ha nincs is ilyen rengeteg vers ráhúzva, de a többi hasonló szótagszámú közül azért kiválik.

Ilyen a következő: (8.). Ennél a harmadik sor eltérő szótagszámú, tehát még kevesebb olyan vers van, amelyik ráhúzható.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen mindegy, melyik nótát melyik dallamra éneklik. A sok hasonló vágású dallam és a sok ráhúzott szöveg közt eltévedhetnek ugyan, különösen az idősebbek, akik már régen nincsenek gyakorlatban és különösen olyan szövegeknél, melyek csak rövidebb ideig éltek együtt a dallammal: időleges ráhúzások, nem váltak kedveltekké. Az ilyeneket eltévesztik. Az is természetes, hogy különböző korosztályoknál más dallammal találunk egy-egy szöveget, hisz láttuk, igen sokszor csak a nótákat veszik át az öregektől, a „hangját” nem. Mégis az a helyzet, hogy egy korosztályon belül minden szöveg valamelyik dallamhoz tartozik, (ha több szöveg is egy dallamhoz) és ha eltévesztik, az „tévedés”, nem „mindegy” s szólnak is a többiek: „Az nem ara viszl!” Egészen ritka az olyan eset, hogy egyes dallamokra nézve mindegy, melyik dallamra melyik szöveg megy. Ilyen a következő két dallam: (9—10.).

Ezek a dallamok ritmusban annyira egyéniek, annyira kiválnak a többi közül, viszont egymással annyira megegyezők, hogy érthető itt a csere. Annál inkább, mert sokan nem is veszik észre, hogy más dallamot énekelnek: megtörtént az is, hogy egy lány elkezdte az elsőt és egy másik versnél áttért a másik dallamra, anélkül, hogy észrevette volna. De még itt is van bizonyos megkötöttség: az egyik szöveg, a „Csütörtökön este”, csak a 9. példára mehet, a többire nem szokásos. Ha ezt a szöveget mondtam valakinek, erről mindjárt ez a dallam jutott az eszébe, nemcsak ájinak, hanem más faluból való menyecskéknél is. Legények, ha felírták, hogy mit tudnak citerázni, ezt a dallamot mindig „Csütörtökön este” szöveggel jegyezték fel. Viszont a többi már mehetett erre is, arra is. Ha tudakoztam utána, „mindegy” — mondták. Jellemző viszont, hogy egy harmadik ilyen ritmusú dal már külön életet él, azt már nem cserélgetik (11.). Ritmusa pontosan ugyanaz, mint az előbbieké, de a dallam vonala már jobban eltér: (3/3 sorzározó kadenciák). Hangulata is más, itt már nem mindegy a szöveg.

Annyira nem mindegy, hogy inkább a szövegről ismerik fel a dallamot és csak avval tudják. Számtalanszor tapasztaltam, hogy a dúdolván, vagy fütyülve hallott dallamot nem ismerték fel, kérdezték a szövegét. Erről aztán eszükbe jutott és tudták dalolni az előbb még föl nem ismert dalt. Ez természetesen nem áll az igazán jól tudott, frissen emlékezetben élő dalokra. Fiatal lányok az ő folyton használt nótákat mindig megismerték a „hangjáról” s valamelyik hozzáillő szöveggel el is tudták kezdeni. De itt is van

bizonyíték, hogy a szöveg él elsősorban a tudatban: egy nagyon muzikális, jó énekes lány dalolta az egyik dallamot, először „Isten ved led kis falum örökre” szöveggel, később pedig több más dallam után ezzel: „Csillag, csillag, de szépen ragyogol.” Mikor mondtam, hogy a kettő ugyanaz, nem hitte el, de mikor többször egymásután elénekeltettem, rájött, hogy tényleg azonos a kettő. Az is a szöveg elsőbbségére vall, hogy a dallamok új szöveggel felújulnak, újra divatosak válnak. Még érdekesebb bizonyíték a szöveg fontosságára a dallam megjegyzésében a következő példa: a „Felleg borult az erdőre” kezdetű műdalt egy lány nem tudta egészen biztosan és többszöri próbálkozás után sem bírta a harmadik sorát helyesen elénekelni. (12.) „A második versét jobban tudom”, — mondta s ezzel dalolva sikerült a dallam. Igen sokszor előfordul, hogy valami nehezebben vagy gyorsan megtanult dalt nem is tudnak a leírt szöveg nélkül elénekelni. Rengeteg nótát tanulnak meg úgy, hogy leírják. Sokaknak egész „nótáskönyvük” van, de nem nyomtatott — a kalendáriumok, álmoskönyvek verses lapjait is nótáskönyvnek nevezik, — hanem kézzel írott. Összeírják benne, amit tudnak. 250—300 dal is van egy ilyen füzetben. Persze, ebből le kell vonni az egy dallamra menő szövegeket, viszont az ilyen füzet sose meríti ki a tényleges tudást. Nagyon sok lánynak volt ilyen füzetbe, vagy összefűzött papírokra írt nótáskönyve, de a legények közül is soknak. Ha más nem, több noteszbe, papírdarabokra felírt sok nóta. A katonaviselteknél akad egészen rendes, bekötött nótáskönyv is. Ezeket a katonaságnál szerezték. A csehek adtak ki emlékkönyvet a katonáknak, nyomtatott képek díszítették az egyes lapokat. Ebbe aztán egymástól írták le a verseket, nótákat, vicceket és írtak bele egymásnak emléksorokat. A legnagyobb részt az ilyen könyvekben mindig a nóták tették ki. Természetesen csupa műdal: hallgatók, „Piros pünkösdi napján” és hasonló, slágerek magyarul, csehül, cseh katonanóták. Az ilyen nótáskönyveket aztán egymástól elkérlik és kiírják, ami megtetszik. (Sőt a nagyrészt a katonaság alatt is egymás könyvéből írták bele.) Az egyik embernek a könyvét jelenlétem alatt kérte el egy 26 éves legény. Megnéztem, mit írt ki belőle. Ilyenfajta: „Mért nem szabad (hogy) szeresselek”, „Mért fáj az úgy, ha te mást szeretsz”, „Ami köztünk történt, az a kettőnk titka”, „Piros pettyes kiskötődbe látalak meg téged” stb. Jellemző azonban, hogy ezekből alig egy-kettőnek tudta a dallamát is, illetve nem is tudta, csak hallotta. Néhányat a könyvtulajdonos eldalolt, mikor hazajött a katonaságból. Az is jellemző, hogy maga a tulajdonos is a legtöbbet csak úgy tudta már, ha megnézte a könyvben a szöveget. Egy másik fiatal „ember” is katonasági füzetéből dalolt, enélkül nem tudta. Aki

meg elviszi leírni, annyit se tud belőle, sokszor nem is hallotta a dallamot, maga a vers is eléggé csábító számukra. Annyira, hogy nemcsak kölcsönkérlik, hanem lopják is egymás nótáskönyveit. Ottlétem alatt tűnt el az egyik lány 300-ra rúgó dalgyűjteménye, valamelyik legény vitte el. Egy emberről mondták, hogy egy komája ellopta a nótáskönyvét s már másnap ott volt érte az illetőnél. (Nem csoda, hogy felnőtt emberek is ennyit adnak ilyen dolgokra, ha még „uraknál” is ezt látjuk: az egyik embernek volt egy nótáskönyve; testvére, akiből „tanár, nagyságos úr” lett, elkérte tőle, hogy mind leírja.)

Mire használják ezeket a nótaszövegeket? Pusztán a verset élvezik, vagy van konkrét haszna is? Van: levelekben használják fel. Néha csak egyes sorokat, kifejezéseket, de néha egész versszakokat is. Ezért minden kedves nekik, ami vers. Házigazdám lányához jött egyszer egy barátnője elkérni a verseskönyvét (valami vidéki „költő” kötete volt, amivel házalni szoktak. Helyenkint egész népdalszerű versek voltak benne.) A lány hosszasan olvasgatta, jegyeztetett belőle. Kérdésemre aztán sok szégyenkezés után a barátnő kivallotta, hogy biztosan levelet akar írni. Volt is alkalmam ilyen levelet olvasni: az aktualitások közt sokszor egészen összefüggés nélkül, — de annál hatásosabban — érzelmileg odaillő versbetétek voltak. S a szép kifejezéseknek mindig megvolt a hatásuk.

Legények mutattak egy hosszú verses-levelet, amit négyen közösen állítottak össze egyikük szeretőjéhez búcsúzólevélnek. A hosszú levél a legkülönbözőbb szótagszámú versekből volt összedelve. Egy könyvből írták, meg nótákból, „ami pászolt a helyzet-hez”, meg maguk is írtak bele. (Az említett kalendáriumokban mindig van „Levél a kedveshez” vagy „Távollévő kedveshez” c. verses levél s ílyet aztán katonai emlékkönyvekben is többet láttam leírva.) Ezt az érzékeny műdalokból és népdalsorokból egyaránt összeállított közös szerzeményt — jellemző — a többiek is leírták maguknak, nemcsak az, aki küldte. Én magam is az egyik ~~egyik~~ társszerzőnél láttam. Tréfából megkérdeztem, vajjon tetszett-e a lánynak? „Biztosan megkönyyezte!”

A verses beszéd vagy általában a finom kifejezés kedvelésében odáig mennek, hogy egy 20 éves legény szerelmes lévén, levelezőkönyvet hozatott. Hogy aztán ez az egészen idegen és számukra nem is mindig érthető stílus mennyiben került használatba, arról már nincs tudomásom.

De nemcsak ilyen levelezési célra képesek „anyagi áldozatot hozni”, pusztán nóta tanulásért is megteszik. Így pl. egy énekes koldus volt itt Mecenzéfről, dalolt egy műdalt s a legények meghatározott mennyiségű babot, lisztet stb.-t fizettek neki, hogy tanítsa

meg őket rá. A szövegét leírták, de sose tudták az összes versét füzet nélkül.

Ez a sokféle mód és alkalom, melyet itt felsoroltunk a daltanulásra, mind azt a folyamatot mutatta, hogyan cserélődik ki a nép közt élő dallamkincs az egyesek, a korosztályok és a falvak közt. Tehát azt láttuk, hogy mik azok az utak és módok a nép életében, amelyeken a nép zenei műveltségelemei vándorolnak. Lássuk most azokat, amelyeken keresztül az úri osztály zenéje jut el a néphez. Természetesen az előbbi példák között is igen sok volt, amikor éppen műdalt tanítottak egymásnak, de akkor már ez lejutott a néphez és ugyanazt az utat járta, mint a népdalok. Az átadás maga a népkultúra ténye volt: néptől-néphez. Ez volt a fontos, függetlenül attól, hogy amit átadtak egymásnak, műdal-e vagy népdal. A következőben azt a folyamatot fogjuk látni, hogyan kerül valami bele a népkultúrába kívülről, a polgári társadalomból.

Műdal a néphez nagyon sok csatornán át áramlik. A nép és a vidéki intelligencia közt minden szakadék és ellentét dacára sok közvetlen érintkezés adódik. Különösen a pap és a tanító kerül lakodalom, multságok révén közvetlen és barátságos érintkezésbe a faluval. Ilyenkor mindig jut el valami a néphez a felsőbb „kultúrából”. A „Végig mentem az ormódi temetőn”-t pl. egy öreg ember a szád-elői paptól tanulta egy vacsorán, legénykorában. Egy másik mulatós nótát ugyancsak tőle, „mikor együtt mulattak egy lakadalomba”. Mindig vannak olyan kiváltságos egyének a faluban, kiknek bejárásuk van az urak közé. Az egyik férfi — különben a Magyar Párt megszervezője volt a faluban — a tornai kaszinóból is hozott nótákat. „Sokszor bejártam az urakhoz” — mondta. Érdemes megnézni, milyen kultúrkincsek kerültek Ajba a tornai kaszinóból. (13.)

A cigány is közvetíti a falusiaknak mindazt, amit az uraknak kell játszania; „Udvarnokiba lakodalomba Balázs Jani húzta”, hogy „Kinn a pusztán szántok, vetek, Kezem, lábam fáradt, Téged pedig az uraság viganóba járat stb”. A legközvetlenebb az érintkezés úri osztály és parasztság között az iskolán, tanítón keresztül. Itt lehet nevelni a népet arra, ami az úri osztálynak kedves. Ilyesmiket tanultak az iskolában: „Császárkörte nem vadalma, Debrecenbe kéne menni, A megfagyott gyermek, Föl, föl vitézek a csatára, Rongyos csárda két oldalán ajtó, oda rugtat pejparipán Patkó (Ez az elmés találós kérdés a hét patkóról az egész országban el van terjedve.), Árpád apánk, Zöld erdőben jártam, virágok között (magyar kettőst tanított a tanítónő, annak volt a zenéje), Ajfalusi sürgönyoszlop jaj, de magos, Káka tövén költ a ruca (ez a kettő egy iskolai kirándulás eredménye), Csinom Palkó (ezt minden korosztály az iskolában tanulta,

de sohasem éneklik: iskolásnóta), Édesanyám, csak az a kérésem, A tavaszunk ünnepével ünnepel a lelkünk, Krasznahorka büszke vára, Erdő mellett nem jó lakni, Mátészalka gyászban van, Icíke-píci a tornai utca; ez az iskoláskönyvek kedvelt dala. Könyvből van a következő is (14.):

„Régi mesénkre emlékszel-e még, volt egyszer rég, egyszer rég
Szép tavaszon ragyogott fönn az ég, volt egyszer rég, egyszer rég.
Ó, hogy most mért nem mesélsz már nekem, nekem,
Boldog idő, soha nem feledem soha,
Hallani vélem a hangodat még: Volt egyszer rég, egyszer rég.”

„Ennek nincsen semmi értelme” — panaszkodott a lány, aki előadta. Nem is dalolják soha, s így kárba vészett az a nagy fáradság, hogy egy hétig minden nap tanulták az iskolában. Ezek különben mind „iskolás nóták”, amelyek a mindennapi használatban nem szerepelnek.

Iskolai ünnepélyekkel is terjed a dal, a szülők néha megtanulják, amit ott hallanak. Így tanulta meg a Szittyá vitézek-et az említett öregasszony. Amerikai iskolai ünnepélyen hallotta az egyik asszony a „Leng a lobogó, megperdül a dob” kezdetű éneket.

A régi tanítók közt sok volt a tanulatlan „rektor”; ezek ugyanúgy beletartoztak a falu közösségébe, mint a népi iparosok. De mégis többet érintkeztek urakkal és így sokat közvetíthettek a néphez. Egyik legjobb öreg énekesemnek mostohaapja is ilyen rektor volt. Tőle is tanult nótákat (műdalokat). Modernebb eset, hogy a mai időkben a tanítónő az Ünnep c. folyóiratból tanít meg egy népieskedő dalt a falunak. S az idők jele, hogy ilyen félreeső helyen, olyan két kis faluban, mint Aj és Falucska, két tanító és egy leventeoktató zászlós is akad, akiknek révén a népdalkiadványok egy-egy dala is eljut a faluba.

A tanítók közvetítése az is, ami színdarabok és dalárdák útján kerül a néphez. Mind a kettő régi szokás ezen a vidéken s természetesen kihez fordulhatnának máshoz, ha színdarabot akarnak előadni, mint a tanítóhoz. Nem is igen tudná más a színdarabban szereplő dalamokat, mint ő. (Néha még ő sem tudja.) Ez a legközvetlenebbül ható terjesztése a műdalnak. Először is megtanulják a szereplők és összes barátnőik és barátai, akik bejárnak a próbákra hallgatni, mert ilyenkor ez éppen olyan szórakozás, mint a fonó. Azután hallja a közönség, és ami megtetszik, hamar elterjed. Várják is, hogy milyen új nóta van a színdarabban. Egy asszony külön az egyik nóta kedvéért jött le a felvégből meghallgatni az előadást, annyira tetszett neki. Nagyon sok műdal jut így el a fiatalsághoz. Itt körülbelül 50 dalról derült ki,

hogy színdarabból származik, bár nagyon sok már nem jutott eszükbe, ezek, úgy látszik, nem nyerték meg a tetszésüket. Nemcsak a helybeli színdarab számít: Udvarnoki, szádélói, mecenzéfi előadásokon is tanultak ájiak nótát és viszont. (Sőt, mint láttuk, Amerikában is.) Dalárdából természetesen kevesebbet tanulnak — nehezebben megy a betanulás, — minthogy azonban az egész vidéken majdnem mindenütt volt, vagy van dalárda, az egész vidéket nézve mégis jelentős. Itt is ki kell terjeszteni a vidéket Amerikára: bridgeporti dalárdából is jött haza műdal.

Amerika mindenképen jelentős a műdal közvetítésében. Már maga az a tény, hogy kimozdulnak a faluból, városokon át utaznak, mindenféle emberrel — nem parasztokkal is — együtt vannak hosszú úton, vonaton, hajón, mindez nagy lehetőséget nyújt olyan civilizációs hatások felvételére, melyek otthon a faluban ülő embert nem érik. Mégis a legfontosabb az, hogy az amerikai élet, a jobb kereset hozzájuttatta őket a civilizáció olyan eszközeihez, amelyekre Ájban gondolni sem lehetett, például gramofonhoz. Nagyon soknak volt odakint gramofonja; akinek nem volt, az másnál hallgatott. Sokan haza is hozták, itthon is volt alkalmuk hallgatni az ájiaknak. Egy öreg, akinek amúgy is roppant nagy műdaltömeg volt fölhalmozva emlékezetében, csak gramofonról 26 dallamot mondott be, de valószínű, hogy egy évig folytatva a kérdezőtetést, még egyszer annyit lehetne tőle összeírni. Mindről tudta, hogy ki dalolta: Király Ernő, Fedák Sári, Solti Hermin, Rózsa Lajos, stb. Sőt még ahol a cigány magában játszott a dalok után, azt is eldúdolta. Valószínűleg nem egyszer hallgatott meg egy lemezt. Mástól is hallottam: „Amerikában én is olyan sok gramofon-nótát megtanultam, de elfelejtettem.” Itthon is tanultak amerikasok gramofonjáról egy-két nótát. Ma csak egy gramofon van a faluban, de nem igen használják. (Kis gyerekek vannak a családban, csak ők játszanak vele. Ha majd fonóba fognak járni, valószínű, ez a gramofon is szerepet fog játszani a falu életében.)

Igen fontos közvetítője a polgári társadalom mindenkori kultúrtermékeinek: a hallgatóknak, kupléknak, slágereknek a falusi iparoság. Egyrészt közvetlen érintkezés útján a falusiakkal, másrészt azáltal, hogy falusi gyerekek inaskodnak náluk. Ájban csupa olyan iparos van, aki pusztán az iparból nem tudna megélni, csak a parasztmunka mellett végzi mellékkeresetként. Ezek persze éppolyan tagjai a falu közösségének, társadalmilag és kulturálisan egyaránt, mint akármelyik gazda, vagy napszámos. (Rendszerint gazdák gyerekei.) De inas- és legényeik alatt Mecenzéken, Tornán, Szepsiben mestereiknél, a polgárosult iparossággal éltek együtt és itt bőven

kapták a polgári kultúrát dalban is. „Még azt mondják, ez se szép” — ezt egy asszony szerint „egy molnárlegény zenélte mindig nekem” (hegedülte). Egy másiknak kőműves udvarlója a „Kérges a tenyere”-et hozta. „Repülj, repülj kis pettyes katicabogárka” is megtalálható Ájban, a helybeli asztalos Eperjesen tanulta egy segédétől. Felsőmecenzéről ugyanő hozta az „Ezért a legényért nem adnék egy almát” dallamát, egy stószai segédétől tanulta. „Ha meghalok, a síromhoz nem kísér ki sehol soha senki”; ezt egy buzitai segédétől Szepsiben. „Ólmoseső verdesi a legénytanyám ablakát” kezdetű az egyik fiatal suszter tornai mesterétől tanulta inaskorában. Ugyanígy a 26. példát.

Ugyanígy fontos közvetítő a katonáskodás. Amilyen nagy szerepe van ennek az új népdalok, bakanóták terjesztésében, éppolyan nagy a hallgatók és főleg a legújabb slágerek terjesztésében. Nem sorolhatjuk fel mindazt, amit ezúton tanultak, a „Kislány vigyázz!” és „Oly hosszú ez a vasárnap” és hasonlóktól az „egri ménes mind szürke”-félekéig és a legkülönbözőbb hallgatókig. „Mindenfélét lehet ott tanulni” — mondták. Természetes is, hiszen mindenféle ember találkozott ott és él együtt. Így volt ez régen is, öregemberek műdaláinak nagyrésze katonaságból való, sokszor pedig katonáskodásból hazatérő rokonoktól tanulták gyermekkorukban. Még nagyobb a jelentősége a faluban állomásozó katonaságnak. Ezek állandóan terjesztik a fiatalság közt a legújabb városi dallamokat.

Ami a legényeknek a katonáskodás, az lehetne a lányoknak a szolgálat: kimozdulás a faluból, városiakkal való érintkezés. Mégis, érdekes, hogy abból a kevés dalból, ami így került a faluba, csak egy a műdal: a „Bíró uram, panaszom van” dallama. Az öregek idejében Löcsén szolgált egy lány, az hozta a faluba. A többi népdal. A lányok Szepsiből, Mecenzéről is ilyet hoznak haza. Kassán is szolgáltak néhányan, rövidebb-hosszabb ideig, de ezek ott nem igen érintkeztek senkivel. Lehet, hogy más faluban nagyobb a jelentősége a szolgálatnak, ahonnan többen szolgálnak Kassán, Miskolcon és ilyen módon biztosan sok minden kerül bele a vidék dalkincsébe.

A civilizáció azonban szolgál egyéb alkalmakkal is, melyek a polgári kultúrát közvetítik a felfelé törekvő parasztság számára. A „Csak egy kislány”-t például a fiatalok az utóbbi időben tanulták meg Tornán a moziban, valamelyik mulatós magyar filmből. Az „Egy rózsaszál szebben beszél”-t Rozsnyón a színházban hallotta egy asszony. Volt a faluban tánciskola is: egy cigány táncmester járt ott az egyik télen, akkor még bőjtben is táncoltak. Ennek köszönhető a „Szomorú vasárnap” és a „Trom-trom-trom-trom-trombitás” és egy pár fox. Érdekes, hogy néha szöveg és dallam a civilizáció különböző

eszközei útján kerül el hozzájuk. A „Megugrattak Hortobágyon a karámból egy csikót” szövegét „lapról” — valami kalendáriumból — tanulta egy öregember, a „hangját” aztán grammofoonról Amerikában. A „Darumadár útnak indul, búcsúzik a fészektől” egy vásári levélen jutott el hozzá, de a hangját nem tudta, „csak kinn Amerikába danolták”.

Még a kórház is lehet dalközvetítő: „Messzeföldről jön egy madár, szájában hoz egy levelet” kezdetű, háború alatt divatos nótát Rigó cigány a frontról jövet tanulta meg a kórházban egy pincértől, aki mindig ezt dalolta. S zárjuk be a műdaltanulás sorozatát azzal, mikor áji legény tornai részeg cigányoktól tanul nótát.

A dal élete.

Változatos sorozatát láttuk azoknak az alkalmaknak, melyek révén az új nóta eljut az emberekhez. Ebben a változatosságban egy volt állandó, az a mohó igyekezet, hogy mindig új és új dalt tanuljanak. Ezt a törekvést tudatosan ki is fejezik: „Mikor fiatal voltam, ha egyszer hallottam egy nótát, addig nem nyugodtam, míg meg nem kerítettem, akarhova kellett érte járnom”, — mondta egy gazda. „Nekem mindig az a szép, amit még nem hallottam” — vallotta egy fiú. De öreg embereknél ugyanígy van: „Mindig azon voltam, hogy újat tanuljak.” Mint már láttuk, az új dal nemcsak önmagáért való öröm, hanem a többiek előtt dicsőség is. Különösen lányok igyekeznek mindenáron kiélvezni azt, hogy a többiek nem tudnak valamit és ők tanulják meg. „Ez a három nóta új volt, mikor lány voltam. Fonóba elmentek a legények, aztán ezt elkeztük, mind visszajöttek: hogy van?”

Ha mindig kerül új, ha mindig a legújabbat szeretik, akkor a régebbinek nem sok lehet a becsülete. Így is van: mindig van egy készlet, ami közszájon forog, ehhez mindig kerül új és mindig hagynak el belőle régit. „Jaj, az mán nagyon régi, nem is igen tudom.” „Olyan régi, már nem danolják. Talán a télen nem is igen danoltuk. Csak az igen új nóták járnak.” Ami régi, arra azt mondják: „Rég kimeszeltük vele a kocikot” (vagy a házat). „Jaj, már a kocikba verték régen, hát elváltottatták” — mondta egy asszony. Egy lány nótájára azt mondta az anyja: „En ezt a nótát nem tudom, ez új nóta.” — „Ez új? már régen kimeszeltük vele a kocikot. Már nem is igen danolgasuk, inkább újakat danolunk.” Így volt ez régen is. Egy 75 éves öregtől kérdeztem, hogy sokat dalolták-e az egyik dalt? „Ameddig tartott az a szezón. Egy darabig danolják, aztán gyön más”. A régieket aztán, hogy nem igen használják, lassan elfelejtik. Egy dalt a „középső fonó” lányai alig tudták összeszedni. Mentegéztözték: „Régen énekeltük, nem jut az eszünkbe.” Egy lány bizonytalan volt egy dalamban. Kértem tőle, hogy talán új, azért nem tudja még? „Igenis régi, oszt nem sokat danoltuk.” Asszonyoknál még gyakoribb ez az

eset. Ők már kimaradnak a mindennapi dalolásból, sokszor nem tudják a dal egy-egy sorát, vagy az egész dal nehezen jut az eszükbe. „Pedig vígan danoltuk kilencszáztizenkettőbe, menyaszonyér voltunk.” Szabadkoznak: „Kinek van az eszébe? Lagziba se megyünk.” Van olyan eset is, hogy nem felejtik el a dalt, tudják, mégsem kerül a tudatukba, megfélekeznek róla: „Má ijed hogy tudnak kitalálni, eszembe nem jutna, pedig úgy tudom”, — mondta egy asszony, mikor kérdeztem tőle a „Verje meg az Isten a mészáros bárdját” kezdetű dalt. Lányoknál is előfordult, hogy nem jutott eszükbe sokáig valami, ami „gyakori nótá” volt régebben.

Tehát ugyanolyan divat uralkodik itt is, akárcsak a polgári világ slágerei közt. Csakhogy itt nem múlik el minden dallam, mint a slágereknél. A különösen életrevaló, sikerült dalok elkerülik a divatnak ezt a pusztító hatását és túlélnek más, kevésbé életképes társaikat. S ha nem is szerepelnek olyan sokat, mint a legfrissebb dalok, de azért mindig elő-kerülnek; hiszen egy bálon, vagy egy hosszú téli estén a fonóban nem is volna elég a divatos nótá, ha sokat dalolnak. Ilyen tartós életű dal a 8. példa, vagy az említett „Csütörtökön este gyér nálunk”. Ez a mai fiatalságnál olyan szerepet tölt be, mint az öregeknél az említett menyaszonybúcsúztató: messze vidékre el lehet menni Ájból akármelyik irányba s mindenütt ismerik. Az ilyen nótáknak már a megszólalásakor is érezni, hogy kedvesebbek, mint a többi. Együttes dalolásnál, ahogy egyik a másik után rákezd egy-egy nótára, nem egyforma lelkesedéssel dalolnak. Vannak dalok, amelyekbe nem is mindenki kap bele, egy-kettő elkezd és magára marad vele. De ahogy az ilyen közkedvelt nótákra egyszerre rázendítenek, frissen és kedvvel, az igazi spontán tetszésnyilvánítás. Éppoly biztos, befolyásolástól ment bizonyítéka a tetszésnek, mint a kedves dallamra ráhúzott sok versszak.

Néha meg is nyilatkozott a divattal szemben az érték tudata. A lányok, akikhez később jutottam el, tudták, hogy az újabbakat már felírtam és előszedték a régebbieket. „Ezek nem újak, *de igen szépek*.” A divat változásával, a folytonos felejtéssel és újkereséssel szembeszáll az értékekhez való ragaszkodás. Az eredmény az, hogy sok selejtesebb dallam elhull és a szép megmarad. (Sok ezek közül is elvész, egy faluban csak egy részük marad meg, de máshol megint mások, s egy nagy területet tekintve a szelekció mégis megmenti az értékesebb dallamok többségét.) Ugyanaz a jelenség ez, mint a magas kultúrában: a minden időben meglévő sok középezt kiszűri az idő, a multból csak a legnagyobbakat látjuk. Vajjon nem ez az oka, hogy a régi népdalok közt oly sok az önmagában zárt, kiművelt, szinte alkotás-számba menő darab és aránylag igen kevés az esetle-

ges, kialakulatlanabb forma? Nem szelekció eredménye ez is? Hiszen már ennek a stílusnak bomlása, lassú kihalása idején mentették meg a még élő darabokat, mikor már nemigen termelt sok új, egyre jobban merült a feledésbe az egész, s csak a kiemelkedő csúcsok, a legsikerültebb darabok maradtak fenn. Virágzó stílus idején viszont sok a selejtes, a stíluselemekből kialakuló muló próbálkozás; a stílus állandóan termel újat s ezek közt mindig kitermelődnek egyes fejlettebb, szebb alakok, melyeket az állandó szelekció kiválogat és megtart.¹¹

Az elmúlással szemben nemcsak a tetszés, a szépség tartja meg az emlékezetben az egyes dalokat. Vannak ezeknek az egyéni étellel olyan különös kapcsolatai is, amelyek mindig emlékezetessé teszik egyesek számára. Nagyon sokszor a szöveg ad valami aktualitást a dalnak. Ilyen volt a „Felleg borult az erdőre” egy asszonynak. Férjhez adták a szeretője bátyjához. Attól kezdve az öccs mindig ezt dalolta. „Evvel fojtogatott”. Addig nem is hallotta tőle soha. Vagy: „Evvel udvarolt az uram” — hallani egyes dalokról, legtöbbször olyan nótáról, amelyikben benne volt az asszony neve. Vannak aztán dalok, melyeknek valami különleges használatuk van és erről nevezetesek. „Ha felkapom azt a tölgyfából kifaragott bukós botomat”, kezdetű dalról mondta egy gazda: „Ezt mulatságban lehet szépen. Borzasztó vidító. Szepsibe, mulatságba eldanoltam, egy hétig ott tartottak.” Vagy egy másik: „Fosztogattunk, danoltunk, mikor már aluttak, ezt kezdtem.”

Sokszor ilyen külső ok nélkül is megragadhat egy-egy dal valakit különösebben, pusztán egyéni tetszés alapján. „Minden embernek, minden asszonynak van valami nótája.” (Rendszerint persze több is, mert aki ezt mondta, azt is kivallotta, hogy „ő mind azokból dalolt eddig”.) Az ilyen „nótát” aztán a többiek is tudják egymásról. A 30 év körüli emberek mind kérdezték, hogy egyik társuk dalolta-e már azt: „Halálmadár, halálmadár szállott a ház falára”. Nagy volt a derűtség, mikor megtudták, hogy valóban egyet „adott be”, éppen a kérdéses nótát.

A 18. példát korosabb gazdától hallottam. Hosszabb ideig nem sikerült megszólaltatni, végre azt mondta: „De egyet mégis elmondok.” „Szokásos nóta volt, velembelieknek tudni kell” — mondta. Az ilyen szokásos nótáknak aztán gyakran van valami történetük. Egy-

¹¹ Itt azonban felmerül az a kérdés, hogy az új dalok legjobbjai is sekélyesebbek, felületesebbek, mint a régi dallamok legtöbbje, nem érik el azoknak tartalmi, érzelmi mélységét. Mi ennek az oka? A népléleken történt változás? Összefügg ez társadalmi változásokkal? Veszített a népiélet az utolsó száz év alatt lelki intenzitásából? Nem képes már olyan érzelmi elmélyülésre; kisebb értékű, felszínebb formákban is kiéli magát?

szer az illető gazda legénytársaival mulatott a kocsmában valahol a vidéken. A szomszéd asztalnál idegen legények ültek. Megindult a vetélkedés a nótában: egyet ők kezdtek, egyet amazok. Amit tudtak, folytatták velük. Végül is előálltak evvel. „Különleges nótát tettünk rá, hogy ők nem tudták.”

Sokszor azonban minden különösebb magyarázat nélkül valami szituációval kapcsolatban marad meg egy-egy dal az emlékezetben élénkebben, mint más: „Még kis fiú voltam, danolta egy inas. Tudom, cseresznyézni voltunk. De azóta se hallottam soha, hogy danolták vóna.” Az „Egyszer egy királyfi” történetét egy asszony kukoricában, babszedés közben tanította a leányainak, evvel a helyzettel együtt merült fel az emlékezetében.

Mindezek azonban egyéni jelentőségű dolgok, melyek révén egyesek a véletlen körülmények alapján emelnek ki valamit a nagy dalkészletből. E mellett van a mindig érvényesülő általános tetszés: a legszebb, legkedveltebb dalok a legtöbb embernél ilyen külön jelentőség nélkül is megmaradnak. Mennél több embert veszünk számításba, annál kisebb jelentősége van az egyéni, esetleges körülményeknek, és annál inkább érvényesül az, ami általános.

Bármilyen is az eredménye azonban a divatnak, a folytonos új és új hajszolásnak, annyi tény, hogy ezáltal a nemzedékek közt eltolódás keletkezik a dalkészletben. Ha a két-három éves dal már régi és nem dalolják, akkor természetes, hogy a kisebbek mindig csak a felnövekedésük idején hallhatókat veszik át, a régebbieket pedig már nem tudják, mert nem is hallják. Minden korosztály dallamkincse érintkezik egy darabig az előtte való korosztályéval, de annak egy részét — a legrégebbieket — már nem ismerik s egy új résszel már ők is tovább mennek, mikor azok már asszonyok, nem járnak fonóba, vagy el is kerülnek a faluból.

Igen észrevehető ez az eltolódás, ha egy kicsit nagyobb kor-különbséget veszünk vizsgálat alá. Valósággal megszakad a kapcsolat az egyes korosztályok közt. (Leszámítva a mindent túlélő dallamokat.) Korosztályon a fiatalságnál az egy fonóba tömörült lányokat és velük egykorú legényeket kell érteni. Fonó persze nem évenként alakul. Ájban például három fonó van. A legidősebbek 22 éves lányok és 22—26 éves legények. (Rendkívüli eset, hogy ilyen későre toódik el a házasság, már maga ez a körülmény is idézhet elő változásokat az életben, hagyományban, ízlésben.) A középső fonó a 16 éveseké. Ez a tulajdonképeni igazi leánykor. A közbeeső évfolyamokban vagy nem volt elég lány önálló fonóra, vagy pedig szétkapkodták őket feleségnek s a maradvány ide, vagy oda beolvadt. A középsőkkel is jár két 18 éves, ezek közül az egyik egy darabig a

nagyobbakkal volt egy bandában. Van aztán „kis fonó”, az iskolából kikerült 14—15 éves lányokból. Itt t. i. nyolcosztályos elemi van a csehek óta, 14 éves korukig járnak iskolába. (Külön asszonyfonó nincs, de jobb barátnők, szomszédnők összejárnak ketten-hárman és egymásnál sorban fonnak. Ez kicsiben az, mint a fonó. Persze itt csak beszélgetés folyik, nóta, mese nagyobb közösséget kíván.) Már a három fonó közt is van eltolódás. A nagylányok „nemdivatos”, „régie”, de o j szép” dalai közt sok volt olyan, amit már a középsők nem tudtak. De még nagyobb a különbség, ha a 30 év körüli asszonyok dalkészletét nézzük. (Persze, csak az áji származású asszonyokét, az idegenből jötteknél természetes, hogy van különbség. Helybeli asszony viszont nem sok van, ezért inkább embereket kellene mondani.) Itt még, ha közös is a dallam, egészen más szöveget találunk. De nagyon sok olyan dallamot is, melyet a lányok már nem ismernek. Ezek éppen az új dallamstílus régebbi darabjai, melyeket a 30 év előtti gyűjtések hoztak elő, köztük olyanok, melyeket kiadványokból, feldolgozásokból ismerünk. Ezek régiesebb fokot képviselnek az új stíluson belül, mint a lányok dalai. Ugyanez áll a 30 évesek és a 45—50 éves asszonyokra, emberekre. Ezt a folyamatot aztán keresztetzi az, amelyet már jól ismerünk, hogy az öregektől állandóan tanulják a nótákat és „hangokat”. Mert az egészen régi, amit sohasem hallottak, az természetesen újnak számít. Ha öreg embertől fosztás közben tanultak valami régi nótát, mondják: „Mijen jó, ez most új lesz”, és hozzáfűzik: „Jobb, ha öregektől tanulunk régit, mert ami új, nem is új, nem is érdemes danolni.” Ezért aztán állandóan hallja az ember az öregektől: „Mind a régi hangokat dalollik, csak elbér-málva”, „A régi nótákat újítják hangokkal”, „A nóta nem hal meg, mert amit 40 éve daloltak, azt megint dalolják”, „Mind a régi nótát szedik elő, csak újítanak benne. Megváltoztatik a régi nótákat.” (Viszont előfordul, hogy még keveslik is az öregek, amit a fiatalok tudnak az övékből: „Nem sokat tudnak ők, én már hányszor kérdeztem, hát nem tudják.”) Így tehát az előző korosztályok elfeledett dallamkészlete — vagyis a szelekció folytán annak csak egy része — a tanítás révén újra visszakerül. Így a dallamok kiveszése nem egyenletes és gyors, hanem állandó visszaütések folytán lassú, lépcsőzetes. És későbbi korosztályok így régiesebb állapotot mutathatnak a közvetlen előttük valónál.

A kiveszés folyamatát még jobban meglassítja az, hogy a szomszéd vidékek anyagával, mint láttuk, állandó a kicserélődés, ott pedig hasonló folyamatok mennek végbe. Így ami itt nem újul fel, megjelenik a szomszéd faluban s elterjed a vidék többi falujában is. A „Kovács pengeti a vasat” kezdetű mūdalt majdnem mindenki

ismerte Ájban a 40 éven felüli asszonyok között. A lányok viszont első ottartózkodásom idején nem ismerték. Ősszel visszamenve a fonókban ez fogadott. Szentjakabiak hozták a lakodalomkor, azóta új. Ájban véletlenül még nem tanította meg senki a fiataloknak, Szentjakabon már továbbadták s eljutott ide is. Ezért aztán egy-egy dal származását kutatva igen változatos képet kapunk, amit ennek a folyamatnak ismerete nélkül nem tudnánk megérteni és ellentmondást látnánk benne. A „Nem messze van ide Kismargita” alföldi betyárballada eredetéről a következőket hallhattam: „Még talán 18–19 éves legény voltam, én hoztam a nótát Tornaujfaluból. A többieknek is eldanoltam, hát danoltuk.” (75 éves ember.) „Egy legény hozta a 28-as években” (30 éves ember szerint). A lányoknak „K-ék bérése tanította”. A korcsmáros, 45 év körüli gazda szerint „924-től 34-ig juhászlegények danolták a kocsmába”. Minden korosztály máshonnan kapja ugyanazt a nótát. A „Kihajtottam a libámat” dalamát a „középső csata” (csapat, banda, fonó) evvel a szöveggel ismerte. Egy vidéki kislány tanította nekik. Szüleik, középkorú asszonyok is tudták. A nagylányok egyáltalán nem ismerték, a 30 évesek avval a szöveggel: Ájfaluba kidobolták, rárá, recece. Íme, ha egy dal folytonossága egy korosztálynál megszakad, beáramlik a vidékről, ha ott még eleven népkultúra él.

Mi a sorsa ebben a folytonos változásban a műdaloknak? Láttuk, milyen sokféle úton áramlanak ezek a nép felé. Egyes emberek többszázra menő hallgatót és más effélet halmoznak fel emlékeztükben. Mi ennek a szerepe a falu életében, közkinccsé válik, vagy marad egyéni különlegesség, mely hatástalan a közösség szempontjából? Mi a közvélemény, a közösség állásfoglalása a műdallal szemben?

Ha megszavaztatnánk a falut, asszonyt, legényt, leányt, öregét, fiatalát egyaránt, például a hallgatók felől, nem hiszem, hogy akadna valaki, aki ne a mellett döntene, hogy a hallgató a legszebb minden nóta között. Olyan nagy a tekintélye az úriosztály kultúrájának, hogy a tudatos énjük szerint legőszintebben nyilatkoznak meg, ha a hallgatót becsülik minden dal közt legtöbbször. Nem ilyen nagy már az egyöntetűség, ha az ösztönös életüket vesszük szemügyre. A gyakorlatban nem érvényesül teljesen az, amit tudatosan és jóhiszemű meggyőződéssel vallanak.

Mikor egy 28 éves ember nótáskönyvét nézegettem és láttam benne a sok hallgatót, megkérdeztem, hogy annyira szereti azokat? „Hát az a legszebb.” Mégis a könyvben lévő hallgatók legnagyobb részét már csak úgy tudta eldalolni, hogy nézte a könyvben a szöveget. Volt, amit úgy se nagyon. Más legények leírták róla a nótákat,

de alig egy-kettő volt közte, aminek hallották is a dallamát a fonóban vagy egyéb helyen az illetőtől. Két-három volt ezek közül, amit maguktól is eldaloltak nekem, a többi csak akkor láttam meg, mikor a kezembe került a nótáskönyv. Azokat is mindig papírral a kezükben dalolták, szövegét már nem tudták a nélkül: előszedték a régi kincseket a gyűjtés számára.

A legérdekesebb cáfolat aztán az volt, mikor az illető hallgatópárti ember felesége egy népdal után (6. példa) azt mondta: „Ezt szereti János” és elmondta, hogy ezt a dalt a lakodalomkor hallotta az ura és azóta mindig ezt kéri a feleségétől, még az ágyban is daloltatta vele.

Egy másik legény is mondta egyszer: „Jobban hallgatókon töröm a fejem, mint ijen csárdáson. Tudja Isten, én azt sokkal jobban szeretem.” Mégis ő volt az, akinek a számára le kellett írni az „Erdő, erdő, erdő, marosszéli kerek erdő”¹² szövegét, mert „az neki igen tetszett”.

Az előbb említett nótáskönyvben volt a következő rendkívül izléstelen hallgató. (14a.) „Jaj, de sokan leírták ezt”, — mondta a tulajdonos. Mégsem állt elő vele egy legény sem a gyűjtés idején, pedig elég sok mindent előhoztak régi papírjaik, feljegyzéseik közül. Erről úgy látszik már teljesen megfélemedtek. Az úri dalok felsőbbrendűségébe vetett hit és az ösztönös gyakorlat közt különbség van. Hogy mennyire megvan a különbség, mutatja egy húszéves menyecske esete. Ő is akart dalolni, mikor apját faggattam és egy iskolás énekkel állt elő: „a tavasznak ünnepével ünnepel a mi szívünk”.¹³ Csodálkoztam, hogy mért éppen ilyesmivel kezdte. Erre aztán a többiek megmondták, hogy nem tud hallgatót és szegényli; keresett hát valami hasonlót, amivel mégis előállhat, mert nem akart ő sem elmaradni a többiek mögött, hogy csak parasztnótát tud. Ez az asszony férjhezmeneteléig együtt járt a mostani nagylányokkal fonóba. Ezek ugyan ma már tudnak itt-ott hallgatót is, de nem sokat és nem mind. Az egyiknél például azt hittem, hogy azért mond csupa népdalt, mert előző gyűjtésem alkalmával csak azt vettem fel fonográfra. Ezért külön biztattam, hogy hallgatót is dalolhat, bármit, ami eszébe jut. „Nem tudok én hallgatót”, felelte. (Azért mégis tudott ilyesfélét is szolgáltatni: „Kérem, kérem ezredes, dívatba jött a szerelem. Kislány, kezeket fel”, stb. Ez még a táncisko-

¹² Egy lány városon való szolgálatból hozta. Úgy látszik ez is a kiadványok útján került el hozzá az intelligencia közvetítésével. Maga a dallam addig is ismeretes volt a faluban más szöveggel.

¹³ A dallamot is kissé leegyszerűsítette: a „bérce Kárpát ormán őrt áll...” ismert dallamára ment az ének. Ennek ritmusából a következő lett: (15.)

lából maradt itt. Az ilyesmit is csak azért hozták elő, mert igen törekedtek arra, hogy olyat daloljanak, amit még „nem adtak be” mások. Amit már fölírtam, azt nem akarták dalolni. Nehezen lehetett megértetni, hogy engem az is érdekel.) Ugyanígy mondta az előbb említett menyecske is. „En hallgatót nem tudok.” Egy 30 éves asszonynál az egyik legény dalolt egy hallgatót. Kérdeztem a menyecskét, hogy ő nem tudja-e? „Dehogynem, hisz ez volt a mi hallgatónk.” Erre az egyik lány nevetve mondta: „Nem is tudtak hallgatót, K. J. monta, hogy nem tudtak egyet se elhúzni.” Ez az egy hallgató is az a dal volt, amit énekes koldustól vettek meg s ezt is papírról és közérővel próbálták összeszedni, de nem tudták már minden versszakát. Az asszony nem is talált szavakat védelmére, csak annyit mondott: „A mostaniak többet tudnak.” Ugyanez mondta, hogy „a hallgatókat nem szerettem eszembe tartani”.

De még a „mostaniak”, a középső lányok közül is az egyik azt állította, hogy ő hallgatókat nem tud, „nem tudnak a lányok, a fonóba nem dalolják”. Itt is inkább csak egyéni tudás, mikor egyik-másik dalolt ilyesmit. (Ide persze csak a hallgató-tempójú dalok tartoznak, csárdásszerű műdalt annál többet tudnak.) Egyes egyéniségek hatása különben is fontos lehet a korosztályok ízlésében. A középsőknél volt egy lány, aki mindig csak olyasmivel hozakodott elő, ami nem népdal: akár hallgató, akár iskolás ének, vagy más műdal, csak legyen rajta valami uras. (NB. Nagyon érzik a különbséget: „Sohase hallottam, ez nem parasztnóta, ha' ojjan uras” — mondta egy lány egy hallgatóra. Fonográf-felvételnél, ha látják egy-két esetben, hogy mi kerül felvételre s mi nem, már később sosem hoznak elő műdalt. Ha mégis valaki elkezd, a többi rászól, hogy az nem jó, „falusi nóták” kellenek stb. Vannak azért csárdások, melyeket magukénak vallanak. Erről később lesz szó.) Az uras dalok szeretete családi tradíció volt ennél a lánynál, az ő apja volt az, aki a legtöbb műdalt tudta a faluban. Ebbe a „bandába” tartozik az a lány is, akit anyja olyan sokat tanított nótára. Ez is sok műdalt tudott, mert anyja is azok közül való volt, kik az illő lojalitáson túl is hajlanak a műdalok felé. Míg a lánya dalolt, mindig unszolta: „Azt dalold már, amit a színdarabba daloltak. A színdarabba ojj szépeket daloltak,” „... ojj szépek, mégse azokat huzi el.” Ha közben népdalok kerültek elő, mindig elégedetlenkedett. Ha nagyon nyilvánvaló volt rajta a népi származás, mint az „Elvitte a víz a szappant”, arra mindjárt rámondta: „Ez nem szép, ne is tessék írni.” Csak az nyerte meg a tetszését, ami valami vonásban műdalra emlékeztette. Nem így az ura. Szó került arra a menyasszonybúcsúztatóra, melyről már említettem, hogy a legkedveltebb dala a vidéknek. (2. példa.) „Az nem szép” — mondta az

asszony. Az ura elkezdte magában dúdolni, aztán megszólalt: „Ez nem szép? De még ojan szép nincs is több az összes között.”¹⁴ De még ennél az asszonynál is vannak jelek, hogy csak velem szemben szégyelte annyira a népdalokat. Mikor a lánya szerepelt színdarabban és kellett neki egy nóta, egy szép népdalt tanított neki, ami régiesebb és szebb, mint a ma felszínen mozgó nóták.

Az azonban tény, hogy a középkorú asszonyok sok műdalt tudtak és tanítottak is a fiataloknak. Ez viszont nem öröklődött tovább, a 20—30 év közötti lányoknál, asszonyoknál semmi nyoma sincs, mintha ők egészen más világban éltek volna. Csak most, az új generációnál van ismét visszatérés a hallgatókhoz, de csak egy idő óta. A legényeknél más a helyzet, ők sokkal több hallgatót, slágert tudnak. Többet járnak ki a faluból, hamarabb hódolnak be civilizációs hatásoknak, mint az inkább konzervatív lányok. Van köztük, aki hallgatókért lelkesedik: „Oj szép, mikor a cigány húzza”, mondta egy-egy érzelgős műdal után. „Ojjan csuda-szép ez.” Egy másik meg a jazz-darabokért. „Jánoshegynek hegye van”, „Meredek hegyeken terem a szerelem” és hasonlókat emlegetett folyton. (Tudni nem tudta őket.) Mindig kért, hogy tanítsam meg arra: „Muzsikusnak dalból van a lelke.” Nem régi nála ez az állapot. Kassán, mint katona jutott el színházba, kávéházba, ott csapta meg a számára ismeretlen, új világ szele: még a táncosnő vonaglását, a muzsikások mozdulatait is mutatta, ahogy a ritmusra imbolyogtak. Oda volt érte. Csodálkoztam, hogy mennyit tud ezekből. „Még talán nem is sokat tudunk. Ülünk a tuskón. A műveltebb emberek többet tudnak.” A színházról is egy nagy alaktalan fényesség élt benne. Részleteket mesélni nem is tudott. (Csupa kabaré- és operettszerű darabokat látott.) A városi raffinált élettel való találkozás egészen kiforgatta énjéből.

Ez ugyan szélsőséges eset, de mindig voltak a legények közt, akikben megvolt a nagyobb hajlam az effélék iránt. Az asszonyok egy Menyus nevű legényt emlegettek, akitől a sok műdalt tanulták. „Járt mindenfelé dolgozni”, onnan hozta őket. A „gimbelem-gombolom, légy enyém angyalom” és a „Londonnak vannak sok számos utcái” és hasonlók mind az ő közvetítésével jöttek be a faluba. A maiak közt is van ilyen: „M. András, az tud csak szépen. Ritka, amit az nem tud.” (T. i. hallgatót.)

A legények, emberek nagy részénél nincs ilyen túlzás. Tudnak sok slágert, sok hallgatót, de azért teljesen benne élnek a falu

¹⁴ Tetszésnyilatkozat és nemtetszés is bőven van népdalra, műdalra egyaránt. Nem mindig lehet megállapítani, hogy milyen befolyás, lojalitás stb. váltja ki ezeket. De az olyanféle önkénytelen megnyilatkozások, hogy „igen kedves nóta volt ez nekünk” mindig népdallal kapcsolatban fordultak elő.

népdal-világában. Sőt még arra is van példa, hogy az ellenkező oldalra billen a mérleg. Egy 30 éves embert kérdezgettem, hogy a már felírt mődalokból mit ismer. Nem nagy kedvvel felelgetett — inkább „új” dalokon gondolkozott közben, amit „talán még nem irtam le”. Amit így előhozott, az mindig népdal volt, mégpedig az új stílus egy-egy régebbi, szebb darabja. Ennek inkább az ellenkezőjéhez voltam szokva: népdalok kérdezgetése közben hallgatóra fordítják a szót. Az egyik ilyen nótánál azután (16. példa) egy másik legény, aki addig a lánán feküdt, felugrott. „Ere már felkelek” és odajött meghallgatni. Pedig ez a legény a „nem dalolók” közé tartozott, nem volt hangja, vagyis hallása, de azért a szép nótákat úgy látszik szerette. Ebből a korosztályból mások is inkább népdalokkal álltak elő, mint mődallal, sőt nem is nagyon tudtak olyasmit. Az egyik például a „Valahol a Volga mentén”-t akarta eldalolni, de nem igen tudta összeszedni. „Úgy tudtam már végig, hogyha valamelyik nap eljön a tanár úr...” De mégsem lehetett olyan nagyon biztos benne, mert mikor el akarta kezdeni, a felesége figyelmeztette: „de nem tudod jól”. Itt is kárbavesztett a tanító fáradsága, akitől annak idején tanulták: hiába próbált előszedni emlékezetéből egy nagyon uras nótát, azt az egyet sem tudta már, amit valaha tudott.

Vannak dalok, amiket, ha meg is tanulnak, és néha dalolnak is, mégse vesz senki se komolyan. Különösen a sületlen szövegű kuplák, slágerek tartoznak ezek közé. „Nohát azért bolondos nóta, nohát a többi közt ez is jó”. „Ojjan nóták csakugyan, hogy a kutya se enne meg”. (Egy menyecske mondta, mikor az ura dalolta, hogy ltyóka, pityóka, ripityóka... a kisasszony ölelje meg, a nagysága csókolja meg, stb.) „Ilyen cifra nótákat nem akartam.” (Mástól került elő a „cifra nóta”: „Adj egy édes csókot drága kis baba, így kívánja ezt a huszár reklama. Csókot, csattanósat, icipici cuppanósat, stb.”) A „Tónika húszéves”-t is tudják a lányok a szentjakabiaktól, de mindig nevetés van, ha elkezdik. Nevettek akkor is, mikor az egyik legény elkezdte: „Az esküvődön én is ott leszek” kezdetű dalt. „Az nem szép” — és nem engedték eldalolni. Biztosan valami „illetlen” van benne, amivel a legények bosszantják a lányokat. Az ilyesmit persze csak ők használják. „Ezt már csak az inasok.” A lányok is tudják az ilyet, nevetnek is rajta, de nem dalolják. Sok nótának ezért van ilyen helyen kétféle szövege: egy „illelmes” és egy kevésbé illelmes.

Az ilyesmi sohasem tud az ének-gyakorlatban nagy szerephez jutni.

A lányoknak, sőt a középkorú 30—35 éves embereknek is

hiányzik a hallgató a dalkészletéből s a másfajta mődal is igen kevés. Pedig egyes emberek igen nagy tömeget halmoznak fel emlékezetükben. Miért nem kerül bele a közös dalolásba? Csak maguknak őrzik meg, nem adják tovább? Ez a nagy mődal-tudás az illetőknél többnyire már ember korban halmozódik fel: Amerikában, katonaságnál, urakkal való érintkezésben, stb. Már pedig akkor túl vannak a dalolás idején, legalább is a közös, együttes dalolásban nem vesznek részt. Amit már ilyenkor tanulnak, azt maguknak tanulják. S amit ebből a daltanítás útján tovább is adnak, az oly kevés — férfiakról ritkábban is tanulnak a fiatalok — az ennek a 2—300-ra menő tömegnek csak elenyésző töredéke. A dalolást fiatal fiattól veszi át, akárcsak a gyerekjátékot gyerek a gyerektől. Aki kinőtt belőle, már alig van befolyással rá. A fiattalánál pedig, a fonókban a lányoké a szó. Ők vezetik a dalolást, a legények csak velük énekelnek. Ritka az a legény, aki maga vezeti a nótát s az is csak a lányok ízlése szerint teheti. Ők pedig megtanulnak ugyan sok mindent a legényektől, de aztán a közös gyakorlatban mégis kiesik az idegen elem, a használatban érvényesül az ösztönös ízlés, a szokott, hagyományos formák.

Az a kép, amit a falu dallamanyaga mutat, hasonló ahhoz, amit a nyelv szókészletében látunk. Ha szótárszerűen leírunk mindent, ami benne van, az idegen eredetű szavak túlsúlyra jutnak az eredeti, mondjuk finn-ugor szókészlettel szemben. Már az élő beszédben fordított a helyzet: ezek az ősi szavak olyanok, hogy minden mondatunkban használnunk kell őket, míg egy-egy idegen szót esetleg egy évben egyszer, ha elővesszük. A dalkészletben ugyanígy van. Az a daltömeg, ami innen előkerül, nem egyformán jut bele a használatba. A falu élő dallamkincse az, amit a fiatalok közösen dalolnak a fonóban, vagy más alkalommal. Ez pedig túlnyomórészt népdal: kb. 200 az újabb dalok közül és legfeljebb 30—40 mődal, az is csárdás, ami közel áll a népdalok formájához. A falu annyi, idegen hatás között is megmaradt hagyományos kultúrája mellett.

Variálás.

Láttuk, milyen változatos körülmények között történik a dalok továbbadása. Lehetetlen, hogy eközben változást ne szenvedjenek. Hiszen sokszor a megtanulás körülményei is olyanok, hogy nem is lehet teljesen hibátlanul, hangról-hangra megtanulni az új dalt. Többnyire csak futólag, néhányszor hallott dallamot és szöveget kell megjegyezni. Ezért már maga az átvétel is legtöbbször variálás, mégpedig kisebb vagy nagyobb, aszerint, hogy mennyi idő állott rendelkezésre a megtanuláshoz. Lépten-nyomon hallja az ember: „Csak egyszer hallottam, már tudtam.” Egy 45 éves gazda mondta legénykoráról: „Még az udvaron se voltam csendbe, füttyültem, vagy daloltam. Egyszer hallottam valamit, már eldaloltam.” „A hangot én hamar megtalálom, egyszer valaki eldalolta, de a szöveget nem” (14 éves fiú). „Egyszer meghallottam, már én azt tudtam” (40 éves aszszony). „Ha én előttem eldanoltak egy nótát, rögtön megfogtam” (75 éves ember). Vég nélkül idézhetjük az ilyen nyilatkozatokat, mert mindenki elmondja legalább egyszer. Egyszer aztán egy öreg dalolt egy nótát, mire a fia azt mondta, hogy még sose hallotta. Ő is azt állította magáról, hogy csak egyszer kell hallania egy nótát, már tudja. Erre eldaloltattam vele az előbb hallott dalt: Valóban nagyjából megjegyezte a dallam vonalát, szerkezetét; a sorok záróhangjai, a dallam főbb iránya megvolt, csak közben a kitöltő hangokban volt itt-ott bizonytalanság. Nem volt határozott alakja, ami az ilyen bizonytalan éneklésnél gyakran megtörténik. Nagyon valószínű, hogy igen sokszor adódik olyan alkalom, hogy csak ilyen hozzávetőleges formában jegyzik meg a dalt, különösen, ha nehezebb. (A fenti tulajdonképpen egy sorból áll: A A⁵ Av⁵ A.) A kerek nagyban egészben azonosak a közbeeső hangokat az illető egyéni ügyessége vagy ügyetlensége szerint az ismert dallamfordulatok segítségével tölti ki. Így jött létre a 17. pl. Ez a nóta, amelyiket a „nagyidai katona húzott a dekung mellett”. Nem volt idejük ügylészik teljesen megtanulni — biztosan csak az ismétlődő második felét hallották gyakran — nem figyelték meg, hogy a 2. sor azo-

nos az elsővel és így oldották meg valahogy a hiányzó sort. Csakhogy a katona maga is a faluban lakott az őrön, később meg lehetett tanulni tőle nyugodtan a dallamot, azért később már az eredeti A A B A formában dalolták a fonókban. Így jönnek létre az olyan variánsok, melyek fő vonásokban megegyeznek: (18—19.)

A rossz emlékezet azonban ennél még nagyobb változásokat is idéz elő a dalokban. Vannak esetek, mikor határozottan lehet látni, hogy az énekes nem jól emlékszik a dalra, sőt ön maga meg is mondja. Ilyenkor meg lehet figyelni, hogy milyen változások történnek a dallammal. A 30 évesek ismerték még a következő példát: (20.) A nagylányok közül egy emlékezett rá, de nem volt benne biztos. Nagynehezen a b) formát adta neki. Az eleje az előbbi példa két sora, a vége pedig ennek a dalnak egy sora. Az egésznek a terjedelme csak feleannyi, mint az eredeti dal. Tudta, hogy nem jól mondja, de az emlékezetében megmaradt elemeknek elég kerek formát adott. Egyáltalán: nemcsak az ismert dallamfordulatokkal segítik ki magukat a bizonytalan helyeken, hanem az ismert dallam-részletekkel is: (21.) A második felébe egész önálló dallamot toldott bele egy lány, a b) formát. Különösen gyakori ez gyerekeknél. Sokféle dallamot összekevernek, nem jól tanulják meg. A 22. példa a faluban a fiatalok közt élő két dallamból keveredett össze egy 13 éves, különben jó dalos kislánynál. Ilyenre sok példa van. Ezeknek a kontaminációknak egyrésze később is megmaradhat náluk. Különben a variálások mindig ilyen tudatban élő elemek példájára történnek. A következő 23. példa analógiájára lett az ismert „Kiskutya-nagykutya” kezdetű mődalból a következő forma: (24.) Itt is bizonytalan volt az előadó 16 éves lány a dallamban, érezte, hogy nem jól van így. (NB. a faluban tudják az eredeti formát is.)

Az aztán egészen gyakori eset, hogy a kvinttel magasabban ismételt középső dallamsorok hatására már az elsőt is fenn kezdik és így A⁵ A⁵ Av⁵ A, vagy B B Bv A szerkezetek jönnek létre és az ilyenek állandósulnak is.

A „romlásoknak” igen nagy a jelentősége, ha arra gondolunk, hogy ilyesmi az idősebb korban a dalolási gyakorlat megszűntével még többször megcsúszik. Ha nem tudják a dalt hibátlanul felidézni emlékezetükbe, valahogy kivágják magukat és belenyugszanak: „így van”. Különösen, ha valami olyan megnyugtató, kerekesebb formára jutnak, mint az előző 19. példa. Ilyenkor aztán egészen határozottan kezdik állítani, hogy ez az igazi formája a dalnak. Ezt gyűjtés közben állandóan tapasztalhatjuk. Néha később ki is derül, hogy másképp van a dal, és az illető is úgy tudta. Márpedig az öregek, — lát-

tuk, — állandóan tanítanak dalt a fiataloknak. Valószínű, hogy dal-tanításnál is bőven fordulnak elő ilyen esetek.

Még jobban ki vannak téve a „romlásnak” a műdalok. Ezeknek egy része, különösen a slágerok és az újabb végtelen hosszú hallgatók annyira idegenszerűek, hogy alig képesek megjegyezni, még azok a legények is, akik különben vonzódnak hozzájuk. A 25. példát a középső fonóbeli lányok tanulták egy jánoki, félig úri rokonlánytól. „Szép, csak nehéz” — mondták. „Alig tudtuk megtanulni, de szégyenkeztünk kérdezni. Csak kétszer dalolta el, mi meg csak néztünk egymásra. Aztán egyik ezt tudta, másik azt, aztán összeraktuk.” De még így is sokszor hibáztak benne. A harmadik sort is a negyedikek kezdték, aztán megálltak: „Eltévesztettem. Lenn kell.” Különb az egész dal a bizonytalanság és formátlanság bélyegét viseli magán; látszik, hogy nem igazi alak, bár az eredeti sem lehetett különb. Mondta is a gazda, akinél voltunk: „Ez ojan nóta, se eleje, se vége.”

A „Hortobágyi gémeskútnak gémje van” sláger katonáktól tanulták a lányok. „Oj nehezen tudtátok megtanulni” — mondta az egyik. Ezt mutatja az eredmény is: Kihagyások, szövegsorok nem a megfelelő helyen, stb. Látszik, hogy az ilyesminek nem érzik a formáját, annyira elűt az ő négysoros strófaszerkezetüktől. A másik nagy idegenség s talán a legfontosabb a szöveg. Nem csoda, ha nem tudják megjegyezni az ilyenfélét: „Van egy kis dunaparti favilám, ritkán csap oda be a villám, jöjjön maga baba, úgyis tudom maga régen spórol rám”, stb. A legény, aki előadta, csak papírról tudta, leírta egy katona, mert „nem tudta sehogy se megtanulni”. Pedig műdalkedvelő legény volt. A dallamon is meglátszott ez a nehézség: folyton átment más hangnembe, úgyhogy mikor az eleje visszatért, már egy kvinttel mélyebben volt a kezdésnél. „Oj furcsa, nem? Meg a hangja is nehéz!” Erősebb kritikát nem kockáztatt meg. Ugyanez tanult tornai mesterétől egy keringő dallamot. (26.) „Ojanok, — mondta — hogy senki se tudja biztosan.” De még a négysoros hallgatóknál is megesik, hogy nem érzik meg a formáját. Ez különösen az igen hosszú sorokból álló daloknál van meg, ahol az első két sor azonos. Ilyenkor a 2. sort elhagyják és 3 sorra csonkul a dal. (27.) Még gyakoribb slágeroknál. (28—29.) A legtöbbször ezáltal a szöveg értelmén nem történik erőszak: úgysem állnak az egyes sorok elválaszthatatlan értelmi kapcsolatban egymással. De még ha úgy volna is, az sem akadály: hiszen egész sereg hiba, értelmetlenség vall arra az ilyen szövegekben, hogy nem is gondolnak az értelmére, annyira távol áll az ő világuktól: „Ismertem lelkivilágot, te is ismersz engemet.” (Asszony.) „Késő jössznek hideg szelek,

csapkodja arcomat.” (Asszony.) „Esik eső sűrű csöppje sűrű felhők árja, Szomorúan csapdossa a ragyás csárdafalat.” (Itt a rim maga útbaigazíthatna volna. Erre saját szövegeikben inkább ügyelnek. Mikor egy cigány dalolta, hogy:

„Ha egy madárka fölrepül,

Bennem a vér meghidegszik” — a magyarok kijavították, hogy „talán meghidegül”.) Egy 13 éves kislány dalolta az ismert sláger: „Indul a svábhegyi fogaskerekű, ez csak a babámra vár”, a következő sort dallamostul kihagyta, aztán következett: „Hogyha lenne hűtlenségem verseny Budán, megnyerné az első díjat az én babám.”

Van egy valószínűleg német eredetű dallam, ponyva szöveggel, melyben ilyen nyelvtani lehetetlenségek vannak: „Ott láttam három grófit, egy csónakon halász” és „Mert én egy szegény leányka, te gazdag gróf vagyol”. Érdekes, hogy az ország túlsó felében, Baranyában ugyanezekkel a szavakkal mondták el. Ott meg is kérdeztem, hogy mondják-e máskor is beszéd közben, hogy *vagyol*? Akkor kezdett csodálkozni az illető, hogy mit dalolt; nem is figyelt rá addig. Az eredeti ponyva szövegben lehetett így és változtatás nélkül átvették. A „Sárika, Sárika, kis szentem”-ben egy asszony így énekelte a harmadik sort: „Szál a madár is azt dalolja nekem.” A férje rá is szólt: „Mindig oj tótokat beszélsz.” Ő t. i. tudta jól a szöveget. Mindezek az értelmetlenségek azt mutatják, hogy nem is gondolnak az ilyen szövegek tartalmára; teljesen idegen világ ez számunkra. (NB. Minden egyes esetben többször elmondták a kérdéses helyet; így véletlen nyelvbőlslásról nem lehet szó.)

De nemcsak a szöveg, vagy a forma lehet idegen a műdalokban, egyes nehezebb dallamfordulatok és különösen a moduláló helyek mutatnak állandó ingadozást. (30.) Egy dalt nehéz volt megtanulni. Kérdésemre, hogy mi volt a nehéz, azt felelte az illető lány: „Le meg fel igen kell menni.” Íme, harmadik sora, ahol ezek a nagy ugrások vannak: (31.) Egyáltalán műdaloknál sokszor kiesnek a hangnemből, gyakran éppen a befejezésnél. (32—33.) A $\frac{3}{4}$ ritmusoknál is folytonos ingadozások vannak. (34, 13. 15. példák.)

Ezek az elváltozások mutatják, hogy küszködik a nép az idegenszerűségekkel, hogy tördeli, koptatja, mert csak azt tudja befogadni, ami hasonló a megszokott formáihoz. Ami közel áll ezekhez, azt gyorsan átalakítja, beolvasztja közéjük. Különösen meg lehet ezt tenni a régebbi műdalok rövidebb 8—14 szótagos darabjaival. Ennek a folyamatnak első lépése az, hogy a hallgató tempót giustositják: feszes csárdásnak éneklük a hallgatót. (35—38.) Erre igen

sok példa van, különösen kislányoknál, de nagy lányok is, sőt aszszonyok is feszes giusto tempóban és ritmusban énekelnek el olyan dalokat, mint a „Csap utcán végig” és a „Zsindelyezik a kaszárnya tetejét”. Jellemző, hogy a „Csap utcán”-t egy öregasszony és menyecske lánya együtt énekelték s az öreg hallgatónak akarta: „Csendesen kell dalolni, nem oj sebesen”, mondta a lányának. Az meg erősítette, hogy „sebes nótá”. Az ilyen sebes nótá, ha jól hangzik csárdásnak, kap más szöveget s már így is nagyrészt hasonult a népi stílushoz. Az ilyeneket már sajátjuknak érzik. Természetes, hogy a szöveg miatt érzik elsősorban annak, viszont az is érdekes, hogy hallgatókra sohasem húznak rá más szöveget, az „szent”. Csak csárdást éreznek magukénak. Ez a legfőbb különbség a hallgatók és a népdal között: a tempó.

Ha a giusto-rubato ellentét ilyen lényeges, akkor ez magyarázza a régi dallamok kiszorulását is az énekgyakorlatból. Egyetlen régi rubato-dallam van, amit a fiatalok tudnak, a „Nem messze van ide Kismargita”. De ez is csak úgy él, mint a hallgatók: tudják sokan, de a közös éneklésben, fonóban nem veszik elő. Ami a régi dallamstílusból ma is él, az csak giusto-tempójú lehet: 7-es szótagszámú táncdallamok vagy olyanok, mint a „Kihajtottam a libámat sejhaj a pástra”. Evvel magyarázható, hogy a régi daloknak inkább csak a szövege újul fel, a dallama nem. Néha előfordul ugyan, hogy fiatalok is tudnak egy-egy régi pásztornótát, megtanulnak ilyet is öreg emberektől, de ez a közös dalkincsbe nem kerül bele. Pedig már nyoma sincs annak a lenézésnek, amit a 30–40 év előtti időkből említenek: hogy a fiatalok gúnyolják az öregek régies dalolását. Ha gyűjtés közben előkerült valami régi stílusú dallam (2. példa) és éppen fiatal legény vagy lány is volt jelen, nemhogy gúnyolták volna, inkább azt hallhattam: „igazán ez szép”. A szövegeket át is veszik, mint azt az előző fejezetben láttuk. Nincs tehát más oka annak, hogy ezeket a dalokat mégsem éneklék, minthogy a rubato előadásmód már idegen az ő kizárólag csárdáshoz szokott énekgyakorlatuknak. (Itt ismét felmerül az a kérdés, mi okozta ezt a törésszerű változást a néplélekben? Annyi bizonyos, hogy itt ismét valami sekélyesedést kell megállapítanunk. A régi rubato-éneklés akár közösen, akár magánosan, nagyobb koncentrációt, érzelmi elmélyülést kíván, mint a maguktól folyó giusto-dalok.)

A giustoított dallamok aztán további átalakuláson is átmennek, míg végre egészen népdal-formát nyernek. A következő lépés: ötfokú fordulatok kerülnek bele. Ilyenkor már nem igen lehet elválasztani a dalt a hasonló népi dallamoktól. A következő 39. pl. a „Tisza partján faragnak az ácsok”, népszínmű dal ötfokúsított formája.

„Ere jó táncolni a bálba!” Szerkezete, dallamvonala teljesen azonos a népi dallamokkal, ha még ötfokú lépések is kerülnek bele, a legjobb népdallal is kiállja a versenyt. Ugyanilyen a 38. példa. Ezt már a sorok záróhangjainak kis változtatásával hozták közelebb a népdalok szerkezetéhez. Mikor ezt a régi hallgatót a lányok gyors tánc közben frissen dalolják, meg nem különböztethető a többi népdaltól. Egyáltalán a szerkezet, az uralkodó A B B A forma is igen kötelező példa, a műdalok A A⁵ B A formáját is erre változtatják el. Különösen, ha nehezen intonálható ugrások, vagy modulációk jönnek létre a kvint-transzponálással. (40.) Ugyanilyen változást szenvedett a vásári énekesek ballada-dallama. (41–42.) A A⁵ B A-ból A B B A lett ötfokú lépésekkel, lírai szöveggel, csak épp szinkópás ritmusa árulja el műdal eredetét. Sokszor egészen kis fogásokkal adnak népi zamatot a giustoított műdalnak. (43.) A „Csap utcán” dallama ez hangról hangra, csak a kis aprózás benn új és friss.

Az előbbi 40. példánál egy más érdekes jelenséget is láthatunk: az eredeti tíz szótagú dalra tizenegyes szöveg van ráhúzva. Ez a jelenség nem ritka és elég fontos tényező a variáns alakulásban. Már említettük az egyházi éneknél idegen szövegek ráhúzásával kapcsolatban, hogy a nem teljesen illő szöveg kényszeríti az énekest, hogy változtatást tegyen a dallamon. Mikor aztán megbomlik a dallam zárt alakja, akkor nyílik lehetőség a variálásra. Az énekes kénytelen valahogy megoldani a dallamvonalat a bizonytalan helyen. Vagy már neki sikerül ez, vagy annak, aki tőle ezt a bizonytalan formát átveszi. Ennél a példánál a tizenegyes szövegnek csak annyi szerepe van, hogy a sorok záróritmusát megváltoztatta. Okoz azonban nagyobb különbségeket is. A következő példában (44–45.) az eredeti tízes dallamot egy másik öreg tizenegyes szöveggel adta elő. De a tizenegyes szöveggel baj volt az előadás pillanatában. Az öreg ember nagyon sokáig gondolkozott elmerülve, mielőtt előállott, hogy még van egy nótá. Nyilván az eredeti szövegen törte az eszét s miután hiába próbálta eszébe juttatni, ráhúzta erre. A dallamvonal sokáig ingadozott is, különösen a középső sorok, míg végre valami állandóbb alakot nyertek. A más szöveggel kikökönt a dal eredeti formájából és szinte újra kellett teremteni az egyes sorokat. (NB. A 10-es forma [44. pl.] még jobban eltér egyes helyeken a szokásos dallamvonalától, mint a 11-es. Nem egy korosztályból való a két öreg, akitől a két példát leírtam és így érthetők a különbségek. De maga a 10-es alak létezése bizonyítja, hogy a 11-es alkalmi rögtönzés, esetleges forma és a dallamvonal ingadozása a szövegnek köszönhető.)

A műdalok elváltoztatásánál láttunk példákat az ötfokúsításra. Ez igen gyakori jelenség, mert az ötfokúság érzése még elevenen ható erő, mely minden dalnál érezteti hatását. Vannak egyesek, — különösen az idősebb lányok között — akikben a többiekénél erősebben él ennek az érzése és határozottan kedvelik az ötfokú ugrásokat.

Az egyik elismert jó dalos a 7. példát énekelve egyre több ötfokú lépést tett bele. Előbb csak az 1-et, aztán sorba a többi. A második versszak utolsó ismétlődésénél már egészen eltűnt a skálaszerű menet. Ugyanez a lány közös éneklésnél az ilyen dallamokat: (46a.), amit a többiek így énekeltek, mindig ilyen ötfokú formában dalolta: (46b.) Ő tette bele a 35. példába is a jelzett ötfokú variánst. A többi példán is láthattuk, hogy milyen gyakran kerülnek bele az ötfokúság jellemző fordulatai másfajta dalokba is. Itt még elevenen él az ötfokúság, vonzódnak ezekhez a fordulatokhoz. Volt egy asszony, aki kifejezést is adott ennek a vonzódásnak. Menyével együtt dalolta a következő példát. (47.) A menyecske az elsőt (a), ő a variánst (b). Hallgatta a menyét, aztán megszólalt: „Nekem az úgy szebb, ahogy te danolod”, „Hát úgy danolom!” (t. i. „ahogy maga”) — felelte az, nem is vette észre a különbséget a kettő között. „Nem, ez úgy lemegy, az meg fel” — mondta az öreg asszony s mindjárt dalolta is az utolsó sort.

Az ilyen tudatosság azonban ritka. Az az általános, amit a menyecske szava fejez ki: nem is veszik észre, annyira nincs az ilyen kis változtatásnak jelentősége a szemükben. A következő példák apró eltérései mind olyanok, amelyek egyaránt lehetségesek egy dalon belül s ha az ember azt kérdezi, melyik az igazi, azt a feleletet kapja, hogy mindegy az. (Eddigi dallampéldáinknál is mindig láthattuk a sok apró variánst, bár ezek között nagyobbak, lényegesebbek is vannak néha.) (48—49.) Ezek a példák mind azt mutatják, hogy a dallam lényegét nem érintő apró változások nem nagyon fontosak, egy dallamvonal kifejezhető különböző eltérésekkel s ezek az eltérések állandóan meg is jelennek még egy énekes előadásában is. (7. pl.) Az (50.)-t egy férfi énekelte különböző alkalommal. Látjuk, a dalnak nincs olyan egyszeri, változhatatlan alakja, mint a mai műzenében. Az alak fluktuál, változtatja formáját, sok eltérést enged meg, ami még mindig ugyanazt a dallamot fejezi ki. Ide tartozik az ötfokúsítás is, ami rendszerint csak egyes skálaszerű menetek átalakítása, nagyobb, ugrásszerű fordulatokra. Mint láttuk, ezek is egy énekes egymásutáni előadásában is változhatnak, tehát ez nem érinti a tudatukban élő dallam képét. De nemcsak a dallamtudatot nem zavarja, hanem a közös éneklésben sem okoz zavart.

Ötfokú és nem ötfokú dallamforma a közös éneklésben együtt hangzott. Ez nem zavarja őket. Mindíg vannak olyan dallamrészek, ahol egy-egy lány eltér a többiek énekétől, néha többen is. Ha aztán nem jól hangzik, ha intenzívebb a többiek éneklése, akkor igazodnak a közös formához, egy-két versszak után egybeolvad az ének. De van olyan eset is, mikor az eltérések jól hangzanak együtt, terc vagy más konszonancia áll elő, ilyenkor megmarad a különbség, mert szeretik az ilyen hangzást. „Aztán azt tetszik gondolni, hogy nem szép az, mikor többen, többféleképp dalolják”, mondta egy asszony, mikor ketten eltérőleg daloltak egy dalt. Később megint: „Tudja, Ilon néni, az osztán ojan szépen mén, mikor többen dalolják, aztán mind más furmán mén”, stb. „A fiúk máshogy, úgy elváltoztatik, oj szépen.” Volt egy menyecske, akinek ez a változtatás szinte eleme volt: „Jaj, de sokféleképp tudtam, jaj de üttek.” „Ha a hangját tudtam, már a nótát össze-vissza fundáltam.” „Egy nótának három hangot is adtam.” (Ennek a túlságos változtató kedvnek a reakciója, hogy folyton rászóltak, „ütték”.)

A daloknak ez a fluktuálása nem azt jelenti azonban, hogy bármilyen változtatás lehetséges, hogy tehát a dalnak nem is él határozott formája az emberek tudatában. Egy bizonyos határon túl a változtatás már nem mindegy. A következő 51. példát egy lány dalolta ebben a formában. „Hát ezt már ki forgatta el?” — kérdezte egy gazda, mikor meghallotta. Aztán eldalolta ő b) variánssal. A második sor záróhangja úgy az 5. fok, így meg a 3. lett. Ez már fontos tehát, ha ezt megváltoztatják, az már „elforgatás”. Pedig gyakori ez az eltérés fiatalok és öregek között. A fiatalok a régi b3-as főcezurát néha elváltoztatják 5-re. (52.) Az ilyesmire mondják az öregek, hogy „elváltoztatik a hangokat”, „elbérnálják”, „újítanak benne”. (Az is érdekes, hogy nem az első sor nagy elváltozását tették szóvá. Később kiderült, hogy az a régi alak, ahol az utolsó és első sor azonos: alulról indul.)

Előfordul az is, hogy még kisebb eltérést is szóvá tesznek, amire máskor azt szokták mondani, hogy mindegy, — ha kivételesen nagyon egyöntetűen kialakul a dalnak a formája, vagy ha nagyon tudatos az illető valami okból. (53.) „Nem így van a hangja, itt (1.) nagyon felmész”, — mondta egy legény az előbbi változtató kedvű menyecskének, mire az védekezett: „Mi így danoltuk, igen gyorsan, meg igen magosan.” Ugyanő dalolta az „Azt mondják nem adnak” dallamát kissé elváltoztatva. (54.) A sógornője folyton javította: 1. „Ti itt lehúzitok”, 2. „Itt kihúzitok, nem úgy van”. Ő t. i. szlovák színdarabból tudja a dalt, tehát az „autentikus” formát ismeri. Erre a menyecske: „Ígázán, én a nótának igen sok hangot adtam.” A tuda-

tos ragaszkodás a változhatatlan formához itt már civilizációs hatás. Ha színdarabban, vagy grammofoonon hallanak egy dalt és pontosan megtanulják, annak a formája már szent, annak egy hangjához sem lehet hozzányúlni. Egy öreg mondta nagy öntudatosan: „Mások lakadalomba így danolják (és mutatta). De én Király Ernőtől hallottam, hát má én abbul nem engedek.”

Ilyen civilizációs eredetű tudatosság nélkül is megvan a ragaszkodás a dal egy bizonyos formájához: „De csak egy hangjának kell lenni. Tudom, hogy el lehet változtatni” — mondta egy másik öreg, mikor nem tudott ráakadni egy dal biztos, valódi formájára. Ezért aztán tudatosan nem igen változtatnak a dalon. A változás vagy változtatás mindig önkéntelen. (Felejtés, stb. révén. A kisebb eltéréseknél az énekes nem gondol rá, hogy avval megváltoztatja a dalt.) Ha nagyobb változtatást tesznek tudatosan, az már önálló „szerzésnek” számít. Van egy-két példa arra, hogy legények „fundáltak” is dallamot. A következő (55.) példát a banda primása, egy gazdalegény szerezte.

Csak hegedűn játszott, szövege nem volt. A szövegéről azt mondta: „Lehet ere sokat, szöke vize a Tiszának.” Aztán ki is vallotta, hogy ez tulajdonképpen abból van, „*ara visz*”. Füttyörészgette: jó lesz ez csárdásnak is. „Hallgatónak nem így visz”, mondta (ha t. i. „Szöke vize a Tiszának” szövegére dalolják). Láthatjuk, hogy a második fele pontosan egyezik a hallgatóval, csak csárdástempóban van. Nem csinált egyebet vele, minthogy a végét előre tette az ismert A A⁵ séma szerint. Ez nem lépi túl azoknak az elváltozásoknak mértékét, melyeket a variálásnál szenvednek a dalok. Még kézenfekvőbb ez a másik példánál. (56.) Három ismert dallam részeiből van összezeröltetve. Ezt egy másik legény a szövegében „fundálta”, mikor csöszködött. „A hosszú éjszakákon még fundáltam is.”

Abból a tényből, hogy az ilyen változtatásokat már önálló szerzeménynek érzik, arra lehet következtetni, hogy tudatosan nemigen tesznek ilyen változtatást a dalokon, tehát az ilyenféle elváltozások csak az öntudatlan variálás útján keletkeznek, felejtés, rosszul tanulás stb. folytán. Itt Ájban ugyanis nem sikerült tudomást szerezni olyan esetről, vagy éppen tettenérni, mikor valaki tud jól egy dallamot, vagy dallamsort, de elváltoztatja, mert úgy jobban tetszik neki. Tehát, hogy ilyen dallamrészt: (57a.) valaki átalakít ilyenné: (57b.). Az ötfokúsítás ugyan tetszés alapján történik és mint láttuk elég tudatosan is, de viszont az még a fenténél is kisebb változtatás; nemhogy a dallamon, de még a frázisnak a jellegén sem változtat. De még a „szerzők” változtatásai sem érik el azt a fokot, mert hiszen ők nem dallamrészleteket alakítottak át, hanem csak változatlan dal-

lamsorokat helyeztek át a dallam végéről az elejére, vagy egyik dallamból a másikba. Természetesen nincs kizárva, hogy akad ennél nagyobb és ügyesebb tudatos átalakításra is példa a további kutatás folyamán. Az itteni tapasztalatból nem tudunk ilyent kimutatni, csak azt az egyéni tevékenységet láthatjuk, mikor bizonytalan dallamrészeknek kell egyéni ügyességgel formát adni. A kérdés ezzel nincs lezárva. Valószínű, hogy még nagyon sok érdekes tapasztalatot fogunk szerezni, ha az ilyen kutatásokat folytatjuk. Más faluban más tények fognak előkerülni és csak igen sok adat után fogunk teljes képet nyerni a variálás folyamatáról. Különböző is nagyon szerencsés körülmények kellenek ahhoz, hogy egy olyan tény, mint a variálás, tetten érjen valakit. Ha tehát itt nem sikerült ráakadni, még nem bizonyítja, hogy egyáltalában nincs meg sehol.

Másra is következtethetünk abból, hogy fundálni akarnak és csak ilyen kis variálás az eredménye és pedig arra, hogy nagyobb önállóságot, „szerzést” nem várhatunk a népzeneben. Az a legény, aki az elsőt „szerezte”, egyik legmuzikálisabb legény volt, a banda primása és megszervezője; hegedülni, cimbalmozni elsőnek tanult meg a faluban; mint primás, szerzeményét játszotta is a bandával sokat. Szóval az átlagból kiemelkedő tudatos zenei egyéniség. Ha van szerző a nép között, az ilyennek kell szerzőnek lenni. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy Ájban az ő „fundálása” a legnagyobb önálló és tudatos zenei alkotótevékenység.

Már a szövegre inkább találunk szerzőt. Egy öregasszony rögtönzte előttem a következő sorokat menyének, hogy az haza készült:

„Mikor megyek Meszes felé,
Fáj a szívem hazafelé
— — — — —
Szálva szállok ablakára”.

(A harmadik sort is mondta, de mire le akartam írni, már ő se tudta, mit mondott.) Aztán bevallotta, hogy „sok verset csinált, sokat van fenn éjszaka. Ha ír Amerikába, mindig tesz bele egy-két szép bibliás sort”. Látjuk azért itt is, hogy a szerzés nem egyéb, mint ismert elemek, kész fordulatok új csoportosítása, valami racionális mag, „tartalom” körül. Csakhogy a szövegnél már minden egyes külön racionális tartalom külön dalt jelent, ha a kifejezésnek minden eleme máshonnan is van véve. Itt könnyebb szerzőnek lenni, mint a dal zenei részében.

Még egyszer foglaljuk össze, amit a variálás kérdésében az áji tapasztalatokból lezűrhetünk. Minden fluktuálás, minden eltérés ellenére is él az egyén tudatában a dalnak egy határozott alakja. Ez

az alak nem érinthetetlen valami, apró változások lehetségesek, de ez nem mehet egy bizonyos határon túl. Ez a határ az egyiknél szűkebb, másiknál tágabb, de mindenkiben megvan. Megváltozhat azonban a dal a továbbadás folyamán. A rögtönzött tanulás, a hibás emlékezet a tanításnál és sok más körülmény mind változtatja. Így az egész nagy közösséget tekintve a dal élete folytonos változás, alakulás. Ebből az örökös változásból a fonó a közös énekgyakorlat kényszerével összefog egy időre egy állandó formát. Abban a formában, ahogy a fonóban először megtanulták a dalt, az állandó közös használat megtartja. Ha ez az abroncs lehull, ha szétszóródik a fonó, megszűnik az együttes dalolás, újra visszahull a dal a változandóságba.¹⁵

¹⁵ Vagyis inkább a változás lehetőségébe. Mert nem minden dal változik. Sokszor az ország legtávolabb eső vidékein is hangról-hangra azonos formák kerülnek elő.

A dalolás módja.

Az eddigiekből is látható, hogy a dalolásnak Ajban igen nagy a becsülete. Látjuk, hogy már a kis gyereknél is számon tartják, tud-e dalolni és sokan veszik maguknak a fáradságot, hogy tanítsák is a kis gyermekeket énekelni. Ennek meg is van az eredménye: igen jó hangokat találunk a faluban, különösen a lányok közt. Ritkaság közülük, akinek nincs szép hangja. Meglepően nagy a hangterjedelem. Az országos tapasztalat szerint nem igen szokott a d^2 -n fölül jutni a hang a nép éneklésében. Itt e , f^2 , $fisz^2$ elég gyakori, de néha hallani g^2 -t, gis^2 -t is, sőt előfordult a^2 is. Mi ennek a különösségnek az oka, nem tudjuk. Máshol is megvan a nagy énekkultusz és még sincs ilyen nagy hangterjedelem. Bármilyen legyen is az oka, annyi tény, hogy ebben a vonásban az áji ének eltér a szokásostól. Különben sem található az énekmódban a hagyományos, régi előadó-stilusnak nyoma: diszítés, hajlítás sem az öregeknél nem fordult elő, sem a fiataloknál. Ami kis hajlítás akadt egy-két esetben, az egészen jelentéktelen. Minden különleges régies zamattól, énektechnikai sajátyságtól ment, de tiszta, csengő, magas hang — ez a jellemző a falu énekére.

Ez a nagy hangmagasság magános énekben ritkán jelentkezik, csak egy-egy kivételesen jóhangú lánynál, egyébként csak a közös éneklésben, mikor sokan énekelnek együtt teljes hangon. Ahogy a menyecske mondta: „Mi így daloltunk, igen gyorsan meg igen magosan”. Ezt a „magost” persze nem mindenki bírja, hiszen vannak közöttük altok is szép számmal, néha igen mély hangterjedelemmel: e , d , szép erősen szól némelyiknél. Még tizenkétéves lánynál is hallottam f -t, e -t. Persze, együttes énekben ezek is kénytelenek felmenni a magasba, mert az az állandó törekvés: minél feljebb. Panaszkodott is egy althangú lány, hogy nem bírja „oj élesen” („vékonyan, oj igen fel”). Megfájdult a feje — az ér a homlokán — a templomi énekléstől, azért az utóbbi időben nem is énekelt. Annyira kell feszíteni a hangot az ilyen mélyhangú lányoknak, hogy nem csoda, ha a nagy erőlködésbe belefájdul a fejük.

Ha a lányoknál a magas szoprán az ideál, akkor a férfiaknál meg

a mély basszus. Egy híres jóhangú gazdának a kontra α -ja még erősen szólott, a nagy oktáv alsó hangjaiban érezte magát otthonosan. Szép, lassú, egyenletesen kihúzott, mély hangon énekelt, emlegették is a többiek. Több nagy mélységű és sötétszínű basszus volt még rajta kívül, de itt is, mint a lányoknál, szép számmal volt képviselve a másik hangfajta is. Négy-öt legény is volt, akinek már a beszédje is egészen tenor színű és magas volt. Általában a hangfajta körülbelül egyensúlyban voltak mindkét nemnél.

Meglepő az, hogy a sok jó hang között a dalolás nagy szeretete mellett is feltűnő sokan vannak a „nem dalolók”, akiknek nincs hangjuk vagy hallásuk. Az ilyeneket külön megemlítik: „Még nem hallottam a nótáját.” „Hangtalanul dalol, viszi, ahogy tudja.” „Hallom, ahogy a gyerekének dalol, hát sehogy se megyen.” (Azért próbálja mégis az illető, mert a gyerek „rimánkodik neki, hogy daloljon.”) „Még én nem daloltam”, — mondta egy legény magáról. Nem is faluzik, olvas az apjával együtt. „Nekem előbb hangot kell venni” — mondta egy asszony, mikor kértem, hogy daloljon. Még az olyan családban is, ahol csupa jó énekes van, ember, asszony, gyerek, mindenki tud énekelni, ott is akad egy, akinek nincs hallása, hamisan dalol. Többen vannak ilyen bizonytalan intonációval; ezek magukban nem igen dalolnak, csak a többiekkel együtt, úgy ők is tudnak. Gyakran hangszeren is tudnak és szeretnek is játszani, például citerán. Egy szóval ők is benne élnek azért a közös zeneéletben.

Az ének tempója a közös éneklésben teljesen a véletlentől vagy a körülményektől függ. Fonás közben, ülve gyakran igen lassan, nyújtottan énekelnek, különösen, ha valaki nagy lélekzettel és lendülettel kezd bele a nótába és jól kihúzza az eső hangokat. Ilyenkor aztán megmarad a lassú tempó több dallamon át, sokszor $\frac{1}{4} = 80$, $\frac{1}{4} = 75$ is. Ha kivételesen nagyon elhúzzák az éneket, akkor még $\frac{1}{8} = 126$ is előfordul. Ilyenkor nem az egész dallam van ebben a tempóban, a sorok vége és különösen a szünetek a sorok végén megrövidülnek. A dallamsorok elejét húzzák inkább el, ezekbe jól beleadják minden hangjukat, a végére aztán már nem jut az intenzitásból vagyis levegőből. Különösen a kis fonóban van meg a két véglet: igen gyorsan énekelnek a táncban, ilyenkor élénken megy és igen elnyújtva, ha legények nélkül magukban vannak. Ha túl nyújtott az ének, akkor lassan meggyorsul, míg kényelmesebb tempóba nem jutnak. Viszont, ha körben táncolnak, akkor természetesen a tánchoz igazodik a tempó. Ilyenkor aztán felgyorsul $\frac{1}{2} = 112$ -re is. Az a helyzet, hogy a tempó inkább a magános éneklésben állandó, de itt sem a daloknak van egyéni tempójuk, hanem az énekeseknek. Vannak az éneknek is külön egyéniségei, akik számára a dalolás többet jelent, mint másnak. Mu-

zikalításuk fejlettebb és ez sok mindenben meg is mutatkozik: így például előadásbeli sajátosságokban is. Ilyen volt az egyik középkorú asszony, Pálné. Nagyon sok nótát tudott és jó hangja is volt, szép sötét tónusú alt. Ez sokkal lassabban dalolt, mint mások, keveset pontozott; szélesen kihúzott, egyenlő negyedekben énekelt állandóan zengő kötéssel, akárcsak a már említett mély basszus. Az ilyen énekben nagyobb hatása van a pontozásnak: a lassú, hosszú hangok között néha jön egy-egy pontozott ritmus és mindez a lassúbb tempóban is feszes ritmusban. Mindkettőjükönél ugyanis a lassú tempó ellenére éppen a nagyon kitöltött, kötött éneklés miatt igen feszes volt a ritmus, változatlan a tempó. Azért ezeknek az éneke még az olyan szélsőséges esetben is, mint az 59. példa, szebb volt, mint mikor a lányok elhúzzák az éneket. (Náluk sohasem egyenlő a tempó.) (58—60.) Látjuk, hogy itt a pontozás nem mindig igazodik a szöveghez, attól sokban függetlenül, zenei szempontok szerint váltakozik. Az ilyen fejlettebb „zenei egyéniségeknél” ez gyakori. Ilyen a nagylányok egyike, Kulcsár Ilon is, akinél az ötfokúsítás is oly nagy szerepet játszik. Ha ez magában énekel, a pontozást sokkal egyénibben kezeli, mint a többiek. Meg lehet figyelni, mennyire a zenei szempont az irányadó nála, a változatosság. Kerüli az egyhangúságot, a banálisan ható pontozást még sokszor a szöveg rovására is. (61—64.) Ez utóbbiban jobban érezzük a negyedik lüktetését a hosszú félkóták között, mintha két pontozott hosszú hang volna. Mennyire meg tudja tartani a változatosságot több soron át is, arra példa a következő. (65.) (Hogy emlékezetben tartja az előző pontozást, arra bizonyíték, hogy egy dalt egymásután többször mindig ugyanazzal a pontozással dalolt. Később, nagyobb szünet után esetleg volt eltérés.) És hogy mennyire függetleníti magát a szövegtől, arra szélsőséges példa a következő néhány rész. (66—68.)

Az ilyen egyéni sajátosságok a közös énekben nem érvényesülnek: a legtöbben a természetes pontozást alkalmazzák s ez lesz általános. A kétes helyeken viszont többféle is hangzik egyszerre. Legjobban akkor olvad össze az éneklés, ha valaki intenzívebb énekkel vezet. Akkor ennek a pontozását veszi át mindenki. Ilyenkor is előfordul szabadabb, „zenei” pontozás, de nem annyira, mint a fenti példákban. Talán, ha az ilyen Kulcsár Ilonoknak valami átütő, erős hangja lenne, rá tudná kényszeríteni a maga stílusát a közös énekre. De ő az, aki „oj igen fel” nem bírja, középfekvésű alt hangja nem is nagyon erős, nem tudja a többit elnyomni. Azért pusztán a muzikalitás — a dalolás szeretete, a belső zeneiség is megszerezheti különösebb hang nélkül is az elismerést, hogy jó dalosnak tartsanak valakit

a faluban. Ez a lány is egyike azoknak, akik a köztudat szerint jó dalosok és ezért a szindaraboknak ő volt az egyik legfőbb szereplője.

A közös dalolásnak legfontosabb színhelye a fonó. November elején kezdenek a fonóba járni és karácsonyig mennek megszakítás nélkül, akkor január 1-ig szünet van, attól kezdve megint járnak farsang utójáig. Nincs külön fonóház, sorba mennek mindenkihez. A vásárnapra összejövetel külön sorba megy. Így mindenkihez eljutnak vásárnap is. Ilyenkor nem fonnak, csak játék, nótá, tánc van. (Szombaton nincs fonó.) Tánc alatt nem kell valami páros táncra gondolni zene szóval. Mindnyájan körbeállnak összefogódzva és lassan vagy sebesen forogva dalolnak. Régen még a bálban is csak nótára ment a tánc. Öregasszonyok mesélgették lánykorukról: „Aztán táncolni! Nem úgy táncoltunk, mint most. Bandák nem is voltak.” — „Sarkantyúra, pikulára, klarinétra.” — „Mi még csak úgy nótára.” — „A legénynek volt kettős taréja is, összeverték, csak úgy csengett. Szép az, tessék elhinni, hogy igen gyönyörű.”

Hangszert is hoznak ugyan a fonóba, de nem a tánc kedvéért, csak játszani, próbálgatni. Citerázni tanult egy pár legény az ottlétem alatt s mindig elvitték a kis fonóba, egyik a másik után játszott rajta, de a tánc azért mindig nótára ment. Dalolni mindig kell hozzá, a nélkül nem is tudnák kiadni jókedvüket. Itt aztán az élénk temperamentumos típusok (és az erős hangúak) vezetnek. Egy asszony mesélte: ha fájt a lába, nem ment el a fonóba, a legények mondták: „Hozzátok el Pirost a hátatokon is, hogy nekünk daloljon a tánchoz. Daloltam akar a cimbalom.” Nem sokat font, mindjárt „behánta a guzsaját a sarokba: Gyertek lányok táncolni.” Ő dalolt nekik. „A legények mindig verték a nyakam, hogy ne daloljak, mert az ő hangjuk semmit sem ér az enyémmel, úgy csengett.” Mindig dalolt a bálba; ha nem tudta a nótáját: „Csak úgy tralala, a cigány után.” Jellemző: „Hallgatókat nem igen szerettem eszembe tartani”, anyjától nem tanult sok dalt, „Nem szerettem azt a régi nótát.” Ő volt az, aki egy nótának három hangot is adott, aki „igen gyorsan, meg igen magosan” szeretett dalolni, pedig alt volt: e-től e²-ig terjedt a hangja, szép tömör, csengő hang, mélyben, magasban egyaránt. Ének és szereplés, ez volt az eleme: „Szerettem volna tanítóné lenni. Azt a rettenetes szép búcsúztatókat elhúzni.”

Az ilyen típus gyakoribb a jó nótások között. „Én tudtam legjobban felfogni, víg voltam egy szóval”, — mondta egy öregasszony. Egy másik: „Elmentünk Rozival Lucskába, azt mondták azok a fiatal emberek: Nohát miyen lányok, ojan kedvünk volt.”

A fonóbajárás jelenti a rendszeres énekgyakorlatot. Egy 14 éves jóhangú fiú egy nótát se tudott elejétől végig eldalolni, vagy a dal-

lamban nem volt biztos, vagy a szövegét nem tudta. Azzal magyarázta, hogy még nem jár fonóba. Igaz, hogy ez csak olyannál van így, akikről azt mondja az anyja: „Idehaza nem is hallom, hacsak a falu közt el nem dalollik magukat.”

Télen az állandó fonó mellett még bállok is vannak, több is egy télen. Itt is van a dalolásnak annyi szerepe legalább, mint a táncnak. Igaz, ma már bandaszóra táncolnak, egy éjszaka még egy-két fox is elhangzik, meg egy két „rezgő”: polkaszerű tánc, de a szünetekben a lányok körbeállnak, csakúgy, mint a fonóba és folyik a dalolás. Itt aztán együtt van mind a három fonó, együtt dalolnak kicsinyek és nagyok.

A farsanggal vége van a fonónak, a bójtben a bállok is, de nincs vége a dalolásnak. Amint szép idők járnak, ki lehet ülni a ház elé, vasárnaponként ott folyik tovább a közös dalolás. Barátnők, szomszédok egy csoportba, a szemközti ház előtt másik csoport és hangzik a nótá: „Ojan szépen húztuk, kiültünk a fa alá, aztán ott: „Tudom anyám, jól tudom, hogy ráérek.” Egy asszony dicsekedett a kislányával: „Kiültek Kócsár Ilonék, szembe meg Erzsi, meg Teréz, meg Juhász Márta. Szétverték a nagyokat. Amit azok daloltak, ők is, amit ezek kezdtek, a nagyok utánuk.”

Vasárnapi szórakozás az is, hogy lányok, legények összefogódzva sétálnak a falu közt és dalolnak. „Azelőtt vasárnap délután lementek húszszor-harmincszor is a falun dalolva. Egész Tornáig lementek a mezőn. Most a csepp csecsemő gyerekek (5—9 évesek) huszan-harmincan is. Dalolnak a nyárba, oj szép!”

De nem csak vasárnap, kinn a mezőn, munkába is dalolnak: „Én igen szerettem dalolni. Kinn a mezőn, mer az igen szép, a mezőn dalolni, csak úgy harsog. Az én időmbe sokat daloltak. Asszonyok, lányok, csak úgy csengett a mező. Ha jöttek haza a hegyekből este, csengett az ódal, csak úgy harsogott. Víg népek laktak itt. Most nem, a maiak nem.” Az ilyen ítéletek gyakoriak az öregeknél: „A mostani lányok nem élnek, csak vannak. Mi vígan éltünk.” Azért dalolnak a fiatalok is épen eleget: „Jöttek a lányok a hegyről, olyan szépen dalolták, leültek a köré.” Mindig nagy nótaszóval jönnek haza a közös munkából, csak úgy mint régen. „Régen szegényebbek voltunk. A Bódva mellett csak részibe kaszáltunk, hétfőtől vasárnapig együtt. A Miglinben is. *Éjjel jöttünk haza szekervel, mindig daloltunk.*”

Otthon a családban is folyik a dalolás, nem kell hozzá, hogy sokan legyenek. Különösen a kislányok. Egy öregasszony mondta az unokáiról, „Úgy dalolnak estéken, mikor hárman vagyunk, hogy sok.” Egy másik családban a két jóhangú kislány ki szokott ülni a „gangra”

és ott dalol. Egy gazda felesége betegen feküdt, éppen fosztottak náluk, daloltak. Az asszony nagyon oda volt, de az ura folyton unszolta: „Te danolj.” Végül meg is tette. „No fiam, anyád nem hal meg.” Ez ugyan csak tréfából történt, de azért vannak asszonyok, emberek is, akik otthon, munkában mindig dalolnak. A híres jó dalos Szabó Lajos mondta, hogy „még az udvaron se volt csendbe, füttyült vagy dalolt” fiatalabb korában. Aki jó dalos volt legénynek, leánynak, az a házasság után se hagyja abba a dalolást azért, hogy fonóba nem jár, hogy a közös dalolásban már nem vesz részt. Otthon a ház körül, munkában, az ilyen mindig dalol. Van egy fiatal gazda, a primás bátyja, — az egész család csupa jó énekes — ez még az utcán is, szekér mellett, munkából jövet, mindig füttyül vagy dúdol. De asszonyok is vannak többen az idősebbek közt, akik otthon a ház körül mindig dalolnak. Öregebb korban ez már legtöbbször elmarad, de van olyan is, aki öreg korban egyszerűen átváltja a dalolást éneklésre: templomi énekeket dúdol magába. Az ilyen ház körül felhangzó ének vagy nótaszó nagyon megkapó. A telkek itt meredeken húzódnak kétoldalt a hegy lábánál, a csűrök már egész magasan vannak a telkek végén, mögöttük rögtön hegyoldal emelkedik. A hang innen messzeszáll, a szemközti csűrnél dolgozókhoz is áthallatszik. De még nagyobb a visszhang az „ódalba”. A két meredek hegyoldal visszaveri a hangot, fönt a tetőn minden kalapácsütést, fűrésznykorgást és minden nótaszót hallani a faluból. Azért szeretnek úgy dalolni, „csak úgy cseng az ódal”. A tetőn a kaszálóik vannak. Itt a sok domb, erdőoldal, a szomszéd szádélói völgy sziklafala mind visszhangzik, mindenütt szépen csengve szól a hang. Szeretnek is a lányok hazafelé jövet az ódalban dalolni. „Leülnek a köre”, úgy énekelnek.

A fiatalok mindig és mindenütt dalolhatnak, viszont az öregeknél már ez furcsa volna. Különösen a férfiak és főleg a jobb gazdák azok, akiknek a tekintélyéhez nem méltó, hogy fiatalok módjára minden különösebb ok és alkalom nélkül eldalolják magukat. Egy „jó gazda” mesélte a következő esetet (sokkal bővebben persze és körülményesebben). Jöttek haza Torna alól szekéren a kaszásaikkal. „Jól tartottam őket, hát daloltak végig az úton.” Pont a falu alatt elhagyták az ő székelyre. Hát ő elkezdte, hogy majd „belekapnak és fogik danolni”, ő meg — „korosabb gazda” — majd abbahagyja. De hagyták, ő meg egyedül végighúzta; volt nevetség. De nem is tudja, hogy jutott éppen ez az eszébe, csak elkezdte. Az ilyen „korosabb gazdák” nehéz is volt egy-egy nótát kivenni. „Majd a lányok”, vagy „inkább a fiatalok”. Legfeljebb tisztesség kedvéért daloltak el egyet-kettőt, ha már elmentem hozzájuk, de az elég volt. „No, én már danoltam, többet már a fiatalok.” Ilyen korban már csak valami

különleges alkalom adhat jogcímet a dalolásra: ha kocsmában több hasonló öreggel elmulatnak egy kicsit, mulatságban, poharak között, vagy lakodalomban. Ilyenkor szabad a vidámság, a nóta az öregeknek is, ilyenkor előállnak ők is egy-egy jó mulatós nótával. Ezeket faggatják később a fiatalok a hallottakért. Ez az „illemszabály” persze nem általános. Nem egyformán tartja kötelezőnek mindenki. Volt még hetven éves öreg gazda is, aki dalolt nekem idegenek előtt is. Kérdezték, nem fél, hogy kinevetik? „Danolni szabad mindenki-nek, akinek jókedve van” — felelte. Volt egy hetvenöt éves öreg: Hajdú Lajos, aki inkább büszke volt arra, hogy milyen sokat tud: akár régi népdalt, akár grammofon-slágert Király Ernőtől, ő tudott legtöbbet. Olyan emlékezőtehetsége volt, hogy még az amerikai dalárdában tanult darabok basszusait is el tudta énekelni a dallama mellett. Ő nem szégyelte, hogy daloljon nekem és általában a kimondott jó dalosok mind szívesen daloltak. Mikor Pálné dalolt, sok gyerek becsődült hozzá, ő meg küldte őket kifelé. „Majd a gyerekek kinevetnek.” De a szomszédnője — maga nem daloló — megnyugtatta: „Akinek jól vált a hangja, dalolják. Mi van abba?” Vannak asszonyok, például az, aki a lányát oly sokat tanítja, meg ennek az anyja, akik mindig, mindenütt dalolnak. „Ha az óra a földön vót is, mikor ment föl Szomolnokra” — mondták (t. i. batyuval).

Nem olyan általános érvényű az ilyen szokás, hogy ne lehetne áttörni. Kiki a maga egyénisége szerint alkalmazza. Van, aki nagyon igazodik hozzá, mert komoly tekintélynek érzi vagy akarja érezni magát. Akinek meg gazdagabb érzelmi világa megkívánja, az túlteszi magát rajta.

Az egész tartózkodásnak az az alapja, hogy a dalolás annyira összeforrt a fiatalság társaséletével, hogy szinte magát a legény-leány életet jelenti. A fiatalság érintkezését a dalolás könnyíti meg. A legények még a fonóba se mennek addig be, míg nem hallják a lányok dalolását. Ha nóta szól, bejöhetnek olyan helyre is, ahova különben nem szoktak járni. Itt ugyanis kinek-kinek megvannak a maga szokott helyei, ahova eljár, szomszédokhoz, rokonokhoz, barátokhoz, ezekkel már így alakult ki gyerekkoruk óta ez a viszony. Ha máshová mennek külön alkalom nélkül látogatóba, az már feltűnő, csak akkor tesszik, ha már nem bánják, hogy mások is tudnak róla. Egyébként tartózkodók a legények, csak az ablakon leselkednek be, de ha kijön valaki a házból, nagy robogással tűnnek el, nehogy megismerjék őket. De ha bent többen vannak és nótaszó hangzik, az már nyilvános társaság, akkor be lehet menni mindenkinek. A gyűjtés akaratlanul is a kezükre járt ebben a dologban. Mikor már fonók nem voltak s összehívtunk két-három lányt valamelyik háznál, hogy daloljanak, ilyen-

kor a legények is bejöhetnek. Az egyik legény éppen házasulóban volt és az egyik gazdálánynál próbálkozott kezdetben. Éppen ott voltam nótáért. Amint elkezdtek dalolni, hamarosan bejött ő is a társával és mindjárt kezdte magyarázni, hogy kint beszélgettek az utcán, mikor meghallották a dalolást. „No fiúk, itt nóta szól, ide bemegyünk!”

A faluközi dalolásnak vasárnap szintén ez az értelme: alkalmat teremteni az együttes szórakozásra. Külön egy lányhoz odmenni már udvarlásnak számít, de ha többen együtt dalolnak, akkor már nem egyes lányoknak számítanak, hanem társaságnak, ahova lehet nyugodtan csatlakozni. Az aztán, hogy hogyan fogalmazzuk meg ezt a sajátságot; a dalnak van-e társaság-alkotó szerepe, vagy mindenütt, ahol társaság van, dalolnak, már teljesen mindegy. Tény az, hogy a kettő elválaszthatatlanul összeforrt egymással. A dalolás a fiatalságot, a szórakozást, a gondtalan leányéletet jelenti, különösen annak, aki már kiesett belőle. Egy 60 éves öregasszony, akit 15 éves korában adtak férjhez, még mindig emlegette Szabó Lajos dalolását, mikor a felesége után járt. Ő már akkor asszony volt rég. A bálban felkapaszkodott a padra, hogy ki az, aki oly szépen dalol a legények között. Mondta is az ura: „Szeretnél most lány lenni!” „Bizony szeretnék.” Mindig hallgatta, mikor jöttek Szádelőből az úton dalolva. Emlekezett a nótára is: „Fényes csillag, jaj de messze utazol.” „Hát akkor igen nóták voltak.”

Ahol a dalolásnak és általában minden éneknek ilyen nagy jelentősége van az életben, ott az egyházi éneklésnek is gazdagabb, fejlettebb kultusza van, mint máshol. Ez összefügg azzal is persze, hogy a vallásos élet még igen mély és bensőséges. Vasárnap délelőtt és délután mennek templomba mind a reformátusok, mind a katolikusok. A katolikusoknál ez legtöbbször azt jelenti, hogy magukban énekelnek az öregek vezetésével. Ide tudniillik csak minden harmadik vasárnap jön ki a pap, egyébként be kell menni Tornára misére. A délutáni litániát a tanító vezeti, mikor van tanító. De éppen ottlétem alatt volt üresedésben hosszú ideig az állás, ilyenkor aztán egy öregasszony, vagy ember vezetésével folyik az ének. Ha van is tanító és orgonaszóval megy a litánia, akkor is ottmaradnak az öreg asszonyok utána a templomban és a maguk jószántából, maguk vezetésével énekelnek tovább. Ilyenkor kerülnek elő azok a búcsús énekek, melyeket már említettem. Legnagyobb része ezeknek a „leveleknek” állandóan lenn van a templomban, hogy alkalomadtán kéznél legyen. Ugyanez folyik, ha nincs mise és a rossz idő miatt nem tudnak bemenni Tornára. A reformátusokhoz is csak háromhetenként, vagy még ritkábban jut el a pap, de itt a tanító hiva-

tása minden vasárnap délelőtt, délután megtartani az istentiszteletet. Így a reformátusok nem szorulnak önellátásra.

A templomon kívül is folyik éneklés. A katolikusoknak az egyházi év váltakozó szakai és ünnepei különböző énekes szokásokkal vannak egybekötve. Nagyböjtben például a faluvégen lévő kökereszt alá ülnek ki a lányok szerda, péntek, szombat, vasárnap délután 5 órától az esti harangszóig és ott böjti énekeket énekelnek. Ha esik, fölmennek a templom kórusára. Látjuk, hogy itt az ének teljesen a dalolás szerepét és helyét tölti be. Ugyanaz az időpont, mint a fonóé, de böjtben szünetel a fonóbeli élet, ekkor szerepét az ének veszi át. (A reformátusok sem tartanak fonót ilyenkor, mert a katolikusok híján kevesen volnának.) A kereszt alól felhangzó éneket mindenki hallja, a reformátusok is és így ők is tudják hallásból a legszebb katolikus énekeket. Nem lehetetlen, hogy ennek a régóta meglévő állapotnak az eredménye az, hogy egy-egy ének közös, megvan reformátusoknál is, katolikusoknál is egyaránt. Ilyen a „Keresztfához megyek”, ismert böjti ének. Ez a reformátusoknál temetési ének, de van ezenkívül más is.

A karácsonyi ünnepkör a leggazdagabb énekes szokásokban. Első ezek közt a betlehemezés. 1939 karácsonyán még járt egy csapat betlehemezni. A játék szövege és dallamai variánsai annak a sorozatnak, melyet Manga János közöl¹⁶ a szomszédságból, Görögörl, Barkáról, Krasznahorkaváraljáról, ez tehát a vidék hagyományos formája. Jellemző az áji betlehemre, hogy igen sok benne az ének. A szövegét „könyv”-ből vették, azaz írott füzetekből, meg egy-egy öreg előszóban is hozzáadott valamit, úgy amint emlékezett rá, mikor ez a „banda” megtanulta. Idén már nem jártak; már kinöttek belőle, vannak köztük már egészen nagy legények is. A fiatalabbak még nem folytatták a szokást, nem alakult új banda. Pedig szerették: azok is, akik játszották, és azok is, akik csak hallgatták: asszonyok, emberek és főleg a gyerekek. Reformátusokhoz is bementek és nagyon kevés hely volt, ahol nem engedték be őket. (Inkább magános öregek.) Csak persze vigyázni kellett rájuk, mert az „öregnek”, aki legkésőbb jön be és tarisznyával jár, a főfeladata, hogy a „néma szerep” alatt a konyhából, kamrából minden sonkát, húsfélét összelopkodjon.

Nagyon szépen voltak felszerelve. A két pásztornak papírból készült süvege volt, csörgős botja, az angyalnak „templomkája”, benne a jászol, előtte gyertya ég, a „kecskés” és az „öreg” gubával (ezt most kifordított bárányszőr-béléses bunda helyettesíti), balta, ostor, tarisznya és kenderkóc szakáll egészítette ki a felszerelést. Mindezt nagy gondnal készítették elő.

¹⁶ Ethnografia. 1940.

A betlehemezés mellett kántálni járnak karácsony előtti időben. Ez a gyerekek és cigányasszonyok tiszte, de még nagy lányok is járnak. A cigányasszonyoknak olyan kántáló énekeik vannak, amit a magyarok már nem tudnak: régi, könyvekben nem szereplő hagyományos énekek. A gyerekek a szokott karácsonyi énekeket használják ilyenkor: Mennyből az angyal, Krisztus Jézus született, örvendezzünk stb. Csoportokban járnak, még nagyobb lányok is, sőt a református gyerekek sem maradnak ki a kántálás élvezetéből. A kisebbek egyszerűen csatlakoznak valamelyik csoporthoz — fiúk is — és velük fújják az éneket. Egy református gazda öt éves kislánya játék közben mind azt dúdolta: „A szüzesség liloma kivirágzott.” Kántálás közben tanulta. De van a református lányoknak külön kántáló énekük is: (69.) Ez az énekeskönyvben a szokott egyenlő félkottákkal, a szokott ritmusban van leírva. Úgy látszik, régóta járja ez a kántálás és így a templomon kívüli használat, kántori, papi befolyástól mentesen megőrizhette a régi ritmikus formát. A református lányok a kántálásnál csak annyi különbséget tartanak fenn a maguk számára, hogy mikor az ablak alatt felhangzó énekre kijönnek a házból ajándékot adni, elszaladnak. Evvel fenntartják az „elvet”, hogy nem vesznek részt magában a katolikus szokásban, csak épp az esti éneklés hangulata, a csoportban való falujárás lehetősége csábítja őket.

Annál inkább elfogadják az ajándékot a cigánygyerekek. Náluk minden ilyen szokás a kéregetést szolgálja. Nem játékból, mulatságból szednek össze ajándékot, náluk ez kenyérkereset. Azért a kántálók verse őket íglen találóan jellemzi:

En kicsike vagyok, a fogaim nagyok.
Adjanak kalácsot, had harapjak nagyot.
Ha nincsen a házba, van a komorába,
Hum, be a tarisznyába.

Ha aztán a háziasszony rosszkedvében van, vagy éppen tréfálni akar, azt mondja rá: „Főtt kenyérünk nincs, sültet nem adhassunk.”

Szilveszter éjszakáján már csak a cigánygyerekek járnak újesztendőt köszönteni. Ezt a szokást a magyarok már elhagyták.

Ezek az alkalmakon kívül is énekelnek egyházi éneket a mindennapi életben is, mint azt már előbb láttuk. Ebben sincs különbség katolikus és református között. Egy katolikus asszony a „Fényes nap immár lenyugodott” kezdetű éneket mindennap reggel-este elénekli, még a mezőn is. Vagy énekel, vagy dalol. Egy református házba bementem vasárnap délután. A fiatal házaspár az asztalánál énekelgett könyvből zsoltárokat. Nem voltak a délutáni istentiszteleten, az öregasszony ment egyedül, mert ő délelőtt nem volt. Valakinek kellett

vigyázni a gyerekekre. Kipótolták azzal, hogy otthon énekeltek. Ez különben is szokás: aki otthon marad házat őrizni, az kipótolja az elmulasztottakat. A többiek megjegyzik, hogy mi volt az íge, és megmondják otthon. Azt a részt aztán elolvassák a Bibliából, az aznapi énekeket eléneklik. Amint a világi élet át meg át van szöve dalolással, úgy szövi át a vallásos életet az ének. A népi társadalom nem lehet el zene nélkül. A maga kultúrájának megfelelő formában, az egyszólamú éneklésben mindenütt él vele. Egész életét átszövi a zene, akár bizonyos alkalomhoz kötött énekes szokások formájában, akár állandó spontán dalolással, énekléssel. Minthogy ez a kultúra ösztönös, nem racionális teóriák és meggondolások irányították fejlődésében, hanem az ember ösztönös kívánságai szerint magától alakult, ez azt bizonyítja, hogy az egészséges embernek rendkívül sok zenére van szüksége az életben, hogy kiélje érzelmeit, hogy érzelmi és értelmi élete egyensúlyban maradjon. Ez a magasabb társadalomnak is tanulságul szolgálhat.

„Magasabb“ zene.

Az egyszólamú éneken, a daloláson kívül más zene is található a faluban. Legények, leányok játszanak különböző hangszereken, banda is működik, illetve működött és nem cigányzenészekből, hanem magyarokból alakult. Volt énekkar is: a reformátusoknak volt egy-izben dalárdájuk. Ide számíthatjuk a magasabb zenéhez az énekes színdarabokat is. Ezeknek a zenélési formáknak egy része magából a népkultúrából is szervesen fejlődhetik ki, mint például a hangszeren való játszás, a többi azonban a magasabb kultúrából származik s rendszerint az intelligencia közvetítésével jutott el hozzájuk, vagy legalábbis a magasabb társadalom élete szolgáltatott hozzá ösztönző példát. Mindezek a fejlettebb zenélési formák alkalmasak arra, hogy a nép zenei tudatosságát, fogékonyságát, vagy pedig társadalmi kérdéseit figyelhessük meg rajtuk keresztül. Természetes, ha a zenélés külsőségei ezekben fejlettebbek is az egyszólamú éneklésnél, a zenei tartalom, az érték nemigen, sőt inkább fordítva.

A hangszereknél egyelőre nem beszélünk a hegedőről, cimbalomról, bőgőről, ezekről a bandánál lesz szó. Ezeken kívül mindössze a következő hangszerek vannak a faluban: citera, húzós- és szájharmonika. Legkedveltebb ezek közül a citera. Nagyon sok házban van, néhol kettő-három is. Itt-ott van egy-egy gyári példány, a többi ezek mintájára otthon készült. Mind diatonikusok: egy sor „kóta“ van rajtuk a diatónikus skála hangjai szerint. Ezen nehezebb a játék, mert el kell találni, hogy melyik dalt melyik hangon kell kezdeni. Nem is mindenki tudta. Volt legény, — igaz, hogy ingadozó hallású, tehát nem volt igen fejlett zenei érzéke — aki egy dur-dallamot rossz helyen kezdett el s végig moll-ban játszott. Még nem tudott ugyan jól játszani s mondta is, hogy „nem jól van“. Ez éppen akkor tanult citerázni. Az ilyenek felírják, amit már tudnak a hangszeren, mert egy-egy dallamot lassan kikeresgélnek rajta, begyakorolják; az ilyet tudják játszani, mást nem. Később aztán olyan gyakorlatot fejlesztenek ki, hogy nem kell külön tanulás, amit dalolni tudnak, azt tudják rögtön játszani is. Néha egész fejlett érzéket találunk egy-egy

jobb játékosnál. A már említett Kulcsár Ilonnal történt, hogy bátyja akart játszani valamit a citerán s nem találta el a kezdést; a húga rászólt: „Nem jól kezdted, egy számmal fejtebb kell.“ (Csak hallás után mondta, a citerát nem is látta.) Ez már biztos hallást és gyakorlott játék-tudást jelent. Az ilyennek már van valami kép a tudatában az egész és félhangok váltakozásáról a diatónikus skálában. Ennek kialakítására különben a legjobb eszköz éppen az ilyen diatónikus citera.

Gyakorlott játékos egyszeri eldalolás után rögtön megtalálja, hogy melyik hangon kell elkezdni a dallamot. Azt is tudják, hogy nem minden dalt lehet eljátszani rajta. Tudniillik kromatikus félhang nincs a citerán.¹⁷

A játszóhúrok használatában tapasztalható fejlett muzikalitás nem terjed ki a kísérohángok használatára is. A „brügókat“ nem igen tudják alkalmazni, legnagyobb részük hiányzik is, vagy le van hangolódva. Nem törődnek vele. Úgy van, „ahogy vették“, illetve, ahogy azóta lehangelődött. „Csak zúgjon.“ Viszont legnagyobb részben már örökölt, régi, hiányos, lehangelő szerszámon kezdenek tanulni, így nem is fejlődhetik ki valami nagy érzékük a harmóniák iránt. De volt egy legény, aki éppen azért akart boltban teljesen felszerelt és félhangolt citerát venni, hogy a kísérohúrokat is tudja használni, — és olyant, amelyiken két kótasor van, a kromatikus félhangok is megvannak, hogy minden dallamot lehessen játszani rajta. Ez a legény nagy divatba hozta a citerát mostanában. Megvette az egyiket a faluban s nagy kedvvel kezdett tanulni rajta; egy hét múlva már egészen ügyesen játszott. A többinek is kedvet csinált, egykorúak és fiatalabbak mind járnak hozzá és próbálgatják. Ha náluk volt a fonó, néha öten-hatan is játszottak egymás után. Egy nagyobb legény mindennap elment hozzá fonóbamenés előtt egy órával és citeráztak. A citera után cimbalmot is akar venni s fogadkozik, hogy egy hét alatt azt is megtanulja. Azelőtt a szájharmonikának volt nagy mestere. Mióta áttért a citerára, a fiatalabb fiúk nagy alkudozást folytatnak a harmonikájára.

Nemcsak most van ilyen kelete a citerának. Az idősebb 26—30 évesek közt is igen sokról mondták, hogy szépen tudtak játszani valaha. Ezt ma már nem lehetett tapasztalni: több éve nem játszottak, kijöttek a gyakorlatból. Így aztán igazi jó citerást nem találtam Ajban, aki a kísérohúrokkal is jól tudott volna bánni és tánchoz is tudna

¹⁷ Mintha a zongorán nem volna fekete billentyű; csak tiszta dur, vagy természetes moll, dör, fríg stb. dalokat lehetne játszani, aszerint, hogy c-én, á-n, vagy d-én kezd el az ember. De már harmonikus moll-t nem, a felemelt hetedik fok miatt és semmi módosított hangot.

gyorsan, ritmikusan játszani. De lehet ez véletlen is: éppen most nincs. Maga az a tény, hogy sok citera van és sokan szeretnek játszani rajta, azt mutatja, hogy ennek a kellemesen zúgó hangszernek állandóan megvolt a kultusza.

Húzos harmonika csak egy van a faluban, az is elromlott állapotban, nem lehetett játszani rajta. Állítólag igen szépen tudott a tulajdonosa. Szájharmonikát annál többet hallottam a fonóban. Nagyon jól lehet az éneket kísélni vele.

A hangszernek ez a nagy kedvelése vezetett a banda alakítására is. 1929-ben történt ez az esemény. Egy idősebb gazdának volt hegedűje még Amerikából. Muzsikálgatott magának esténként, ez keltette fel a vágyat a későbbi primásban, hogy hegedülni tanuljon. Apja — jó gazda — hozott egyszer hegedűt Rozsnyóról számára. Elvitte az illető gazdához „felstimolni” és elkezdett tanulni. Később maga is megtanulta a hangolást, a boltban megkérdezte, hogy mi kell hozzá s ott elmagyarázták, hogy kell az á-síphoz felhangolni, mik az egyes húrok nevei, stb. Mikor már kezdett jól tudni, a többi legény is kedvet kapott. „Ando Károly oj könnyen tud hegedülni”. Másoknak is került hegedű utána. Amint többen tudtak, felvetődött az „együttes” gondolata. „A fiúk monták, kéne bandát alakítani. Törtem a fejemet, hogy kéne.” A cimbalom volt a kényes pont. „Tavasztól őszig alkudoztam a cimbalomra” egy cigánnyal. Végül megvette 150 koronáért. „Szolgáltam Bartóknál”, innen volt rá pénze. Akkor már egy éve hegedült. „Fosztáskor megvettem a cimbalmot, én kezdtem rajta tanulni, adventben aztán megfogadtunk egy cigányt egy hónapra, hogy tanítsa a bandát.” Kosztot és fejenként 20 koronát fizettek, — heten voltak — így viszonyaikhoz képest elég jól megfizették a zenei szakoktatót. Ez aztán mutatta a bőgősnek, hegedűsöknek a vonókezelést, tanította, hogy „a rezgőt milyen hangból muzsikájjuk, meg a foxot megint másból, csárdát megint”. Azelőtt „szabad hangból” játszottak, ahogy jött, erre a könnyítésre nem gondoltak. Cimbalmot nem tanított. „neki nem kellett mutatni, hogy milyen hangot fogjon, ő hamar felfogta”, inkább a hegedűsökkel és a bőgőssel foglalkozott. Evvel később is legtöbb baj volt, nem tudott „hangot fogni”. Később egy cigány lett a bőgős, ez már jobb.

Egy hónap után magukban folytatták a tanulást, míg végre elérkezett a bemutatkozás ideje. Farsangban szerepeltek először otthon a mulatságban. Attól kezdve aztán egyik helyről a másikra mentek vendégszerepelni. Mindenütt kíváncsiak voltak, hogy „parasztbanda, hogy tudnak muzsikálni”. Játszottak Barkán lakodalomban, (innen vittek egy lányt férjhez), Falucskán (egy tót fiú hívta meg őket), Péder, Horváti következett, közben otthon is többször játszottak.

Ando Károlyt külön más bandával is elhívták (tudniillik sokfelé van magyarbanda, Kovácsiban, Udvarnokiban, stb.). Így játszott Körtvélyesen, Szádalmáson, Ujfaluban, Tornán, Zsarnóban. Itt az áji bandával is szerepelt.

Másfél év múlva nevelődött új cimbalmos, ekkor aztán Ando lett a primás. Addig is, ha vendégeknek kellett játszani az asztalnál a daloláshoz, ő ment, ő volt a legjobb hegedűs. A banda ilyenkor nem játszott. Az ő primássága alatt jutottak el Jánokra, Lucskára, Vendégibe, Komjátiba, Szentjakabra. Itthon az utóbbi időben nem játszottak. Nem szeretik, hogy a „cimborák parancsolnak”, meg aztán így nem táncolhatnak a saját mulatságukon. (Ezért én már a mulatságon vidéki cigánybandát hallottam játszani. Sokkal rosszabbul játszanak, mint az áji magyarok. A primáslegény át is vette a vonót, egy óráig ő játszott, akkor jobban ment.) A parancsolással különben is sok baj volt. Egyszer vidéken játszottak s a legények nem engedték abbahagyni, két óráig húzták velük egyfolytában, bosszantásul. De akkor már kést rántottak elő: „Azt hiszitek, cigányok vagyunk!” Majdnem verekedés lett belőle. Ezért most már abbahagyják, nem veszi be a természetük. Most, hogy a primás megházasodott, valószínűleg végleg feloszlik a banda. Pedig elég jól kerestek vele.

Az egyes darabokat rendszeresen tanulták együtt. A csárdásokat d-ből játsszák. Csak abban a hangnemben tudják együtt, amelyikben megtanulták, valószínűleg a bőgős és a kontrások miatt, mert a primás és cimbalmos tudott más hangnemből is játszani. A primás, ha külön játszott, például színdarabban kísért, vagy vendégeknek asztalnál, „másból is, g-ből, c-ből”. A négy húr hangját ismerte, és hogy ezek hol vannak a többi húrokon. Ezenkívül csak a c-ét a g-húron. A kontrások még a megtanult hangnemben sem igen találták meg a harmóniába illő hangokat. Rendszerint nem is az volt a fő, csak hogy a ritmust jól kihangsúlyozzák. A primás, a cimbalom és a bőgő megadta a harmóniát és el is nyomta a középhangokat, nem volt nagy baj, hogy a kontra néha hamis volt. A bőgőst nem hallottam játszani, mert nekik nem volt bőgőjük, mindig Falucskáról kérték kölcsön használati díj ellenében. Külön lehozatni nem volt érdemes; cigány volt a bőgős úgy is, ezeknek harmóniai érzékéről pedig van elég tudomásunk.

A kontrások a mellett, hogy a harmóniákkal hadilábon álltak, nótát, dallamot játszani, egyáltalán hegedülni, elég jól tudtak. Abból, hogy kontrás és bőgős nem akadt a magyarok közt megfelelő, nem kell arra következtetni, hogy talán a harmóniai érzék általában hiányoznék közöttük. A cimbalmosé például igen fejlett volt, változatos harmóniákat alkalmazott, a mellett, hogy a hangszer technikájában is

elég magas fokot ért el. „Ő teliveri a cimbalmot, én meg csak a hangot ütöm ki”, — mondta a primás, azelőtt cimbalmos kolléga. Teliveri, vagyis akkord-felbontásokat, aprózásokat, gyors figurációkat csinál. Íme, egy-két példa a harmóniáira. (70—71.) Látjuk, még harmadik-fokú akkordot, nön-akkordot, modulációkat is alkalmaz. Ezek a példák sok játszásban kialakult, leszűrődött darabok, ezeket mindig így játssza, de az átlagos rögtönzött játéka sincs sokkal alatta ennek a nívónak. A következő dalt kérésemre így játszotta el: (72 a—b.) Ez pedig elég fejlett fok ahhoz képest, hogy nemigen volt alkalma különös harmóniákat hallania a környék bandáitól, mint azt tapasztaltam. Mindez csak magából, a hangszeren való próbálgatás útján alakult ki benne.

Valószínűleg az összetanulás nehézsége miatt nem játszott a banda hallgatót. Azt mindig csak a primás játszotta egyedül, ha kívánták. A cimbalmos is tudott külön, magának játszott is. Tánczenét aztán mindenfelét játszottak. Csárdást, amit csak tudtak dalolni, mind el tudták játszani. Persze, amit betanultak, azt jobban. Tangót, foxot is tudtak, de csak „egy foxuk” volt. Ugyanez volt egyetlen foxa annak a cigánybandának is, melyet az áji mulatságon hallottam. Azt az egyet is kétszer húzták el egész éjszaka, nem is nagyon hosszú ideig. Úgy látszik még nem érzik nagy szükségét. Más modern tánc nem is hangzott el. Az áji banda tud keringőt is: „Ájfalusi kertek alja, jaj de homokos”. (73.) „Szép ez, ha a banda húzi.” Allandóan bővül a repertoárjuk, mert figyeltek mindenre, hogy újat tanuljanak. „Sokszor elmentem bálba csak azért, hogy mit hallok.” Amit aztán megtanultak, azt legközelebb mindjárt játszották is. De csak a „hangját” tanulták meg a dalnak rendesen, a szövegét, a „nótáját” nem. Sokat tudtak játszani, aminek szövegét nem tudták pontosan. „Imitt-amott a mulatságban” szedték fel. A műsor gazdagítása vezette a primást akkor is, mikor azt a bizonyos „jó vágós csárdást” szerezte.

Ma már vége a nagy lelkesedésnek. A cimbalmos pl. már fél éve nem játszott a hangszerén. „Ünja már.” Ha megházasodik, eladja. Talán a fiatalok folytatják, akiknek még újság. Nyilván nem szerzett olyan tartós élményt, hogy egész életén át érdemesnek tartásuk foglalkozni vele. Amíg újdonság volt a hangszer, összhangzás, a fejlettebb zenélési lehetőség, addig örömet szerzett nekik. Mikor ezt megszokták, már nem jelentett különösebb élményt mindez. Ilyen élményt csak magasabbrendű lelki tartalom adhat, ez tarthatja meg az embernek kedvét egész életén át a zenéléshez.

Valami ilyen magasabbrendűt várnak pedig a hangszertől és minden „magasabb” zenei formától. Ezért oly általános a törekvés

a nép közt mindenütt az országban, hogy valami hangszert tanuljanak, bandát, dalárdát alakítsanak. Régen benne élhet ez a vágy a népben: egészen öreg embertől hallani rá példát. A már említett 75 éves Hajdu Lajos mesélte, hogy szeretett volna hegedűt tanulni, zenész: „hegedűművész” lenni. (Így mondta!) Pedig máskülönben nem igen akart emelkedni. Tanítója azt akarta, hogy tanuljon tovább Patakon, de ő csak az akart lenni, mint Andris bátyja: paraszt. De a hegedű vonzotta. Mostohaapja „mester” — tanító — volt, nem engedte: „Az csak cigánynak való.” Így aztán csak abban élte ki magasabb zene utáni vágyait, hogy a rengeteg műdal mellett még a Hunyadi-, Rákóczi-indulót és más osztrák-magyar katonaindulókat is el tudott fújni elejétől végig. (Természetesen szöveg nélkül.)

A dalárdától is a magasabbrendű zenét várják, annál inkább, mert ott nincsenek magukra hagyva. Tanult ember vezeti, rendszerint a tanító. Az ájiaknak két helyen is volt alkalmuk dalárdában énekelni: Amerikában és otthon. Mind a két helyen reformátusok alakították. Nézzük először az amerikai. Bridgeportban működött, tanító, majd pap vezette. Kezdetben voltak benne nők is, de aztán „elrendelték őket onnan”. Nem szerették őket az énekkarban. A műsor darabjai a következők voltak: „Rossz az alma, hogyha férges” kezdetű műdal, a Rákóczi-induló és — Étlap. Ez egy rettenetesen hosszú felsorolása annak, hogy „mit fogunk enni”, természetesen dalban elbeszélve. Van benne a pörkölttől az árticsókáig minden, és a végén jóétvágyat kívánnak. Az öreg elfújta az egészet elejétől végig.

Az itthoninál már valamivel jobb állapotokat találunk a műsor terén, mert elsősorban egyházi énekkar volt és így zsoltárokat, dicséreteket tanultak. Főfeladatuk volt a temetési szertartást kiszolgálni. De azért világi darabokat is tanultak: Káka tövén költ a ruca, Zúg az erdő, hull a levél a fáról, Csinom Palkó, Felleg borúlt az erdőre, Felvégi ház, alvégi ház úgy csalogat, integet, stb. dalárda-feldolgozásban. Ezeket nem adták elő soha, csak úgy l'art pour l'art tanította be az akkori tanító. Ez az énekkar már egész fennállása idején vegyeskar volt, mégpedig annyira, hogy a bizonytalan elbeszélésekből kivehetőleg az első tenort mind a nők énekeltek, a másodikokat férfiak, de két asszony is volt benne, a basszust aztán már kizárólag férfiak szolgáltatták. „Jaj, csak úgy kellett feszítenünk, majd megszakattunk” — mondták. Erre a „feszítésre” fogják rá az egyik lány halálát is. Egy 16 éves lány egy próba után reggel beteg lett, megpattant valami a fejében, megvakult és harmadnapra meghalt. „Zúgtak is az emberek, hogy amiatt halt meg.” „Az ember maga is érezte szinte, valami tolt a fejünket.” Hozzájött ehhez egy asszony-

nak valami szerelmi botránya, így aztán megszűnt működni a vegyeskar. Még most is megtalálhatók emlékei: az egyes szépen letisztított szólamok — a tanító írta le külön mindenkinek — kottával, amit senki sem ismer. Annál áhítatosabban megőrizték és mutogatták nekem. Pedig szeretnék érteni. A lejegyzést látva, többen elmondták a primással az élükön, hogy sokért nem adnák, ha ők is értenék a kottát. Kérdezgették, hogy nehéz volna-e, megtanulni. sokáig tartana-e? Ezt a lehetőséget a dalárda elmulasztotta kiaknázni és nem juttatta el az ájiakat az áhitott magasabb szellemi világba.

Nem jutnak el ide a színdarabok révén sem. De ez legalább szórakozást nyújt. Ez a divat Ájban a háború alatt kezdődött, 1914—15-ben. Egy asszony mesélte, hogy az ő idejében még sose játszottak, a huga kezdte és attól kezdve megszakítás nélkül volt minden évben. A színdarab is felekezeti alapon szerveződött, minthogy a tanítók, iskolák felekezeti és ők rendezték mindig az előadást. Azelőtt is megtörtént azonban, hogy a katolikusok rendeztek színdarabot és két jóhangú református lányt kölcsönvettek hozzá. Újabban, míg a katolikus tanítói állás üresedésben volt, a fiatal református tanító megpróbálta egyesíteni a reformátusokat és katolikusokat és közös alapon rendezett színdarabot. Nem is volt baj, csak az iskola használata körül voltak nehézségek. Ilyenkor érzik a régóta kívánt kultúrház hiányát: ez az egész községé volna és a vallási megoszlás így nem játszana szerepet benne.

A műsoron többnyire népszínművek szerepelnek: Falu rossza, Sárga csikó, Piros bugyellár, Piros jegykendő, A betyár kendője, Erdész mátkája, Megjött a Juliska, Sári tel, Kata huszár, Törvényes a csók, Csizmadia, mint kísértet. De, ha kifogytak belőlük, sor került egyéb darabokra is: Forog, vagy nem forog, Narancs, Torockói menyasszony, Kalap, Csal a feleségem, A doktor úr, Egyetlen kabát. Van ezek közt olyan is, melyben nincs nótá, de alig egy-kettő. Ehhez csak végső szükségben folyamodtak, ha nem tudott a tanító mást szerezni. A dalt ugyanis nagyon megkívánják benne. Mindezeket a darabokat a megszállás óta Komáromból szerezték meg. A dalokat a tanítók tanítják be. Ha tudnak valami hangszeren játszani és a kiadványban van kotta is, akkor lejátszák és a szereplők a hangszer után tanulják meg a dallamokat. Hegedűvel tanította a szereplőit a katolikus tanító is. Nemcsak a betanítás ment hegedűkísérettel: mióta banda van a faluban, a darabokban szereplő cigányzene-kíséretet is elő tudták állítani. Igaz, hogy csak maga a primás kísérte az éneket egy szál hegedűvel, de ez már mégis hangszer és ének együttese színpadon, primitív magja a daljátéknak.

Ha nem tud hangszert a tanító, akkor arra vannak utalva, aminek ügyis ismeri a dallamát fejből. Mert kottából énekelni még a tanítók sem tudnak, különösen itt a Felvidéken, ahol a csehek alatt rendszerint nem is végeztek képzőt, csak gyors átképző tanfolyamot érettségi után. Így zenei képzettséget nem igen nyertek. (Öreg, képzőt járt tanítók éppúgy nem tudtak kottát olvasni.) Sokszor nem is volt kotta a szövegekben, így akár értettek hozzá, akár nem, csak fejből lehetett tanítani a dallamot. Ilyenkor megesett, hogy a tanító nem ismervén az eredetit, más dallamra húzta a szöveget, szorultságában. Szentjakabon például a „Szőke vize a Tiszának” dallamára énekelte a „Páros csillag az ég alján”-t, amit a lányok ott az „Édesanyám is volt nekem” dallamára tudtak. Ilyen okai is lehetnek a hallgatók szövegcserejének a rossz emlékezet mellett, mert maguktól, tudatosan nem változtatják. Ha a tanító nem tudja a dallamot, még „variál” is néha. A következő példát a régi katolikus tanító javító ízlésének köszönhetjük. Túl „nehéznek” találta a dallamot és így leegyszerűsítette. (74.) Ez tehát a népi variálás fejezetébe tartoznék, ha ez a dallam elterjedt volna a nép közt.¹⁸

Szentjakabon a Betyár kendőjét adták elő, de a dalok legnagyobb része kimaradt, mert a tanító nem tudta őket. Ilyenkor néha a nép saját dalai is belekerülnek a darabba. A szentjakabiak a következő ismert „hangot” adták a szövegnek: (75.) Az ájiak hasonló esetben a „Kikötöm a lovamat a csárda elejébe”, szélteben ismert új dalát vették be a darabba. Itt tudniillik még szöveg sem volt, csak utalás, hogy valamit kell dalolni. „Mi választottuk, ami a legjobban tetszett, meg legjobban tudtuk. Ez pászolt oda.” Így került bele a színdarabba a már említett dal is, amit a szereplő lánynak az anyja tanított erre a célra. Ugyanebben a darabban volt egy pásztordal is, ezt a szereplő helyi dallammal helyettesítette: a cigánykondástól tanult egy ideillő régi pásztordallamot. A népkultúra beáramlik a műkedvelő dobogóra is, amint mód van rá.

De néha még a magas kultúra valódi értékei is eljutnak oda. Móricz Zsigmond „Sári bíró”-ját is előadták. Ez is már az újabb tanítóknak köszönhető, akárcsak a népdalkiadványokból származó dallamok. Áj is benne van az egész nemzet vérkeringésében, minden kultúráramlat érezteti hatását: az új népiesség is. A fiatal tanítók is eljutnak Móricz darabjához és a népdalkiadványokhoz.

A magyar falvak divatja, szokásai még nemzetiségi területre is

¹⁸ Ennek a tanítónak volt még egy néprajzzal kapcsolatos tevékenysége: mikor az iskolában összegyűltünk fonográf-felvételre, tüsszentőport hintett szét. Külön hozatta Kassáról, míg ott voltam. Ma már nincs a faluban, előlépett állami tanítónak

átterjednek. Egy helybeli ember például asztaloslegény korában Mecenzéfen szerepelt Gárdonyi: A bor című darabjában. A magyar területen messze vidék képe azonos: a borsodmegyei — „anyaországi” — Meszesen is a Falu rossza, Betyár kendője, Férjhez ment a nánai bíró lánya, a Cigány, Sárga csikó, és hasonlóak voltak műsoron.

Mindezek a jelenségek: hangszeres zene, szindarab, dalárda, arra példák, hogy az áji nép kereste az útját annak, hogy zenei életét az egyszólamú éneklésnél fejlettebb formákkal is gazdagítsa és ebben az igyekezetében felülről jövő segítséget is kapott. De ami innen jött, dilettáns, sivár kísérletezés, különösen a dalárda esetében. Még jobb a helyzet ott, ahol a nép magától kezdett valamit, saját ízlésére bízva. Így sem találunk ezekben a fejlettebb zenélési formákban olyan belső értéket, mint a hagyományos dalolásban. De az ájiak zeneszükségletére ezek is értékes tanulságot szolgáltatnak.

Nemzetiségek.

A magyarokon kívül tótok, egy mánta család és cigányok is vannak a faluban. A mánta uradalmi kerülő volt a Miglinc-ben, onnan költözött be. Gyerekei nincsenek a faluban, ezt tehát a vizsgálatból nyugodtan kihagyhatjuk. Nagyobb jelentősége van az öt tót családnak. Ezek a háború után a huszas évek közepén kezdtek beköltözni Falucskáról.¹⁹ Mindössze 10—15 éve vannak tehát a faluban. Érthető e szerint, hogy a családokban mindenütt tótul folyik az élet. De a gyerekek már mind jól tudnak magyarul, sőt a kisebbek már hibásan beszélnek tótul, inkább csak értenek, mint beszélnek. Magyar iskolába jártak, magyarok közt nőttek föl. Itt tehát már megkezdődött a magyarosodás. (Mindez a csehek alatt fejlődött így. Ajban nem volt állami iskola a cseh uralom alatt sem. Érdekes, hogy éppen abban a családban beszélnek a gyerekek már rosszul tótul, ahol az ember még politikailag is a legkifejezettebben vallotta tót-ságát közvetlenül a visszacsatolás előtt is.) A nagyobbak viszont többnyire jól tudtak szlovákul. Érthető, hiszen ezek a családok még a falucsakaiakkal is élénk kapcsolatot tartanak fenn. Minthogy Ajon keresztül visz az egyetlen út, ami Falucskát összeköti a világgal, sok tót jár mindennap át a falun. Ezek jövet-menet mindig benéznek valamelyik szlovák családhoz rövid pihenőre. Az ájiak még vasárnap mennek föl a görög katolikus templomba misére. (NB. Van egy-két görög katolikus asszony a magyarok között is. Ezek Horvátiból származnak. Nagyobb ünnepeken ők is felmennek Falucskára.) Az egyik tót lány vasárnaponként ott is maradt fonóba, míg a nagyanyja élt és volt hová szállnia. A rokonság természetesen a legerősebb kapocs, ami összeköti a bevándoroltakat Falucskával.

Amelyik családban többet beszélnek magyarul is, ott már nem

¹⁹ Az idők folyamán volt már egyszer nagyobb tót beolvadás a vidéken. A katolikusok egy része tót nevű: Komár, Sztupák, Barnák, Bojszko, Fecso, stb. Ez a beolvadt elem nem származhatott a falucsakaiakból, mert azok görög katolikusok. Ezek ma már természetesen magyarok. (A környéken ma sehol nincsenek katolikus szlovákok.)

tökéletes a fiatalok szlovák-tudása. Van olyan lány is, amelyik egyenesen szégyell tótul beszélni és ha a falucskaiak tótul szólnak hozzá, ő magyarul felel. Pedig a magyarok részéről semmi gúny vagy ellenszenv nem éri őket azért, hogy tótok. Nagyon békésen megférnek egymással. A falu társadalmában egészen egyenrangúak a magyarokkal. A lányok beletartoznak a fonó-bandákba és éppen úgy összejárnak a többiekkel, mint akármelyik magyar. Egyikükről sokáig nem is tudtam, hogy tót, — hiszen tót név és itt-ott tót arc is van elég a magyarok között is. Az érintkezésben nem látszott semmi különbség.

Ezek a lányok ugyanazt a dalkincset tudják, mint a magyarok. Ez természetes is: a fonóban együtt vannak. Érdekesebb az, hogy a szüleik is tudnak magyar nótát, és pedig olyan változatot, amit a lányuk nem tud. Tehát nem tőlük hallották Ajban. Állítják is, hogy ők ezt még Falucskán tanulták lánykorukban. Ezt el is lehet hinnünk, mert hiszen asszonykorban kerültek ide, akkor pedig már nem igen dalolnak és főleg nem igen tanulnak új nótát, legfeljebb ami a gyermekektől ragad rájuk. Ha tehát a lányuk és a mai áji fiatalság nem dalolja azokat, akkor valószínű, hogy még lánykorukban, Falucskán tanulták. Volt eset, hogy falucskai asszony tudott magyar dalt lánykorából, megtanította lányának és tőle tanulták meg a magyarok. Első ott tartózkodásom idején még csak a tót lánytól hallottam, másodszor már a fonóban is dalolták.

Tehát már a háború előtt és alatt is éltek Falucskán magyar dallamok. Ma méginkább élnek. Nemcsak a falucskaiak tudnak, hanem az egész nemzetiségi területen, beleértve Mecenzéfet és környékét, élnek és vándorolnak magyar nóták és Ajba is eljutnak onnan. Így például az egyik tót lány nemrégiben volt odaát Szlovákiában mecenzéfi rokonainál és onnan hozott egy magyar népdalt. — Ez is új nóta most Ajban. Mecenzéfen tanult a tót suszter több magyar nótát a kocsmában. Ott mindenféle ember összegyűlt: németek, tótok, magyarok. Ezekben a német városkákban állandóan forgott a különböző nemzetiségű lakosság. Iparosnak, gyári munkásnak mentek föl Mecenzéfre, Szomolnokra. Egyik német nevű áji ember apja például Szomolnokon a dohánygyárban ismerkedett meg áji feleségével és beköltözött vőnek a faluba. Ez az állandó keveredés is juttat el nótákat a nemzetiségekhez. De más útja is van ennek. Az egyik áji tót lány Szepsiben szolgált és ott tanult egy másik — falucskai — tót lánytól magyar nótát. Így került a dal Ajba. Ilyen alkalom a katonaság is: a tót suszter katonaságban tanult magyar nótákkal állt elő.

A magyarok közt lakó töredékek is közvetítettek a nemzetisé-

gek számára magyar dalokat. Az a lány pl., aki visszajárt Falucskára fonóba, folyton járt a szomszéd Pálnéhoz nótáért. „Mindég jött, hogy hogy is van ez Juci néni.” Falucskán aztán nemcsak tanított, hanem még „fordított” is magyar nótát. Ott t. i. most sok magyar dalt énekelnek magyar szöveggel, de nem értik. Kevesen tudnak magyarul. Ő próbálta tanítani, hogy „lehet azt szlovákul is” és fordította a szöveget, „de nem pászolt”. Íme egy példa arra, hogy lefordítják egymás szövegeit a különböző nemzetiségek. El lehet képzelni, hogy ha ügyes verselő csinálja ezt a fordítást, mindjárt „pászol” is. Pedig ezek rövid lírai dalok voltak, ezeknél nehezebb a fordítás, mert szavakon, apró kis fordulatokon múlik a hatás, sőt az értelem is. Ha mégis megpróbálják ilyeneknél is, mennyivel gyakoribb lehet balladáknál: itt csak az esemény menetét kell nagyjából megtartani a fordítónak.

Az a tény, hogy mostanában különösen sok magyar nótát dalolnak Falucskán és pedig magyar szöveggel, ismét érdekes tanulsággal szolgál. Ők maguk azzal magyarázzák, hogy most el vannak vágva a többi szlováktól és nem tudnak új szlovák nótákhoz jutni. Rá van hát utalva a magyarra. A falucskai példa tehát igazolja a magyarországi nótákkal kapcsolatban tett megfigyelésünket: a határ akadályozza a dallamvándorlást. (Kezdetben arra gondoltam, hogy mióta magyarok lettek, kötelességüknek érzik magyar nótát dalolni, mert erre is volt példa: a tót suszter semmi áron nem volt hajlandó tót nótát dalolni, csak magyart, pedig a visszacsatolás előtt erősen magyarellenés volt. Sőt még a lányok közt is akadt, aki megkérdezte, hogy szabad most szlovákul dalolni, hiszen most magyarok?)

Falucska nótakincsének ez az elmagyarosodása csak folytatása a régi folyamatnak. A falucskai szlovák dalok nagyrésze már a múltban is magyar eredetű, vagy magyar jellegű volt. Nem részletezem ezt a kérdést, mert csak azt mondhatnám el, amit Bartók állapított meg az egész tót és rutén területre nézve.²⁰ Itt csak azokat a példákat említem, melyekből kimondottan az áji és falucskai dalok kapcsolata mutatható ki. A következő példák közt ott van a „Csap uccán végig” dallama, mely Ajban — mint láttuk — igen kedvelt dallam és giustositott, már népivé alakuló formában az egész vidéken közszájon forog. Ott van a „Mikor megyek Pestre” kezdetű, szintén általánosan ismert dal. (76., 77.) Igen tanulságos a következő dallam: „Ez az én szeretőm” kezdetű mődal második fele. Ugyanabban a felére csonkult formában ismerik Falucskán, mint Ajban.

²⁰ Bartók B.: Népzene és a szomszéd népek zenéje. Népszerű Zenefüzetek 3. sz. Budapest, 1934.

Itt még a 60 éves asszonyok is tudták, nemcsak a fiatalok. Régóta megvolt a lehetőség az átvételre. (78 a, b.) A műdalok után lássunk néhány népdal-átvételt is. A következő dallamot kisgyerektől közepkorú emberekig mindenki ismeri Ajban, nem csoda, hogy megtaláljuk falucskai tót párját. (79 a, b.) A legérdekesebb a következő. (80.) Ez a közismert (8.) második fele. Van egy teljes tót változata is, de nem tudták összeszedni a teljes szövegét, Falucskán még tudják a lányok. Ezt a dalt tehát a szlovákok háromféle formában tudják dalolni: magyar szöveggel, tót szöveggel és a felére csonkult tót formában. A teljes formáról tudják is, hogy ugyanaz, mint a magyar, de a rövidebbnél már azt mondták: „Arra tetszik gondolni? De az más.”

Itt láttuk tehát a magyarosodás folyamatát. Volt azonban egy szlovákosodási folyamat is. Eredetileg ruszinok voltak, görög katólikus vallásuk is ezt mutatja. Az öregek régi imakönyvei cirill betűs, orosz könyvek. Csak újabban készítenek, számukra Eperjesen latin betűs szlovák imakönyveket, de még ebben is vannak itt-ott cirill betűs részek. Ruszin multjuk mellett tanúskodik az is, hogy dalaik közt akad kolomejka is.

Ami az áji szlovákok tót dalkincsét illeti, az különböző az egyes lányoknál. Ebből a szempontból a fiatalok tudása érdekes inkább, míg a magyar daltudásra inkább az öregeké. A lányok ugyanis a közös iskolában és fonóban, az egész közös élet folyamán természetesen ugyanazokat a magyar dalokat tanulják meg, mint akármelyik magyar lány. Náluk tehát a szlovák dalok mennyiségéből lehet megállapítani, hogy mennyire él még a családban a szlovák hagyomány, milyen erős a kapcsolat az elhagyott Falucskával, milyen gyors az elmagyarosodás üteme. Míg az öregeknél, akik tót környezetben nőttek fel, a magyar daltudásból tudjuk meg, hogy milyen erős a magyarsággal való érintkezés. Az előbbinél azonban óvatosságra van szükség, mert más körülmények is lehetnek az okai annak, hogy a gyerekek nem tudnak szlovák dalt. Például, ha a szülők nem jó dalosok. A szülőktől való tanulás ugyanis szinte az egyedüli lehetőségük arra, hogy szlovák dalt tanuljanak, különösen kisebb korban.

Mindezt figyelembevéve meg lehet állapítani, hogy az egyes családok közt különbség van abban, hogy mennyire haladnak az önkéntelen beolvadás útján. Ez alatt a gyermekek együttes játékát, a nagyobbak barátkozását, fonó életét, a szomszédok érintkezését és hasonlókat kell érteni. Ez az első és öntudatlan útja a beolvadásnak, persze csak olyan helyen, ahol barátságban élnek egymás mellett a nemzetiségek. A tudatukban még ragaszkodnak tótságukhoz (egy esetet kivéve), nem is gondolnak arra, hogy már a magyarosodás

első lépéseit teszik meg gyermekeik pusztán avval a ténnyel, hogy belekapcsolódnak a falu társadalmi életébe. Ennek a folyamatnak különböző foka látható daltudásukban. A falucskai fonóba járó lány még némi éllel mondta: „Szlovákul többet tudunk”. Ő tudta a legtöbbet. A többi nagylány már sokkal kevesebbet tudott azokból, amit tőle hallottam, a suszter kislányai már alig egy-kettőt, azt is hibás szöveggel. Van aztán egy lány, aki már a tót beszédet is szégyenli, ennél ez az öntudatlan folyamat már tudatos beolvadási szándékká változott.

A cigányok társadalmi helyzetét is hűen tükrözi dallamkészletük. Tudni kell mindenkinek előtt, hogy nem zenész cigányokról van szó. Az az egy, aki a bandában bőgőzik, kivétel. Más nincs köztük senki, aki zenélni tudna, még kevésbé, aki abból élne. Kenyérkeresetük a kéregetés: naponta végigkoldulják az asszonyok a falut. Legfeljebb nyáron foglalkoznak gomba-, eperszedéssel és hasonlókkal. (Egy van, aki rendszeren dolgozik és tiszta házban lakik, azt a magyarok meg is becsülik.) Cigányul már nem mind tud jól, inkább az asszonyok, akiket a tornaiak közül hoztak. A többiek inkább csak értenek.

Ezeknek a dalkészlete a lehető legváltozatosabb. Tudnak magyar népdalokat, különböző műdalokat és tudnak még bőven cigánydalokat is. A népdalok közt igen sok a régi dallam, ezek közt is különösen sok olyan pásztornóta, amit a magyarok Ajban nem tudnak. Ez mind társadalmi helyzetükkel függ össze. Tudjuk, hogy a régi kultúra elemei nemcsak területileg szorulnak vissza a szélekre, hanem társadalmilag is: leszorulnak a legalsó rétegekhez. Napszamosok, uradalmi cselédek közt még virágjában van a népkultúra, mikor ugyanott gazdánál már nyoma sincs. Itt ezt a legalsó réteget képviselik a cigányok. Ezért amit ők tudnak, szinte mind a régi dalok közé tartozik, csak elvétele akad egy-egy az újabb stílusból, az is annak legrégebbi darabja; nemcsak az öregembereknél, de még a fiatalabb asszonyoknál is. Ezek között a régi dalok között néha egy-egy igen ritka dallam is előkerül. Ezt a lesüllyedést mutatják a kántáló énekek is, melyeket már a parasztság elhagyott és a végleges elmerülés előtt még a cigányok közt hallható. Ugyanezt az utat teszik meg a szokások is: kántálni még magyarok, cigányok egyaránt mennek, újesztendőt köszönteni már csak a cigányok.

A pásztornóták arról tanúskodnak, hogy az egyetlen állandóbb foglalkozás, amire cigány vállalkozik, a pásztorkodás. Kondás, csordás, mind közülük kerül ki, de van köztük, különösen a tornaiak közt, aki magyar juhász, gulyás mellett is bojtárkodott. Innen van,

hogy az egyik öreg cigány a „Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz” ősi pásztornótát is tudta sok egyéb között.

Műdalaik is egészen mások, mint a magyaroké. Ha egyet-egyet eldalolnak, a magyarok még csak nem is ismerik. Másképp is dalolják őket mint azok. A parasztok, különösen a legények, valami bántó modorossággal, szaggyatottan éneklik a hallgatókat. A cigányasszonyok rendkívül mély hangjukon lágyan, kötve énekelnek. Mindenki elismeri a faluban, hogy ők „igen szépen tudnak”. Ezeket a dalokat a tornai cigányok szedik össze, ők sokat kóborolnak mindenfelé, míg az ájiak élete inkább a faluban, egy helyben folyik. A tornaiak azok a híres cigányok, akiket a csehek emberevéssel vádoltak. Itt még mindenki tud jól cigányul. Evvel együtt jár, hogy sok cigány dalt is tudnak. Ezek közül soknak csak a *szövege* cigány, a *dallama* magyar. Van sok régi és új népdal köztük, vannak ismert műdalok. (Ezeknél megesik, hogy ugyanazt a dallamot cigány és magyar szöveggel is éneklik.) De végül van egy pár dallam, amely teljesen elűt a magyar és a környező népek dalaitól. Ezekről feltételezhetjük, hogy eredeti cigány dallamok, saját külön hagyományuk maradványai s egyben elkülönült életük tanúságai.

A társadalom.

Az eddigiekben megvizsgáltuk az áji élet különböző zenei elemeit. Láttuk a hagyományos formák közt folyó zenei életet, de láttuk azt a sok külső hatást is, amely ezeket a formákat tágitotta, átalakította; láttuk a népkultúra és a külső — felülről jövő hatások állandó ütközését; és láttuk azokat az erőket is, melyek az ájiak életét új irányba terelik; láttuk a fejlődés, művelődés vágyát, azt a sok elemet, melyet a felső kultúrából átvettek és beleillesztettek életükbe. Ezekkel ugyan régi kultúrájuk nem változott meg lényegesen, csak kitágult. Új, eszközökben fejlettebb elemek kapcsolódtak a régiekhez; egy lépést tettek a polgári világ felé a nélkül, hogy szembefordultak volna a régivel. A zenén kívül is tapasztalhatjuk mindezt. Igen tanulságos példa erre a betlehemes játék és a népszínmű játéka élete egymás mellett. Ugyanaz a nép, amely évente lát és játszik szindarabokat és nagy élvezetet talál benne, ugyanúgy élvezi a betlehemesek játékát is. Naiv tetszéssel emlegetik: „Oj szép volt.” (Még akkor is, mikor a tréfás részeket mesélik.) Annál tanulságosabb ez a példa, mert a betlehemezés már évek óta szünetelt akkor, mikor ez a mostani banda újra kezdte. Tehát az évenkénti rendszeres színjáték mellett még szükségesnek és érdemesnek tartották a hagyományos játékot is felújítani.

Ezt a kettősséget tapasztalhatjuk a beszédben is. A nyelvjárási sajátságok²¹ és a köznyelvi, úri beszéd állandó keveredése figyelhető meg az ájiaknál, különösen a fiatal és középkorú férfiaknál. A feltűnő nyelvjárási sajátságokat szégyenlik már és „úr”-ral szemben lehetőleg elkerülik, vigyáznak a beszédükre. De még egymás közt is gúnyolják sokszor. Egy barkai származású asszony kérdezte egyszer tőlem, hogy „csakugyan ojan utolsó falu az a Barka?” Csodálkozásomra egy áji asszony megmagyarázta, hogy „ott úgy beszélnek: húzik-vonik”. Nem sokkal rá aztán ő is ugyanúgy mondta. A palóc

²¹ Az ájiak beszéde nagy általánosságban a palóc nyelvjáráshoz tartozik, de már az *ly* hiányzik a kiejtésből. Erdélyi hangsajátságok is hallhatók az öregek beszédében, pl. *lakadalom*.

á = ā, ō ejtést is sokszor szóvateszik. Ez az, amit polgárosultabb, vagy „öntudatosabb” emberek leginkább kerülnek, ha vigyáznak a beszédükre. Nem ilyen okokból, de szintén ingadozó a zárt ē ejtése is. Általában nem olyan éles, mint igazi ē-ző vidéken és sokszor el is marad. Az éneklésben ezek az ingadozások eltűnnek. Ének közben a kiejtés ösztönös, nem figyelnek rá, ilyenkor sokkal élesebb a dialektus, mint a beszédben. Viszont aki már polgárosultabb beszédű és csak elvétve hallani dialektus-sajátságokat a kiejtésében, annál éneklésben ez teljesen eltűnik.

A társadalomban minden téren láthatjuk ezt a kettősséget. A népi kultúra jelenségei közt lépten-nyomon polgárosult formákat, a polgári kultúra elemeit találhatjuk fel. Legszembeötlőbb ezek között a viselet. Ez már férfiaknál és nőknél egyaránt teljesen polgári. A lányokról már tudjuk, hogy egybeszabott polgári ruhában járnak. Télen pullovert húznak a kendő alá, sőt némelyiknek hosszú télikabátja is van. A férfiaknál fekete kabát, fekete „priccses” nadrág és csizma a viselet, de bőrkabát, prémgalléros bőrbekecs is látható egyes jobb gazdákon. Viszont itt is megvan a határ: egy feltűnni vágyó lány kesztyűt akart húzni, mikor valamiért elküldték a faluba; az egész család rátámadt: azt akarja, hogy kinevessék? Pedig ez a család járt legelő az úri öltözködésben. Kislányukat csúfolták is a gyerekek hosszú télikabátja miatt.

Varrónőnél csináltatott uras ruha egyrészt, szigorú tartózkodás a kesztyűtől másrészt. Ugyanakkor a szoknya széles és térden jóval alul ér; ezt a különbséget fenntartják az urakkal szemben. És ugyanakkor kesztyűt *munkára* maguk is kötnek, horgolnak magukfanta gyapjából, sőt szvetttereket is. Egy-két lány megtanult a tanítónőtől kötni, azóta mások is csináltatnak velük kötött holmit. Ez úgy bevált a kemény télen, különösen az erdőmunkánál, hogy egyszerre nagy divat lett, még falucskai ember is köttetett egy lánnyal megfelelő ellenszolgáltatásért „áji szveter”. És a hosszú télikabátok is lassan szaporodnak a faluban. Pedig még a századforduló idején lobogós-ujjú ingben, gatyában jártak ólomgombos pruszlikkal, „birkegubával”. Az asszonyoknak szoknya, blúz, farkasfogas surc volt a viseletük. De ezt már az általános magyarországi változás is elsöpörte. Ebben az egy dologban: az öltözködésben láthatunk erős polgári hatást az ájiaknál, de még ebben is ott vannak a népi felfogás meg-szorításai: korlátok, átalakítások. Polgári elemek jelenléte még nem jelenti a népi társadalom átalakulását.

Ugyanezt a kettősséget találjuk az igényekben más téren is. Az amerikai élet hozzászoktatta őket, hogy éljenek a modern technika hasznos eszközeivel. (Még a „haszontalanokkal” is, mint a grammofoon.)

A csehek olcsó iparcikkei közül nemcsak a ruhaneműt, cipőt merték használni, hanem a gazdasági gépeket is. Majdnem minden gazda vetőgéppel dolgozik például. Viszont ugyanannál a gazdánál, akinél vetőgépet és prémes bőrkabátot találunk, ott van a régi kézimalom: ezen őrlték a kukoricát a zsámiskához (puliszka). Ez a zsámiska egyik legfőbb ételük. Az étkezésben különben is nagy az igénytelenség. Mikor hallottak az egytál-rendszer bevezetéséről, mondogatták, hogy nekik eddig is az volt: egy tányér bableves sok kenyérrel és hasonló, még favágás után is. Amerika sem tudta megnövelni ezen a téren az igényeket. Itt még kötelező a paraszti egyszerűség, ruhában, gazdasági eszközökben nem.

Sok dologban viszont arra gondolhatunk, hogy Amerika hatása alatt fejlődött ki egy-egy érdekes vonás az áji életben. Ilyen például az, mikor egy öreg napszámos abból él, hogy összegyűjtött pénzét kamatra adja ki ismerőseinek. Örökölt: rokonai Amerikába mentek ki, a házuk rámaradt. Azt eladta és a pénzt kamatoztatta. Hozzá is keresett, jó napszámos volt; most a felgyűlt tőkéjéből él. Bankba nem adja: szeme előtt van az a példa, mikor az egyik gazda tőkéje az amerikai bankzárlat idején elveszett és az illető tönkrement. Ezért csak ő maga adogatja ki kölcsönbe. Így sokat kell vesződni a behajtással, de csak olyannak adja ki, akinek az árverezhető vagyonából bőven kifutja az összeg. Így aztán él, mint egy nyugdíjas: a kamatokat sem éli fel. Igaz, hogy oly egyszerű az életmódja, mint a többieké, de viszont nem kell dolgoznia.

Amerika különben is hozzászoktatta őket a pénz, a tőke gondolatához, mert nemcsak a munkával keresett, megtakarított pénzek jöttek a faluba, hanem a szerencsétlenül jártak után a nagy biztosítási összegek is. Aki ott kint meghalt valami baleset következtében, annak családja vagy rokonai meggazdagodtak itthon. Furcsa hallani, mikor ilyeneket mondanak: „Meghalt a bátyja, rászakadt a bánya Amerikában, az után bódogok.” (t. i. boldogulnak) Vagy: „Az apjukat elütte az autó, abból vettek öt-hat holdat.” A legtöbben ugyanis még földvásárlásra használják a pénzt, a másik eset még ritka.

A sok amerikai pénzzel, — amit azért többnyire nehéz munkával kerestek — jobb módba jutott a falu. Alig van nagyobb gazda, aki pusztán csak örökölte a vagyonát. Még a régi „nagy” gazdasági családból is mentek ki Amerikába egy kis keresetre. Nagygazda alatt nem kell itt valami dunántúli vagy alföldi birtokosgazdát képzelni: van egy negyvenholdas birtok, de az messze kiemelkedik a többi közül. Két-három kvárta már nagybirtok az itteni viszonyok közt. (Egy kvárta a régi jobbágytelek negyed része, kb. hat katasztrá-

lis hold, de a kvárták nem mindig egyenlők.) Ugyanis minden birtokhoz jár rét, legelő, hogy állatot lehet tartani és főleg mindhez jár erdő. Sajátja is van a legtöbb gazdának, meg a közbirtokosságból is kapnak fát. Ez a legfőbb jövedelmi forrása a falunak. Van nagygazda, akinek a földje csak fél kvárta, de sok rétje van, itt tizenhatsz marhát is tart és sok az erdeje. Ebből állandóan pénzeltet. A napszamosoknak is jó jövedelem az erdőmunka. Először azért, mert ősszel és télen van és így egész évben van kereseti lehetőségük. Másodszor azért, mert egy nap öt-hat pengőt is meg tudnak keresni akkordban. De a napszám mellett minden lehetőséget megragadnak, hogy valami külön keresetre használják föl a szabad időt. Télen ezért a fél falu gereblyét farag, kosarat, szatyrot fon kukoricalevélből, hánscból és viszik a vásárra. Igen kifejtett kereseti ág a batyuzás. Kassára, Szomolnokra míg lehetett, nemcsak saját holmit visznek, hanem mástól is összevásárolnak, tojást, baromfit. Még pattogatott kukoricával is mentek föl asszonyok Szomolnokra. Az iparosok keresetét is ilyen kiegészítő mellékkeresetnek lehet venni a gazdaság mellett. Erre számítanak, mikor a gyerekeiket iparosnak taníttatják, különösen, ha nagygazda gyerekéről van szó.

Mindez igen jellemzően paraszti vonás. A maguk kis köréből nem lépnek ki, de abban minden lehetőséget kihasználnak a pénzszerezésre. Legfeljebb aki összevásárolt holmival batyuzik nagyban, annál láthatni már valami polgári gondolkozást.

A jobb kereseti lehetőségeknek köszönhető, hogy egy-egy jobb napszamos életmódja nemigen különbözik a gazdákétól. Ez is előfeltétele annak, hogy a szociális ellentétek nem élesedtek ki annyira, mint az Alföldön vagy Dunántúl és nem törték át a népi társadalom hagyományos egységét.

Annyira él még annak a szelleme, hogy a gazdák a szolgálatot, a napszamosmunkát még egyáltalán nem vetik meg. A katolikus kurátor-nagygazda fia egy református nagygazdához beállt szolgálatra és ez nem egyedülálló példa se most, se régebben. Ha a közbirtokosságnak kell valami munkára sok napszamos, gazdák fiai, lányai mind elmennek. Ha meg a gazdáknak van szükségük munkásra, a jó ismerőseiket hívják el, akikkel a munkaadói viszonyon túl is jóba vannak, összejárnak, esetleg éppen rokonaik is. Ezek egy-két-három holdas leendő vagy lecsúszott gazdák, akik földjük mellett napszámból, aratásból is kénytelenek élni. Az ilyenek földjét a gazdák igájával munkálják meg, ők viszont ezt ledolgozzák napszámba. Ilyen viszonyok közt természetesen szó sem lehet a gazdák és napszamosok közt kasztszerű különbségről. A kimondott napszamosokkal is teljesen hasonló a viszony: csakis bennkosztos

napszám van, a munkás együtt eszik a gazdával és nagy szegény volna, ha valaki nem látná el jól az illetőt.

De ellentétek azért vannak. Legjobban mutatta ezt a politikai megoszlás a csehek alatt. A napszamosok a demokrata pártban voltak, a gazdák a magyar pártban, egy-két nagygazdát leszámítva, akik anyagi és hatalmi előnyökért az agrár pártba léptek be. Minthogy a cseheknél az írástudatlan cigányoknak is szavazati joguk volt, majdnem demokrata többség lett a faluban s a községi választáson csak nehezen tudtak a gazdák maguk közül valót tenni meg bírónak. A választási harcnak persze egészen gyakorlati jelszavai voltak: nagyobb legyen a napszám. Ezek a pártharcok mutatják, hogy itt is megvannak azok az ellentétek, melyek a polgári társadalomban oly éles választóvonalat húznak az osztályok közé s melyek a polgárosodott vidékek parasztságát is egymással harcoló rétegekre szakítják szét. De itt ezek az ellentétek letompulnak, élüket elveszi a békés érintkezés. Napszamos és gazdalány azért csak együtt jár a fonóba, ott az idegenből jött béres is olyan legény, mint más. Gazda és napszamosember, akik a politikában ellenfelek voltak, esetleg együtt mentek csempészni, együtt futottak a finánc elöl és együtt itták meg az áldomást. Érintkezésben, társadalmi életben szociális különbségnek nincs nyoma: a népkultúra békéje él mindenütt. Annyira, hogy még Kuru, a cigánylegény is elmehet a bálba és fölkeresheti akármelyik gazdalányt; akit fölker, annak el kell vele menni, annál is inkább, mert mindenki tudja, hogy nincs nála jobb táncos.

Ugyanez a helyzet a reformátusok és katolikusok közt, vagy akár a tót-magyar viszonyban is. Az ellentétek csirái megvannak és ha valami megbolygatja az élet rendes folyását, mindjárt előbukkanak, de azért ez a mindennapi életben nem érvényesül. Megtörténik az is, hogy másvallású barátnők elmennek egymás templomába ol-tárt díszíteni, megnézik egymást konfirmáció vagy első áldozás alkalmával. Ismerik is nagyjából egymás szertartásait. Házasság ugyan ritka a másvallásúak közt; a reverzális körüli nehézségek, a kipurkálástól való félelem visszatartja őket, minthogy a házasságot leginkább komoly megfontolás és keresgélés alapján kötik. Annál jellemzőbb, hogy még így is vannak próbálkozások. (Sőt, református nagygazda és katolikus napszamos között azóta meg is történt a régóta esedékes házasság).

Az életben, az érintkezésben minden különbség ellenére is a népi társadalom békéje uralkodik, ebben a tekintetben még teljesen a hagyományos világban él az áji nép.

Ez a hagyományos világ még sok mindenben elárulja magát. Az a naív átélés, amit balladákkal kapcsolatban láttunk, nemcsak az

öregéknél van meg, fiataloknál is tapasztalható. Ha emberek, férfiak rejtik is az ilyesmit, annál jobban látni a lányoknál. Egy asszony például egyszer kukoricamorzsolás közben mesélt a lányának valami ponyvában olvasott lovagtörténetet egy önfeláldozó szerelmesről; épp csak a tartalmát mondta el, azt is zavarosan, az előadásnak tehát nem lehetett különösebb hatása, a lány mégis megkönnyezte. De még az emberek, gazdák közt is akad, aki a saját tréfás dalaít maga élvezte legjobban, igazi naív örömmel; bármit beszélt el, annyira beleélte magát, hogy mesészerű lett. Mondták is többen róla, hogy nem lehet hinni a szavának. (NB.: Mesélni nem tudnak és nem szoktak a faluban.) S volt egy napszámos, aki úgy belemelegedett a nótába, hogy felállt és teljes torokból, harsogva dalolta el a „Szabó Vilma” szép, ötfokú dallamát; szinte ragyogott az arca a gyönyörűségtől.

Erre a naív világra jellemző, hogy a régi hiedelemvilág sok eleme él még közöttünk. „Szemről esésben” (szemmelverésben) még mindenki hisz, református, katolikus, fiatal, öreg egyaránt. Még a legpolgárosultabb családban is kiderült, hogy hisznek benne, pedig kezdetben — az úri ember előtt — minden babonát mélyen lenéztek.

Viszont határozottan kiválik ebből a hagyományos, naív világból az a néhány gazda, akinél a tekintély, az öntudat oly nagy, hogy már méltóságán alulinak tartja a dalolást. Az ilyenek nekem sem daloltak és pedig nem azért, mert idősebb korban már nem illik; ahol csak ez volt az ok, ott rövidebb-hosszabb idő alatt le lehetett győzni ezt a tartózkodást, sőt volt, aki mindjárt szívesen rendelkezésre állt. Azok már valami polgári öntudat magaslátáról néztek le a dalolásra, gyerekesnek tartották volna, hogy ők is daloljanak. Ez már átmenet a polgári világba. A népkultúra már nem általános érvényű, nincs meg az egész életre kiterjedő teljessége.

Ezt az átmenetet láthatjuk a szokásoknál is. Már nincs meg a hagyományos szokásoknak az egész életet átszövő teljessége s ami van, az is kezd polgári vonásokat felvenni. Így például a „húsvéti füröszítés” szokása még megvan, a legények nem engedik el, hogy egy-két vödör vízzel jól meg ne füröszsék a lányokat. De aztán behívják a legényeket a házba, valamivel, legalább egy pohár pálinkával megkínálják őket, de volt hely, nem is a leggazdagabb, ahol sonkával, apróra szelt keménytojással, süteménnyel várták a legényeket, ahogy az uraknál látták. Ugyanezt látjuk más szokásban is. Már nemcsak a hagyományos ételeket viszik a gyerekágyas menyecskének, hanem minél több és finomabb ételt, sőt pénzajándékokkal is kiegészítik a komatálát, gyerekruhákat vesznek, sőt egy tojós tyúk, vagy malac, vagy más hasznos ajándék is hozzájárul. Az a szíves-

ség, ami a komatál szokását megteremtette, tovább él és éppen az bizonyítja ezt, hogy a mai élet formáival kibővítik a régi szokást, szinte újra teremtik azokból a lehetőségekből, amelyeket a mai polgárosultabb élet nyújt számukra. De így már a szokás nem sokat különbözik az úri társadalomban divatos keresztapai ajándékoktól. A hagyomány kibővült és egészen úri formát öltött.

A szokások lassú kiapadásából csak az marad ki, aminek valami társadalmi szerepe van: vagy a társas érintkezésre ad lehetőséget, vagy szíves emberségük kifejezésére alkalmas. Így maradt meg társadalmi jelentősége miatt a fonó. De a fonóban se olyan az élet már, mint a régieknél, vagy akár öt-hat évvel ezelőtt is. A sok játék, tréfa, a kiapadhatatlan dalolás helyét egyre inkább átveszi a csendes beszélgetés. Különösen így van ez a nagyfonóban. A falusi viszonylatban idős lányoknak, legényeknek már nincs meg az a naív öröme, kedve a fonóbeli szórakozásokhoz, mint a fiataloknak. A hosszú legényeskedés alatt már megszokták ezeket és ki is nőttek belőle. Az életmódnak egy kényszerű, polgári irányban való megváltozása megváltoztatja a hagyomány jellegét is. (Kényszerű a változás, mert az évek óta tartó folytonos behívások és az azt megelőző gazdasági válság tartotta vissza ezt a korosztályt — saját bevallásuk szerint — a házasságtól.) A lányok sem mind fonnak: akinek nincs kendere, az többnyire csak varr. Az ilyenek eddig hozattak kendert, de most már nem is erőltetik a fonást: varrással is el lehet menni fonóba. Elképzelhető, hogy a fonóba-járás megmarad varrással egybekötve akkor is, ha már a szövés-fonás, sőt, ha a népdal-kultúra is kipu sztul az életükből. Akkor átalakult, polgári formában fogja szolgálni a falu társadalmi életét. Mert egy pezsgő, eleven életű falunak szüksége van ilyen formákra: az élénk társadalmi élet teremti a szokásokat, amelyben kiélhetik magukat. Amíg a népkultúra formái közt él a falu, addig a hagyományos szokásokkal, a népkultúra eszközeivel él ki társadalmi szükségüket. Ha megváltozik a falu kultúrája, de a társadalomban még mindig megvan ez az eleven életerő — nem úgy, mint egykés falvakban — akkor vagy új formákat terem a közösség, vagy a régiek megváltoznak, új szint, új értelmet nyernek, régi és új elemek egymás mellett élnek. Ajban ezt az utóbbi fejlődést látjuk.

Nem minden hagyomány, nem minden szokás a népkultúra függvénye ugyanis, magának a falusi helyzetnek,²² a falusi életnek is van rájuk szüksége és ha valamit a népkultúra hozott is létre, annak ki-

²² Ezt a hasznos megkülönböztetést Erdei Ferencnek köszönhetjük, l. Magyar falu. Budapest. (Évszám nélkül.)

halásával, változásával, polgárosodásával még nem kell elpusztulnia: maga a falusi helyzet is életben tarthatja átalakult formában. (Érdekes volna a parasztvárosok életét megvizsgálni, milyen volt akkor, mikor még ott is a népkultúra virágzott. Akkor is volt már különbség a parasztváros és a falu társadalmi formái között, vagy pedig csak azóta, amióta a mezőgazdaság kapitalista fejlődése proletársorba taszította a parasztvárosok lakosságának egy részét, más részét pedig polgári fejlődésbe lendítette.)

Csak ilyen átalakult formában él már Ájban az asszonyfonó. Tulajdonképpen nem is beszélhetünk már fonóról. Szomszédasszonyok, de még inkább barátnők ketten-hárman összejönnek egymásnál. Egyesek rendszeresen sorba járnak egymáshoz, mások csak egy-egy alkalomra beszélnek meg, hogy elmennek fonni. Ilyenkor beszélgetés, tréfákozás folyik; olyan az egésznek a hangulata, mint mikor polgárasszonyok mennek egymáshoz látogatóba. Ezt a jelleget még az is kiemeli, hogy az ilyen kis baráti csoportok az egyéni szimpátia alapján alakulnak ki. Vannak fejlettebb modorú asszonyok, akiknek társasága kellemesebb, mert szellemi fejlettség, belső finomság nyilatkozik meg érintkezési formáikban. Az ilyenek nagyon megbecsülik, számontartják egymást. Meg is mondják, ha szó van valamelyikről, hogy szeretik és hogy miért: „Gizella néni is olyan nekünk való, beszédes, jószívű.” Az ilyenek barátkoznak inkább egymással s összejárnak, még ha messzebb laknak is egymástól. Igen finom megnyilatkozásokat tapasztalhatunk ezeknél. Egy asszonyt semmiképpen sem tudtam rávenni, hogy daloljon, azt mondta, nincs hangja. S hogy meggyőzőn, hogy csakugyan nem a jóakarásban volt a hiány, hozott később „nóta helyett” egy szál rózsát: „Ez az én nótám.” — Egy jó dalos asszonyhoz sokat jártam. Az ura napszámos volt, rendszerint nem volt otthon. Ezért az asszony — hogy ne is éreztesse velem a helyzetet, arra kért, hívjam fel magammal a háziasszonyomat segíteni a szövésnél, akkor ő is jobban ráér dalolni, „meg különben is szereti Ilon nénit, miért is nem jön hozzá gyakrabban?”

Ezek a belső finomságból fakadó megnyilatkozások, az ilyenekből kialakuló állandó érintkezési formák teljesen úri benyomást keltenek, legalább is semmi különbség nincs köztük és azok közt, melyeket az úri társadalom — hasonló fejlett finomság esetén — alkalmaz. Ilyesmi csak fejlett társaséletben és magasabb öntudati fokon fejlődhetik ki. És az ilyen magasabb öntudati fokon már bátran mernek élni az uraknál, polgári életben látott és hallott formákkal is. Az ilyen egyéniségek azok, akiknél a szokások úri, polgári vonásokkal bővülnek ki. Ezek azok, akik a komatál mellé pénzt, gyerekruhát adnak, akiknél itt-ott karácsonyfát látunk, akik az öntözködőket

finom dolgokkal várják, még ha szegények is; nem „tüntetésből”, hanem mert van kedvük és érzékük hozzá, hogy megadják mindennek a módját. Az ilyenek tudnak „urasan” sütni, főzni is, ha kell, ezek tudnak urakkal fesztelenül, öntudatosan érintkezni — és a mellett ezek ápolják a hagyományos formákat is, mert mindezzel fejlett emberségüket fejezik ki: ők a zenében a hagyomány szellemét ápoló változtatók, ők a „bibliás sorok” szerzői. Az olyan mondásokat, hogy a rezeda „oj szép a csokor közepén, rezeg oszt úgy villog”, az ő beszédükben hallani. Viszont az ilyenek közt akadnak azok is, akiknél túlzásba megy ez a vonás és urizálásban, fölösleges úri holmik vásárlásában, úriasszonyokkal való barátkozásban, sütés-főzésben „elgazdasszonykodják” a vagyont. Ilyenre is volt példa, de ezt már egyöntetűen elítélik. Viszont minden ítélet mellett is megbecsülték, szerették az illetőt nyájas modoráért.

Fejlett egyéniség és úri vonásokkal átalakított szokások együtt járnak. Így alakulhattak ki a különböző híres népművészeti szigetek viseletei is. Tudjuk, hogy ezek a viseletek nem egy régi és összefüggő néphagyomány maradványai, hanem külön-külön alakultak ki az utolsó száz év alatt, akárcsak a népdalok új stílusa, mégpedig egymástól függetlenül, más és más úri viselet elemeiből s csak igen kevés bennük az, ami ősi hagyomány nyomait őrzi. Azt is tudjuk, hogy ezeknek a vidékeknek a népe beszédében, modorában, művészetekben egyaránt kiválik magas fejlettségével. Még mezőgazdaságban is eljuthatnak a magasabb minőségi termeléshez. A dunamelléki parasztfalvak hagyma- és zöldségtermelését Erdei említi a „Futóhomokban”.

Mindezt meggondolva nem adhatunk igazat éppen Erdeinek, aki az ilyen népkultúrákat úgy tekinti, mint valami külső hatástól nem érintett szigeteket, melyek őrzik a jobbágyvilág elnyomott zárt életében kialakult koncentrált kultúrát.²³ Nem hihető, hogy elnyomás kultúrát fejlesztene vagy koncentrálna. Ha a jobbágyvilág idején is virágzott a népkultúra az csak azért volt lehetséges, mert a falu belső társadalmi élete szabadon, beavatkozás nélkül folyhatott. Ha hatalmi vagy vagyoni viszonyok nyomása még ezt is lehetetlenné teszi, akkor megszűnik a kultúra. Bizonyosság erre a proletársorban élő parasztság.

Egyáltalán nem mondható azután, hogy ez a kultúra külső hatásoktól érintetlen volna. Sőt, legfeltűnőbb vonásai — mint a viselet is — az újabb időben a jobbágyvilág megszűnte után úri hatásokból alakultak ki. Az ilyen jelenségek *belső emberi fejlettség és úri hatások találkozásából* születtek.

²³ Erdei Ferenc: Parasztok. — A magyar falu.

Visszatérve Ájra, megállapíthatjuk, hogy ez a falu és a hozzá hasonló apró parasztfalvak egészséges típust képviselnek a magyar falu sokféle fajtája közt. Ezek bizonyítják, hogy kis falvak is lehetnek életképesek. Nemcsak az egykébe, élettagadásba süllyedt Kemse sorsa, vagy a népkultúra „boldog tudatlansága” közt van választásuk. Életük nyitva állt a külső világ számára, sokat láttak, hallottak, fejlődtek, sok mindent beolvasztottak életükbe. Bizonyos dolgokban megindultak a polgárosodás útján, másokban viszont ragaszkodtak a hagyományos formákhoz azoknak nagyobb érzelmi gazdagsága miatt. Szép szimbóluma ennek egy barkai ember; városba járt dolgozni, egész héten odavolt, csak vasárnap este jött haza. „Jaj, a szívem fáj” — mondta, mert daloltak a lányok a kapuban.

Összefoglalás.

Igen sok polgári, úri hatásról emlékeztünk meg az eddigiek folyamán az áji élettel kapcsolatban. Láttuk, hogy milyen sok vonásban mutat átalakuló, polgárosodó képet ez az élet; a zenében mégis megmaradt a népkultúra állapotában. Minden polgári kultúrhatás mellett, amit Ájtól Amerikáig fölvettek, a népkultúra uralkodik a falu zenei életében.

Ebben kétféle tendencia küzd állandóan egymással: minél több városi „kultúrcikk”-et, „uras” nótát összehordani és viszont ezt állandóan kiszelektálni; megőrizni, érvényrejuttatni a hagyományos népkultúrát. Nagy általánosítással azt mondhatjuk, hogy mindkét törekvésnek megvannak a maga külön típusai: a kétféle „jó dalos” típusa. Az egyik, aki „sokfélét” tud — tehát mindenféle úri nótát — és ez a „sokféle” adja neki a tekintélyt. A másik pedig az, akinél a muzikalitás hagyományörzéssel, elmélyüléssel, ízléssel párosul és ez szerez neki vezető szerepet a többiek előtt. Nagy általánosságban azt is mondhatjuk, hogy az előbbiek inkább a férfiak közül kerülnek ki, míg az utóbbi típus gyakoribb a lányok, asszonyok között. A Soltész Menyusok egyfelől, a Kulcsár Ilonok, Tamás Pirosok, Pálnék másfelől. Zárt, érintetlen népkultúrában valószínűleg teljesen az utóbbiaké a vezetőszerep. Ezeknek a tekintélye ugyanis belső és abszolút dolgozon alapul: fejlett érzék és hajlam a zene iránt, mélyebb érzelmi élet. A másik típusnak az a relatív helyzet ad jelentőséget, ami a népi és úri társadalom kettősségéből származik: a magasabbrendűnek tartott úri kultúrából tudnak ezek sokat közvetíteni.

Nálunk régóta megvan ez a kettősség, azért találunk a népdalok közt oly sok elemet a régi századok úri dallamaiból. Soltész Menyusok már régóta vannak és így régóta árad az úri kultúra a faluba. De a hagyományos dallamvilág is tovább élt, fejlődött, megújult s ez a másik típusnak, a Kulcsár Ilonoknak köszönhető. Az ilyen egyéniségek azok, akik a sokféle esetleges, kevés leleménnyel megformált variánsokból egy-egy eltalált fordulattal, egy-egy kis igazítással életrevaló formákat hoznak létre, a folyton alakuló, változó dalok bennük, álta-

luk öltének művészi formát, az ő mélyebb érzelmi életüket fejezik ki a legszebb dalok: ők a népkultúra művészei.

De nem kell azt gondolni, hogy ezek valami magasabb értelemben vett művész-egyénségek, akik a sors mostohasága miatt kénytelenek a népkultúra formáiban kiélni alkotó tehetségüket. Azok, akiket eddig láttunk, egyik sem több az átlagos jóízű, mélyérzésű embernél; különösebb alkotó képességet még csak egy „őstehetség” méreteiben sem igen tételezhetünk fel róluk. Még sem tagadható, hogy azt az alakítást, változtatást, ami a népkultúrában lehetséges és ami annak életéhez szükséges is, azt ezek is végzik és ízléssel végzik: értéket hoznak létre. Természetes, hogy a nép közt megrekedt nagy tehetségek is hozzájárulnak a hagyományos kultúra elmélyítéséhez és ők többet adnak hozzá magukból, mint a sok kisebb átlagember. De ezek nélkül a nagy tehetségek nélkül is, pusztán az olyan egyéniségeknek a hozzájárulásával, akiket itt Ájban láthattunk, értékek teremnek és kultúra marad a népkultúra.

Különben a nagy egyéniség sem tehet sokkal többet a hagyományban, nem fejlesztheti tovább nagy újításokkal; csak annyit mehet előre, amennyit a többi is meg tud vele tenni; csak olyan újítás maradandó, amit a közösség nagy többsége is megért és át tud venni. A hagyományos kultúra erős kötelékkel kapcsol össze kicsit és nagyot, egyéniséget és átlagembert. A tehetség a hagyományos kultúrában korlátok közé van zárva, hozzá van kötve a közösséghez, de húzza is magával. Ha a népkultúra korlátai lehullanak, a nagy tehetség felszabadul és eljuthat távoli szellemi magaslatokig, viszont a tömeg szét hull, kultúra nélküli mélységbe süllyed. Falusi származású kispolgárok, polgárosodott vidékek parasztsága bizonyítja ezt a Veres Péterek, Sinka Istvánok mellett. A polgárosodás az individualizmus diadala a kollektív népkultúra fölött. Az átlagember, aki a népkultúra korlátai és formái segítségével kultúra alkotó és élvező egy személyben, a polgári társadalomban még a kultúra megértéséig sem jut el. A népkultúra hagyományos ízlésében többé-kevésbé egységes társadalom széthull kevés jóízű és sok rosszízű magános egyénre. Mert a polgári társadalom minden támasz nélkül magára hagyja az egyént, hogy tudatos ízléssel maga igazodjék el a kultúrában, erre pedig csak a legkiválóbbak képesek.

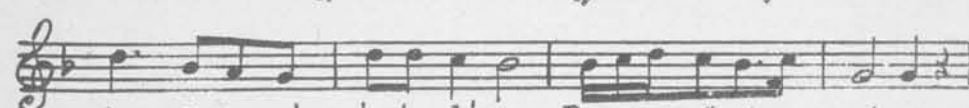
A népkultúrában nem az egyén tudatos ízlésére van bízva az igazodás az értékek közt: a szelekció. Hiszen láttuk, hogy tudatos énjükkel mind azt választják már itt is, amit a polgári társadalom kínál. Egyesek nagy készletet halmoznak össze a városi kultúra kétes értékű javaiból és még azok is ezt vállalják tudatukban, akik ösztönösen megtagadják. De itt a szelekció ösztönös és közösségi. Láttuk,

hogyan szelektál ki az egyéni daltudásból igen sokat már maga a hagyományozás módja is, pusztán az a tény, hogy az idősebb korban tanult dalok nem igen kerülnek bele a közös dallamkincsbe. Ugyanígy szelektál a dalolási gyakorlat kialakult formája: a feszes, táncszerű tempóban való éneklés. A hallgatók ezért maradnak ki a fonóból. De mindenek felett a legfőbb eligazító maga a stílushagyomány. Minden ehhez igazodik: ami idegen ettől, azt nem tudják felfogni, elváltoztatják, átgyúrák annak a formájára. És végül szelektál a gyakorlatban érvényesülő ösztönös ízlés: amit tudatosan vállaltak, arról a gyakorlatban megfeledeznek; ott a hagyomány által irányított és mindnyájuk közös ízléséből összetevődő ösztönös szelekció érvényesül. A népkultúra megadja az egyénnek a legfőbb irányt és támaszt. Amit ehhez még magától hozzá kell adni, arra átlagember is képes.

Tartalomjegyzék.

Bevezetés	3
Daltanulás	9
A dal élete	33
Variálás	44
A dalolás módja	55
„Magasabb” zene	66
Nemzetiségek	75
A társadalom	81
Összefoglalás	91

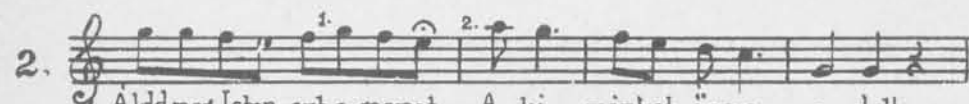
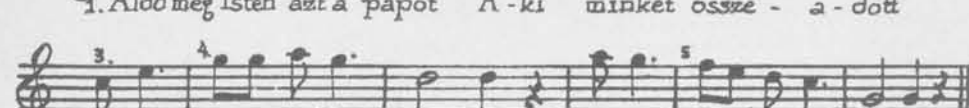
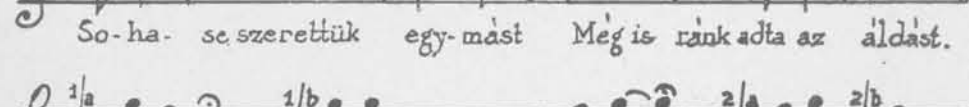
Parlando rub.

1.
 1. Két heti már avagy ha-rom Hogy nem látom a ju - há - szom,

 A - mott jön már én úgy lá - tom Fe - kete sző - rű sza - má - ron.

2. Azt kiáltja a juhászom, Van-e ötven forint károm,
 Nincsen biz ott édes gazdám Mert nem aludt el a bojtár.

3. Azt kiáltja a juhászom, Hord be azt a kolompot
 Kutya issza meg a verít Zsidó vészi még a bőrit.

Poco rubato

2.
 1. Áldd meg Isten azt a papot A - ki minket össze - a - dott

 So - ha - se szerettük egy - mást Még is ránk adta az áldást.

2. Édesanyám sok szép szava Kire nem hajlottam soha
 Hajlanék már, de már késő Esik előttem az eső.

3. Édesanyám rózsafája En voltam a legszebb ága
 (rózsa rajta)
 De egy bétvar leszakított, Kalapjánál elhervasztott.

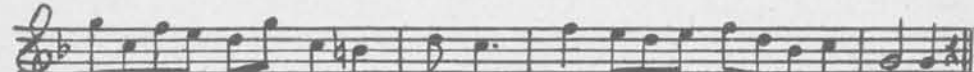
4. Nézz ki anyám ablakidon Most visznek ki a kapudon
 Nézz utánam keservesen Látsz-e löböt vagy sohasem.

5. Isten áldjon, jaj áji völgy En felölem lehetsz már zöld
 (veled, te)
 Akár ki is viragozhat sz Mig én téged letaposlak.

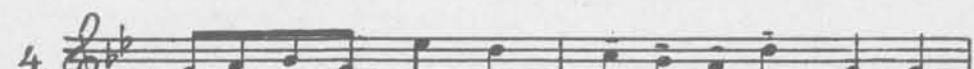
6. El kell menni, ha esik is Noha nehezen esik is.
 Nehezen esik a járás Édesanyám az elválás.
 (Töled babám)

7 Édesanyám kiskoromba Zártál volna koporsóba
Hogy ne nőttem volna nagyra Ne lennék senkinek rabja.

Rubato

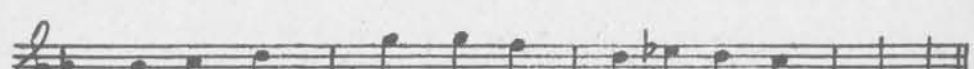
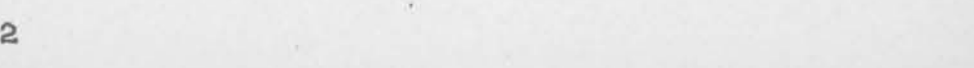
3.
1. Csinta Lajos rab sose lett volna Ha a stóci hegyre nem ment volna.

Re-gi-nának ment pantlikát venni A Ha-la-di é-le-tét el- venni.

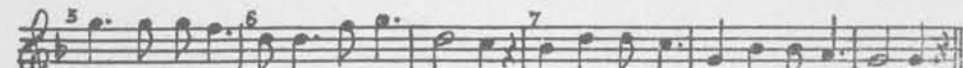
2. Lajos, Lajos ne öld meg férjemet Ki neveli fel a sok gyermekem
Nem bánom én akárcik neveli De öneki itt kell megdöglenni.
3. Csinta Lajos fekete gubája Ajtó megett a penész befogta
Édesanyám viselje a gondját Nem takarom be többé Reginát.
4. Csinta Lajos sarkantyús csizmája Nem pereg má Barka falujába
Nem pereg má Barka falujába A Regina deszkás udvarába.
5. Hej Regina bánatába mit tett Három heti, hogy már levest sem ett
Be-bezarja magát a kis kerbe Ugy siratja Lajost mindig egyre.

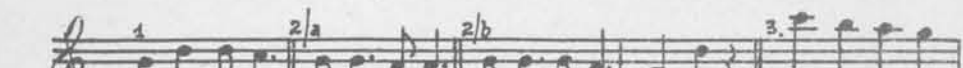
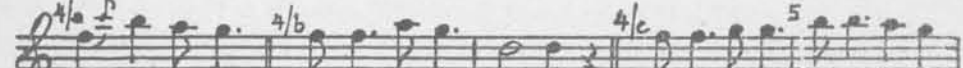
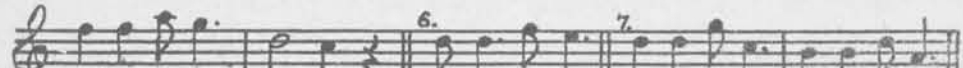
4.
Dó es-tét jó es-tét Csá-ti bi-ró-ne-ja

Ad-jon Isten ad-jon Pal-kó Péter fi-ja A lányáér jöt-tem

egy legény hi-vat-ja Egy legény hi-vat-ja egy pár táncra hívja.

5.

6.
1. Er-dő, er-dő, de szép kerek erdő Sárga rigó benne a ke-rü-lő

Sárga rigó meg a fü-le-mü-le Szép vagy babám hogy váljak el tő-le-d.

2. Édesanyám sirt a kapujába Hogy meglátott menyasszony ruhába
Ne sirj anyám, így kell annak lenni Minden lánynak meg kell ezt próbálni.
 3. Elmegy babám, elmegy katonának De a szíved oda ne add másnak
Mert az anyám lá van pecsételve Vidd el babám, vidd el a harcterre.
 4. Azért hogy én sápadt kislány vagyok Ne gondolját, hogy én beteg vagyok
Így szült engem anyám a világra Pirosító nem kell az orcámra.
 5. Szenaboglya ne borulj, ne borulj Barna kislány, ne búsulj, ne búsulj
Lám én meg egy cseppel sem busulok Még is tudom, hogy kiszabadulok.
 6. Lányok, lányok, ajfalusi lányok A legénynek csókot ne adjatok
Mert ha a legénynek csókot adtok Piros kendő lesz a koszorútok.
 7. Lányok, lányok, rólam tanuljatok A legénynek csókot ne adjatok
Mert az a csók nem esik hiába Hull a könnyű a bölcső karjára.
- Anyám, anyám, édes kedves anyám Édes kedves felnevelő dajkám
8. Aldjon meg az Isten téged azért Hogy engemet katonának szültél.
9. Édesanyám nevelése vagyok Kilenc legény szeretője vagyok
A tizedik most fekszik meghalva Violaszín gyászos koporsóba.

10. Kinek varrod babám azt az inget Neked varrom katonának visznek...

11. Látom(en) a kedves kis angyalom Amott viszik hat fekete lovon
Aj meg kocsis csengős hat lovaddal Hogy beszéljek egyszer a babámmal.

12. Sarga rigó né száj fel a fára Inkább száj el a babám ablakára
Fütyöld el a szomorú nótámat Elvitték a babám katonának.

13. Ne vigyenek engem katonának Meghasad a szíve a babámnak
Meghasad a babám gyöngé szíve Ha engemet három évre elrabolnak tőle.

14. Falu végén faragnak az ácsok Jaj, de szépen csörög a baltájuk
Eregy lányom, kérdezd meg az ácsot Egy pár csókért ad-e egy forgácsot.

15. Minek nekem kerbe a(sok)virág, Ha én abból nem kötök bokrétát
Minek nekem a teljes ibolya Ha a kedves szeretőm katona.

16. Nincs szebb virág a georginánál Nincs szebb legény a piros barnánál
Göndör haját számára fésüli Szeretőjét igazán szereti.

17. Ha csakugyan meg kell annak lenni Ajfaluból ki kell nekem menni
Én szívesen kimegyek belőle Nincs szeretőm, kit sajnájnak benne.

18. Ha csakugyan szebb a tél, mint a nyár Gyáva legény, ki a lány után jár
Lám én egy szép menyecskéhez járok Mikor tetszik, vele diskurálok (vacsorálok)
(el is hálok)

19. Meg kiderül, meg beborul az ég Hajtogatja a fekete felleget
Én felettem ki nem derül soha Sej haj ebbe híres Ajfaluba.

20. Sej haj ebbe (a) híres Ajfaluba Szép szeretőm nem volt benne soha
Mégis azt beszélgetik felőlem Jambor asszony sose lesz belőlem.

21. Az alvágbe nyikorog a kútgem Még azt mondják, a szeretőm szegény
Ha megölel(a) gyenge két karjával Nem cserélek ezer jó gazdával.

22. Piros alma kigurult a sárba Ki felveszi nem veszi hiába
Én fölvettem megmostam a sártól Csókot kérek érte a babámtól.

23. Azért hogy én szegén legény vagyok Barna kislány szeretője vagyok
Szeret is a barna kislány engem Meghalni is kész volna értem.

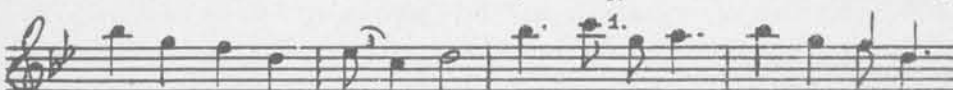
24. Elmehetsz már kislány a templomba Szép híred van híres Ajfaluba
Be is ülhetsz a legelső székbe Elhervad a virág a kezédbe.

25. Házunk előtt áll egy topo jafa Jaj de sokat megáztam alatta
Megázott a pörge kis kalapom széle Elhagyott a szeretőm a régi.

26. Azért hogy én be vagyok sorozva Ne sir babám, nem leszek katona
Lész a bíró hozzám ojan szíves Majd úgy írja, nem vagyok húsz éves.

27. De a bíró nem volt ojan szíves Beírta, hogy elmúltam húsz éves
Megaj bíró kerűj a kezembe Megforgatom a kést a szívedbe.
[Addig bíró rajtad még nem nyugszok, Mig a piros véredből nem iszok.:)]

28. Viszi a víz sej az áji hegyet Benne viszi igaz szeretőmet
Édesanyám fogja ki a párom Elem vele gyönyörű világom.

7. 1. Tűzről pattant bar-na kislány vagyok én Kinek csók kell,
 hoz-zám jö-jön, a-dok én Ad-tam is én szárat is egy
 le-gény-nek A leg-szeb-bet vá-lasztom sze-re-tőm-nek.

2. Ha elindul ez a gőzös, hadd menjen
Én utánam senki ne keseregjen,

Mert az aki én utánam sirva kesereg

Az áldja meg, aki engem te-remtett.

3. Mit legénykedsz, ha nem fog jól a kaszád Feleségül úgyse megyek el hozzád
Azért a te árva szíved ne fájjon Nem jól kaszálasz, nem ölelsz meg a nyáron.

4. Hideg sincsen, mégis befagyott a tő Szeretőm sincs, mégis rólam van a szó
Hátha még egy szép szeretőt tartanék Ajfaluba talán meg se maradnék.

5. Húzd rá cigány, szakadjon el a húrod Már énnékem úgyse sokaig húzod
Majd elhúzod nekem Amerikába, Amerika Newjork városába.
6. Én is voltam valamikor valami Én is tultam a legénnek hazudni
Most se vagyok hervadt rózsá levele Nem hervaszt el egy barna legény szerelme.
7. Ha te tultad, hogy te engem nem szeretsz Mér hoztál ki városomból engemet,
Hattal volna engem igaz hazámba Ne hozta volna idegeny országba
(Hattal volna ábus szívemet pihenni Más is gondját tudta volna viselni)
8. Édesanyám most vagyok szép időbe Most vagyok a tizenharmadik évbe
Kár volna még engemet férjhez adni Rózsá hejjet a bimbót leszakajtani.
9. Én felettem hiába dörög az ég Az én búzáim úgyse vágja el a jég
Majd ad nekem Ferenc Jóska komisz kenyeret Miből eszik három évig eleget.
10. Mit legénykedsz, ha nem jól fog a kaszád Feleségül úgyse megyek el hozzád
A te szíved az anyémért né fájjon Nem jól kaszálsz, nem ölelsz meg a nyáron.
11. Nem jó fü az útifü az ökörnek Ne higgy kislány a mostani legénynek
Mert a legény olyan, mint a jegesfa Rásüt a nap, leolvad a jég róla.
12. Egy tányéron három alma de piros A legénynek lányhoz járni nem tilos
Tilos volna, még akkor is eljárnék Ha egy igaz szeretőre találnék.
13. Nem úgy van az, kutya cigány, hogy leülj Fállabon állj, mikor nekem hegedülsz
Fállabon állj, mikor a babámat forgatom Jaj, de regen nem volt ilyen jó dolgom.
14. Háznak előtt mennek el a huszárok Édesanyám én is közéjük álllok
Én leszek az első század szakaszvezető Nem a világ az a három esztendő.
15. Kék ibolya bura hajtsa a fejét Egi harmat nem öntözi a tövét
Száll a harmat a kék ibolya száraz tövére Hottaláljak egy igaz szeretőre.
16. Csak titokba akartalak szeretni De ki kellett annak világosodni
Nincsen anyai hajdászála tenéked Mint ahányszor szidott anyám tenéked.
17. Fekete borúból van a nagyesső Sosé voltál igaz szívű szerető
Mertha igazszívű szerető volnál Irigyeim szavára nem hallgatnál.
18. Alig várom, hogy a nap lenyugodjon Hogy az égen páros csillag ragyogjon
Ragyogj, ragyogj páros csillag sokaig Kísérj el a szeretőm kapujáig.
19. Úgy akartalak szeretni, ne tudják De az eget rám világosították.
Rám világosította a szép csillagos ég Hogy te engem oly igazán szeretted.

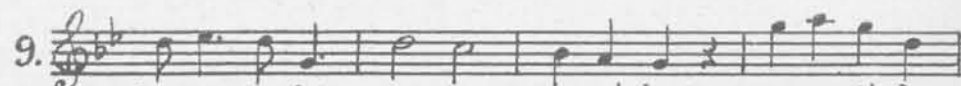
20. Édesanyám, ha meguntál tartani Vigy el engem a vásárba eladni
Adj oda egy piros barna legénynek Jó leszek én annak feleségének.

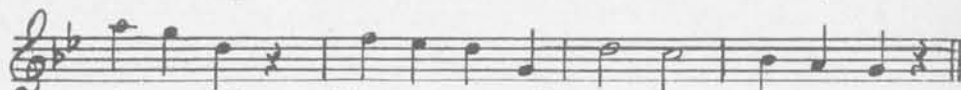
8.

6. Megvágom a kis újamat, fűj a piros vérem
Nincsen nekem édesanyám ki bekösse nekem
Gyere kisangyalom, kösd be a sebeimet
Gyógyítsd meg a, gyógyítsd meg a bánatos szívemet.

7. Galicia homokjába árok van építve
Virággal és babérággal van felekesítve
Fúja a szél, fúja, hazafele fúja
Gyűjtik már a babérágat a béke koszorúra.

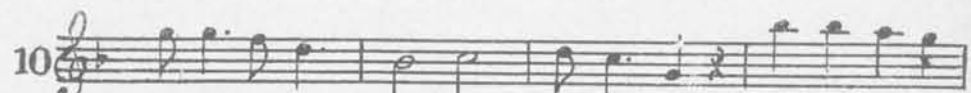
8. A kassai kaszárnyaiba rászállott egy golyó
Vizet hozott a szájába regruták számára
Igyatok regruták ha szomjasok vagytok
Azt csak a jó Isten tudja, mikor szabadultok.

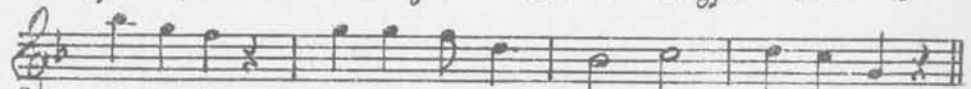
9.
1. Csü-tör-tö-kön es-te gyer-ná-lunk Min-den-fe-le

vi-rág van ná-lunk Ha fe-her kell fe-he-

ret a-dok, Ha pi-ros kell, az meg én va-gyok.

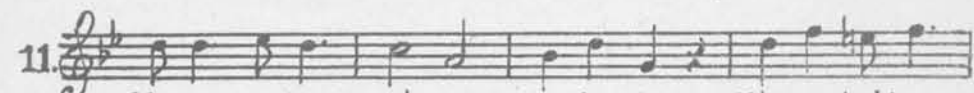
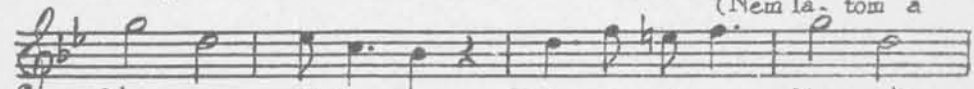
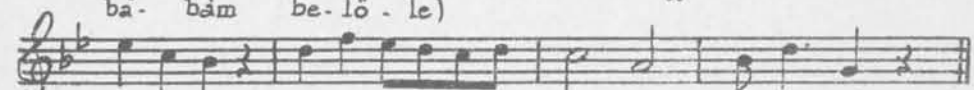
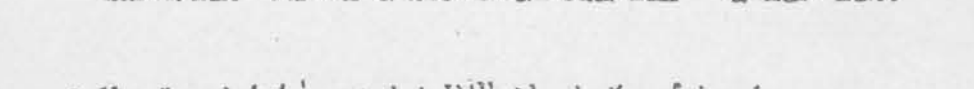
2. Sárga rezes rácsos ablakom Alatta sétál a galambom
Jobb lenne, ha sírnál édesem Nem leszek a tied sohasem

3. Erre gyere, erre nincsen sár Nincsen az ajtómon semmi zár
Kinyílik az ajtó magától A szeretőm gyenge karjától.

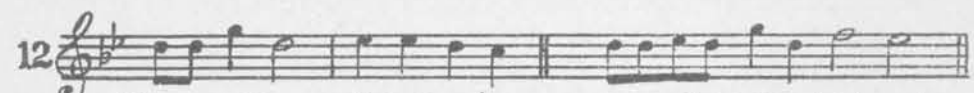
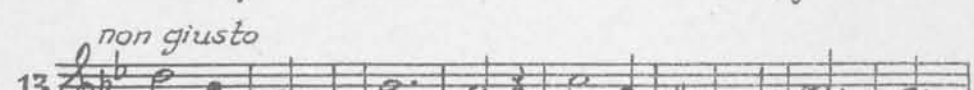
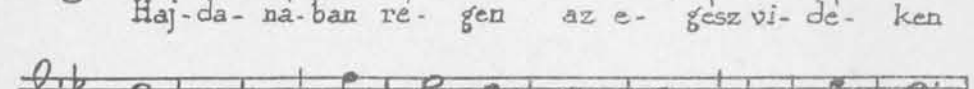
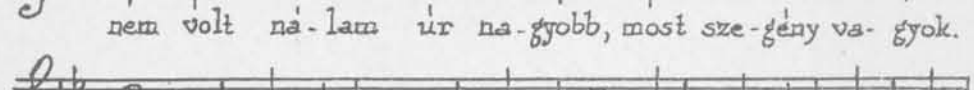
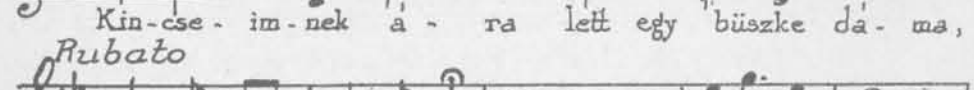
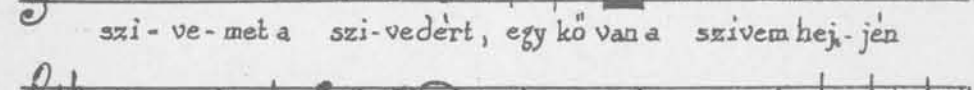
10.
1. Addig a há-zam-ból ki nem megy Míg három szál

gyer-tya el nem ég Már a ne-gy-dik is

fe-len ég A sze-re-lem még most seme-lég.

2. Haza lányok, haza, haza már Mer a piros hajnal hasad már
Mer a piros hajnal aranyos Este csókollak meg, de nem most.

11.
Magas a ka-szár-nya te-te-je Meg a holdvi-

(Nem lá-tom a

lág sem süt ben-ne Bárcsak egy ma-dár-szót
ba-bám be-lő-le)

hal-la-nék Ki-vel a kedves ba-bám-nak ü-zen-nék.

2. Nem üzenek babám egyebet Vállaidra hajtom fejemet
Vállaidra hajtom fejemet Ugy vigasztalom az árva szívemet.

12.
Ha az aj-kam át-kot szórna Szerettelek lángal hé-vel
non giusto
13.
Haj-da-ná-ban ré-gen az e-gész vi-de-ken

nem volt ná-lam úr na-gyobb, most sze-gény va-gyok.

Kin-cse-im-nek á-ra lett egy büszke da-ma,
Rubato

szi-ve-met a szi-vedért, egy kő van a szívem hej-jén

Ház-rúl ház-ra já-rok mint ő-reg le-gény.

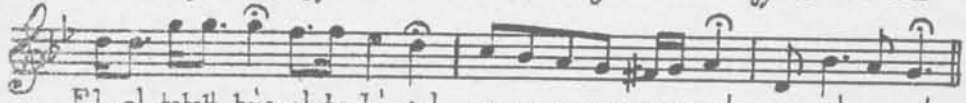
1. Mi-kor én még kicsi vol-tam, nem nőtt meg ki a fo-gam

A vi-lág-ról mit sem tudtam, csak te-jet it-tam boldo-gan

Egy asszony ült az ágyam mellett ki fel-tő gonddal vi-gyázott re-ám

El-al-tatott bús al-ta-tó-val ez az asszony az anyám, szegény anyám.

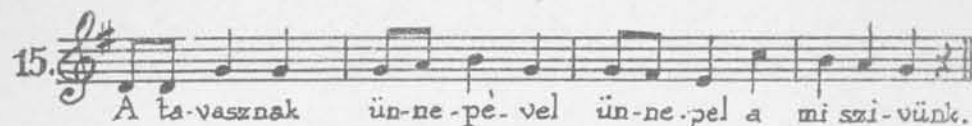
2. Felnöttem és hetyke legény lettem,
a szép szoknyákat fel-fel hajszolám
Fiacskám édes, házasodj meg, könyörgött
néha az anyám, szegény anyám.

3. Nekem cifra lány keletett, ki pénzért mérte csókjait
Anyám mindenét eladott és a zálogházba vitt,
Végre nem tudott mit adni, megütöttem az anyám.
Aztán gonosztevő lettem, a házigazda(?) tombolám.
Beccsapódott én mögöttem a börtön ajtaja
Egy asszonyt hallottam kint sírni, kint sírdogált az anyám,
Szegény anyám.

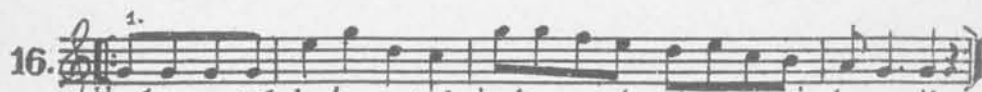
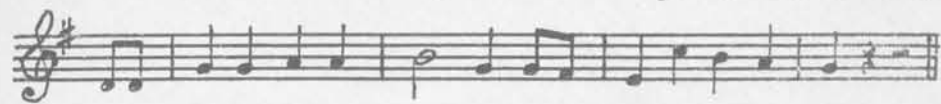
4. Börtönömre napsugár szállt, anyámtól jött üzenet.
Hol egy jó falatot küldött, hol egy vigasztaló levelet.
Egyszer aztán megszűnt minden, nagy árvaság szakadt rám.
Évek múlva kiszabadulok, hallom, hogymeghalt az anyám,
Szegény anyám.

5. Sirja hantalan puszta volt, nekem egy fillérem sincs.
Lopok és a lopott pénzből sirját feldíszítem én.
Nem bánom, ha rajta fognak, egy-két évet sóznak reám.
Rózsák és szekfűk tövében alussza almat az anyám,
Szegény anyám.

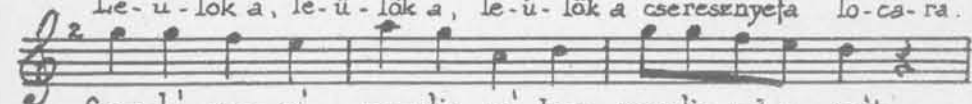
(Így leírva nótáskönyvben.)

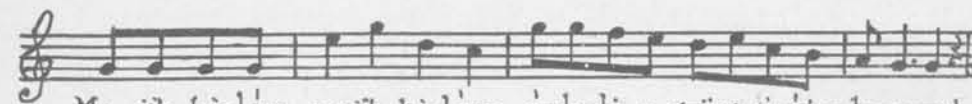
A ta-vasznak ün-ne-pé-vel ün-ne-pel a mi szí-vünk.

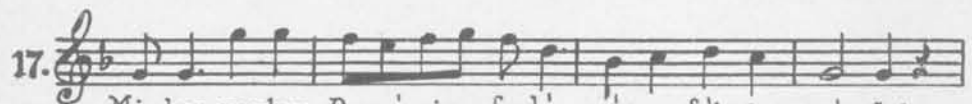
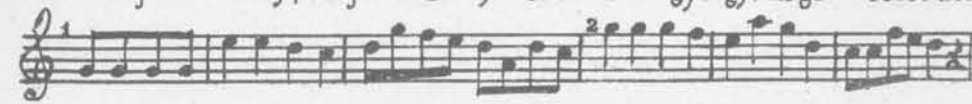
1. Ha be-me-gyek, ha be-me-gyek, ha be-me-gyek se-j az á-jó kocsmába
Le-ü-lök a, le-ü-lök a, le-ü-lök a cseresznye-fa ló-cá-ra.

Csap-la-ros-né mondja né-kem, mondja azt a szót

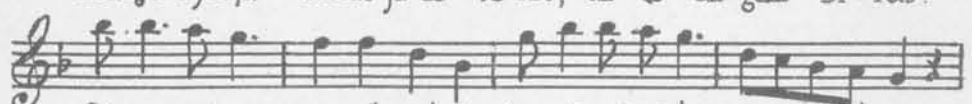
Me-jik kislány, mejik kislány érdemli a gyöngyvirágos koszorút.

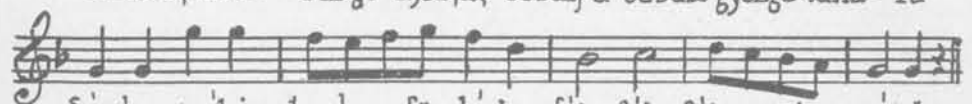
Mi-kor mentem Romá-ni-a fe-lé, még a fák is sir-tak.

Rezgő nyárfa hullat-ja le-ve-lét, az is en-gem si-rat.

Sí-rass, sirass rez-gő nyárfa, borulj a babám gyöngy vállá-ra

Sügd meg neki be-le a fü-lé-be fáj, fáj, fáj a szívem ér-te

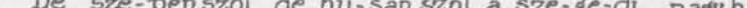

Giusto

18. 1. Kis kertem-be egy ró-zsa-fa Három bimbo' Van raj-ta

Azt be-szé-li a sze-re-töm Hogy ő azt le-sza-kij-ja.

2. Ne szakítsd le kis angyalom Kivirít nemsokára
Majd ha a hajnali csillag Tündökleni fog rája.

19.

De sze-pen szol de bu-san szol a sze-ge-di nagy harang

Húsz-a az-tat es-te reg-gel harminchárom vad-ga-lamb.

Rubato.

20 *Allegro.*
Csak titokba csak titok - ba a - kar - ta - lak sze - ret - ni.
De ki kellett de ki kel - lett an - nak vi - lá - go - sod - ni.

Meg-tud-ta az é-des-a-nyád hogy én téged szeret-lek

Ki - vi-te-tett a fa-lu-ból, hogy el ne ve-hes-se-lek.

21 Fu-red a-latt a Ba-la-ton za-va-ros

Bar-na kíslány, mér vagy rám oly ha-ra-gos

1.
Majd ki-de-rül én fe-let-tem o-da-ha-za az ég-bolt

Adj egy csókot kis an-gya-lom már a he-rag e-lég volt.

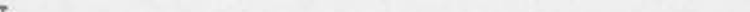
22.
Meg a ha-jó a Ba-la-ton vi-zé-be Meg-a-kadtegy

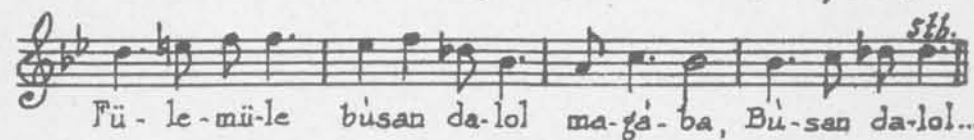
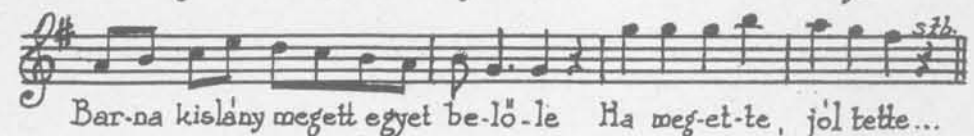
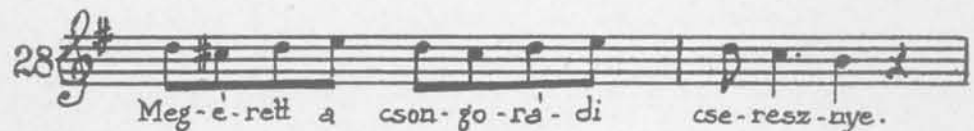
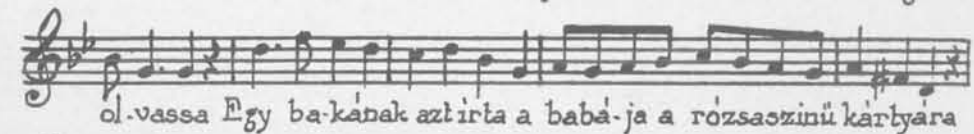
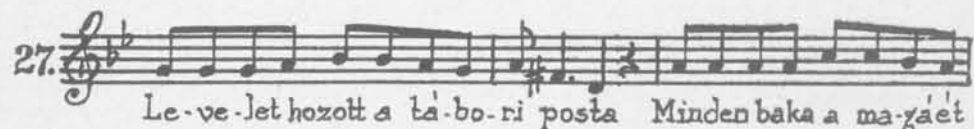
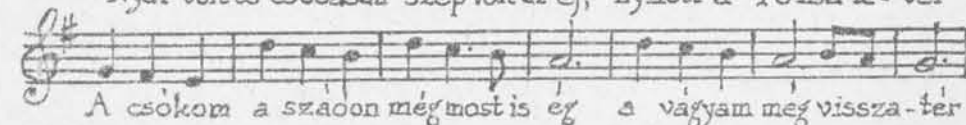
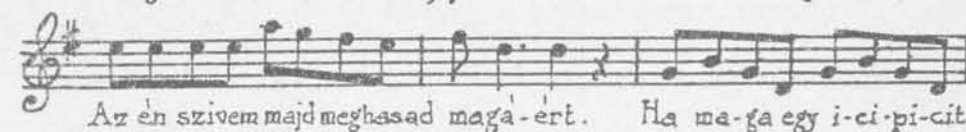
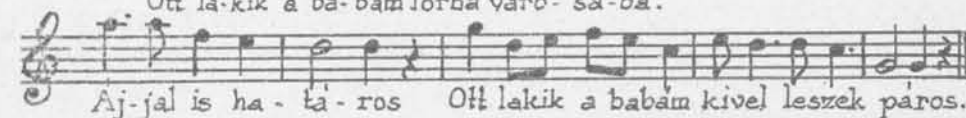
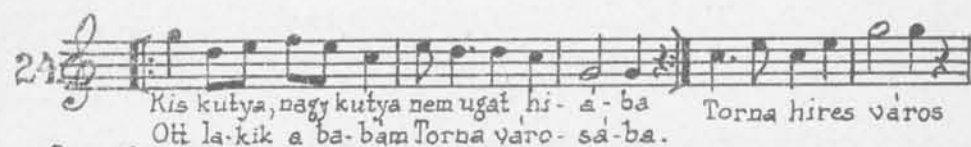
Musical notation for the second system of the song 'Rózsabokor'. It features a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The melody continues from the first system. The lyrics 'ró-zsabokor tövé-be Rózsabokrok ki kell vágni a hadi-ha-jónak' are written below the staff.

meg kell ál - ni Had tuggyon egy határvadász be - szál - ni.

b.) I.

a.) II.

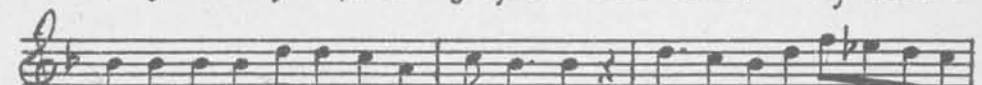
31.
 Vissza jön még tudom, valaha de már ak-kor kacagok a szavadon.

32.
 Pár - ja vesztett vadga-lamb sir az er - dőn

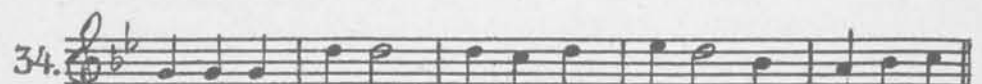

 Si-rok én is el-ha-gyott a sze-re-tőm Elhagy en-gem

 minden ember Megér-demlem, nem bírtam a szívem-mel.

Rubato
 33.
 Majd el-menyünk, besze-gődjünk Tarno-cá-ra boj-tár-nak

 dő le-ge-lő-je lesz ott a bir-ká-nak Bé-rem is lesz tíz forint és

 egy krajcár Megél abból egy bojtár. Megél abból egy bojtár.

34.
 Londonnak vannak sok számos u-cá-i stb.

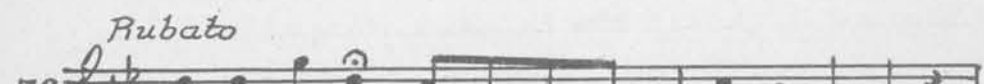
Tempo giusto
 35.
 1. A csap uccán végte-le-nül vé-gig Minden kis ka-

 púba vi-rág nyí-lik Minden kis ka-pu-ba kettő

 há-rom Hej, csak az enyém hervadt el a nya-ron.

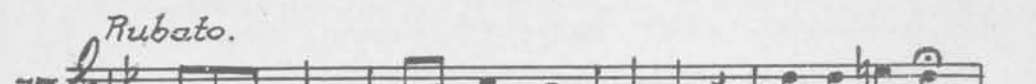
2. Ájfalujan végig sütött a nap Végig muzsikáltatom magamat
 Hadd tudja meg az a hűtlen csalfa Nem búsulok, nem sirok utána.

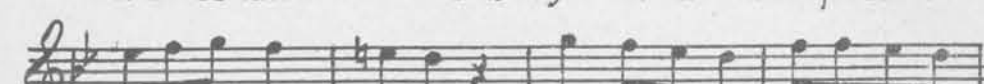
Rubato
 36.
 1. Ha meg-ha-lok ki fog en-gem ki-si-rat-ni

 Ki fog az én koporsómra rá-bo-rul-ni Ráborulna édes-anyám,

 de már nincsen Bo-rulj te rá e-gyetlen-egy drága kincsem.

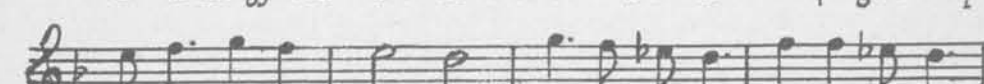
2. Gólyamadar felszállott a levegőbe Nem ülsz többé kisangyalom az ölemben.
 Majd ha az a gólyamadar vissza leszáll Szeretők lesz nekem ez a barna kislány.

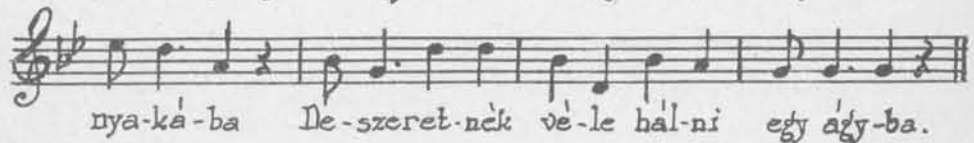
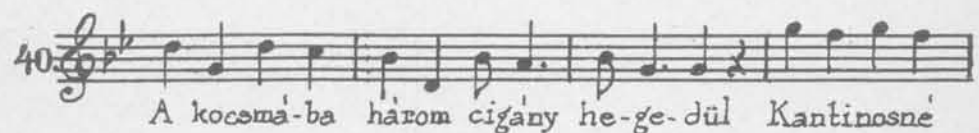
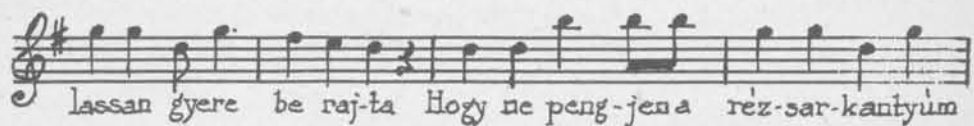
Rubato.
 37.
 1. Er-dő szélén bokor ár-nyé-ká-ba Két juhász ül

 fe-ke-te su-bá-ba A-mint ketten szépen beszél-

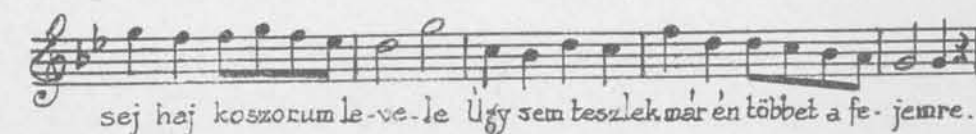
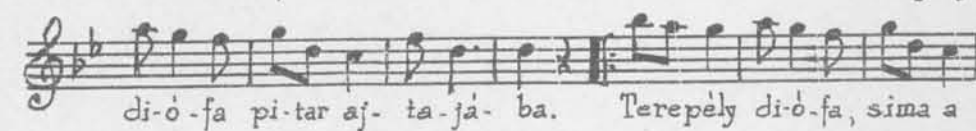

 get-niek Azt mondja a gazdag a sze-gény-nek Juhászleány stb.

Giusto
 2. Leme-gyek a Du-na mel-le lak-ni Ott fo-gok szép

 szere-tőt tar-ta-ni Le-teszem a nyalka le-gény-

2. Gyere ki, gyere ki majd elbánnak veled
Még az éjjel a lélek kiszáll belőled
A leány ki is ment, jól összeszurkálták
Szép piros vérével a földet locsolták.

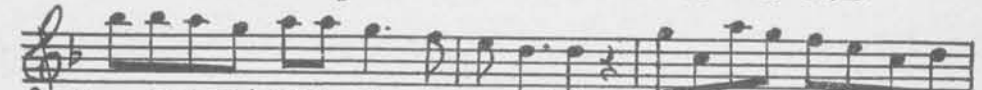
Parlando, rubato

44.
Fo-kos nyelem ré-zel van ki-önt-ve Mint a vil-lám

fo-rog a ke-zem-be A pusztá-hoz messze van a

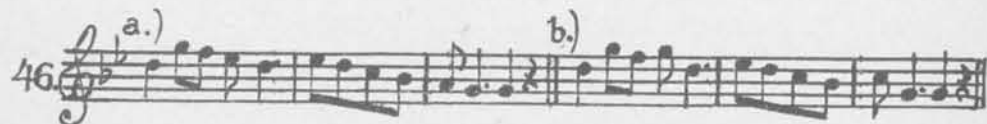
vá-ros Nem árt ne-kém kilenc ko-mi-szá-ros.

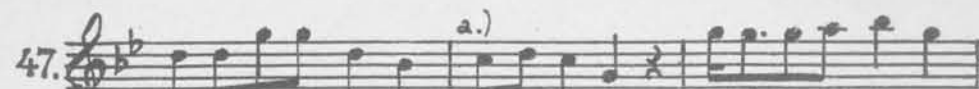
Parlando rubato.

45.
Szo-mo-rú nap so-kat bú-san sü-tött rám

Nem süt többé, bõthajtá-sos a szobám. Vas az ajtó-m, az ablakon

nem lehet Faj a szívem, érted babám megreped.

2. Nem láthatlak galambom a könnyemtől
Mint a zápor, úgy pereg a szememből
Szobám földjét könnyeim-mel áztatom
daj Istenem, hová lett a vig napom.
3. Vig napomat nem annyira sajnálom
Csak egy igaz szeretõm volt, azt szánom.
Szerencsétlen lettem én e világba,
Igy ítéltek három évi fegyházra.
4. Az anyám is szerencsétlen volt nekem
Szerencsétlen órában is szült engem.
Azér átkot nem mondhatok reája,
Inkább könnyet hullajtok sirhalmára.

46.
a.) b.)

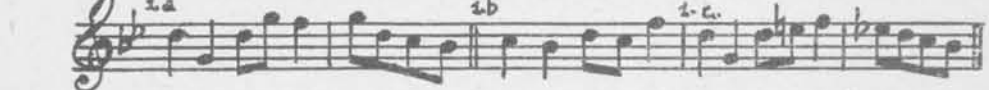
47.
Mi-kor mentem Pestre szombateste Ul-tanam ki-ál-tozt

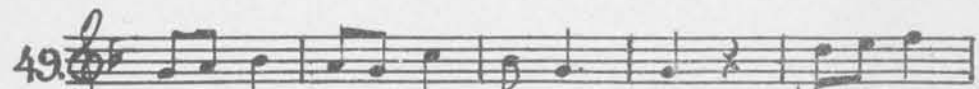
egy menyecske Hozzak neki Pestről, pesti pa-ti-ka-ból

Gyomre-rö-si-tött a gyufa-gyárból.

48.
Két tölgyfa közé le-sü-tött a holdvi-lág A szeretõm

ab-ba fe-sü-li ma-gát Göndör haját száz fe-lé fúj-

ja a szel galambom Azt is köszönöm, hogy idá-ig szerettél.

1.a 1.b 1.c

49.
Kihajtom a li-bám a rét-re En ma-gam

1. 2.
le-ü-lők melle-je El-ki-ál-tom magam, li-ba-li-bi-

1.
kám ül-jél az õ-lembe I-lus-kám.

1.a 1.b

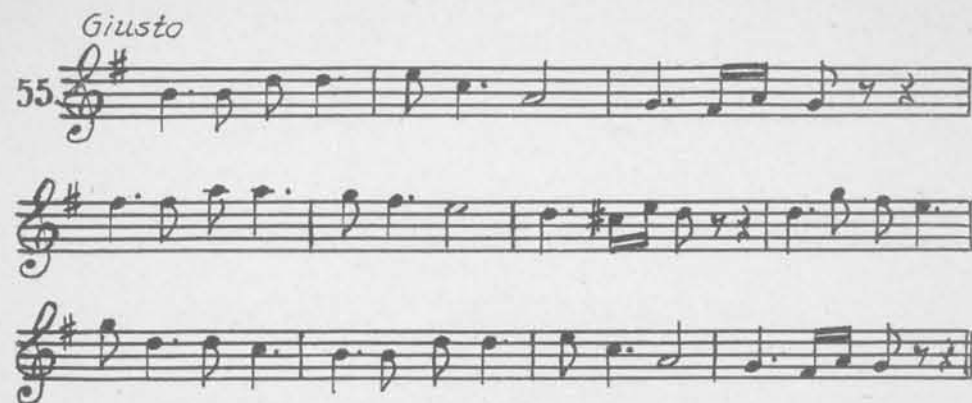
50.

♩ = 92
51.
Csak ez, csak az e-sik ne-kem keser - vésen Büszkén jár e-
löt-tem a ked - ve - sem Oj - jan büszke, mintha so - se lá - tott
vol - na Mint - ha a szere - tő - je so - se lettem volna.

52.

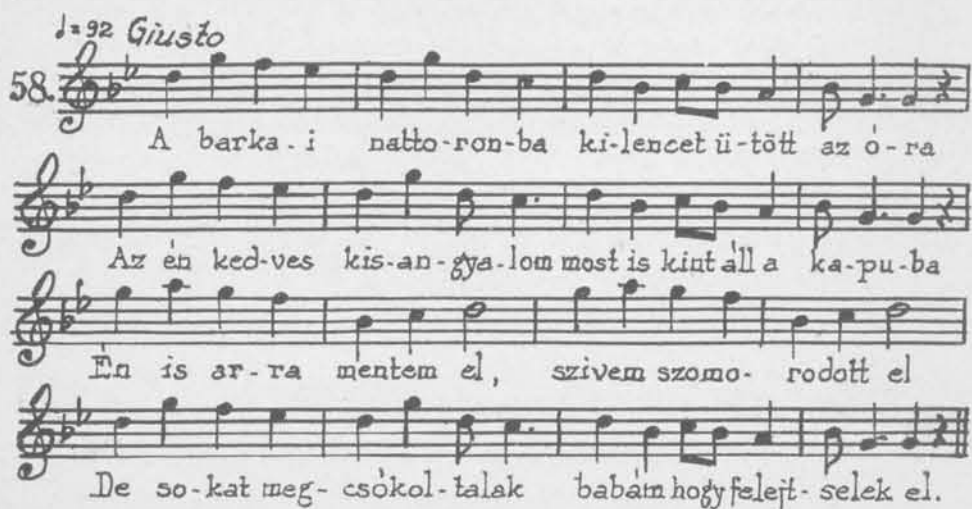
53.
El - megyek az ács - hoz fej - fat csi - nál - tat - ni
A - ranyos be - tő - vel (a) ne - vem rá - va - gat - ni.
A - ra - nyos be - tő - vel azt vá - ga - tom rá - ja
Itt nyugszik a sze - re - lem el - hervadt ró - zsája.

Giusto
54.
Akkor szép a kislány mikor felöltözik Megyen a templomba buzgón imádkozik.

Giusto
55.

56.
Vé - gig megyek se j az á - ji fő - ut - cán Be - te - kintek
(a) kis - an - gyalom ab - la - kán Be - te - kintek a kis angyalom
abla - kán Pi - ros zsebkendő van né - ki a párua - ján.

57.

♩ = 92 *Giusto*
58.
A barka - i natto - ron - ba ki - lencet ü - tött az ó - ra
Az én ked - ves kis - an - gya - lom most is kint áll a ka - pu - ba
En is ar - ra mentem el, szívem szomo - rodott el
De so - kat meg - csökol - talak babám hogy felejt - selek el.

Giusto
 59. Dombon van a kis-an-gyalom la-ká-sa Földre haj-lík
 an-nak a ró-zsa-fá-ja Fü-le-mü-le szokott raj-ta
 ta-nyáz-ni Jaj de ne-héz tő-led ba-bám el-vál-ni.
 ♩=80 = 96 (Később)

60. Juhász legény hej de búsan le-gel-te-ti a nya-ját
 Es-kü-vő-re most vi-szik a ba-ba-ját
 Vig cim-ba-lom hej ki-hal-latszík a pusztá-ra
 Fáj a szívem, meg-ha-sad bá-na-tá-ba.

61. Sej haj az a-ji sugár-to-rony de magas Te-te-jé-be
 két szál székfü de szagos, Az e-gyí-ke-t leszakaj-tom
 magam-nak Sej a má-si-ka-t a kedves ga-lambomnak.

62. 24 Lány a kenyér i-ga-zán csakugyan piri-ta-ni nem lehet.

Gyenge a lány i-ga-zán csakugyan férjhez ad-ni nem le-het.
 Meg kell kérni szépen kérni a Ma-ris-ka mamáját
 Van-e kedve i-ga-zán, csakugyan férjhez adni a lányat.

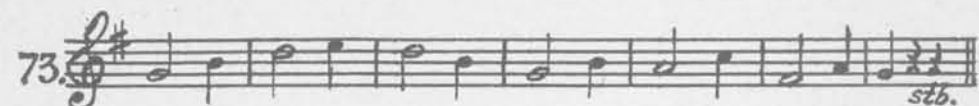
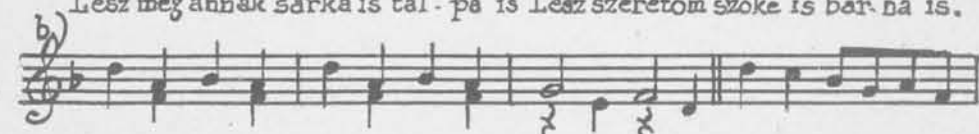
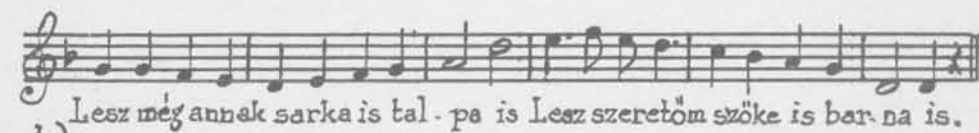
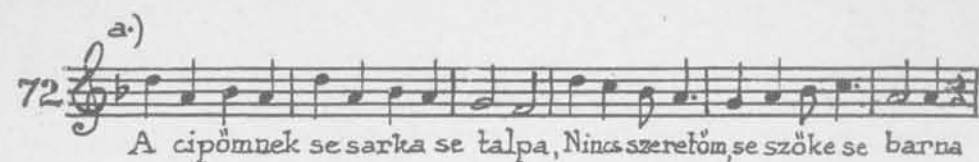
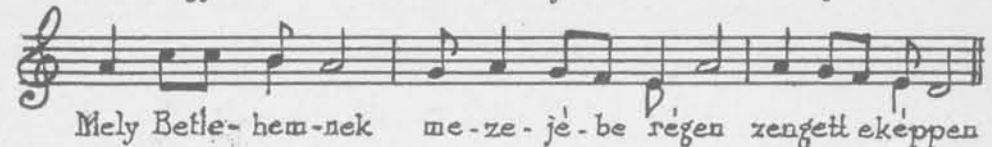
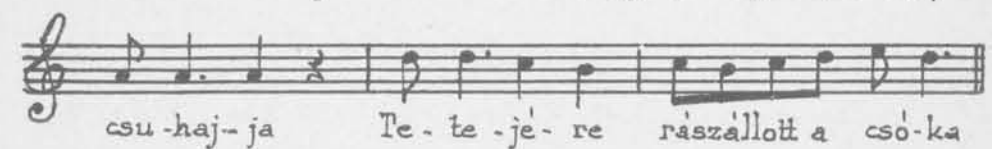
63. Mit is ér a mi szerelmünk, Ha egy-másé nem lehetünk sohasem.

64. Sárgát virágzik a repce Rajtam van a fa-lu nyelve.

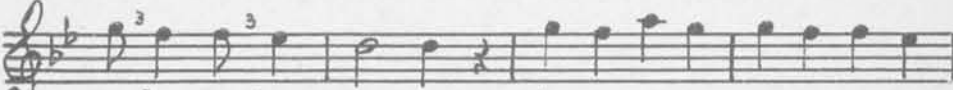
65. Kék pán-tli-ka a ha-risnyám kö-tö-je Gyá-va legény,
 ki-nek nincs sze-re-tő-je Gyá-va legény, kinek kettő,
 há-rom nincs Kinek pi-ros barna sze-re-tő-je nincs.

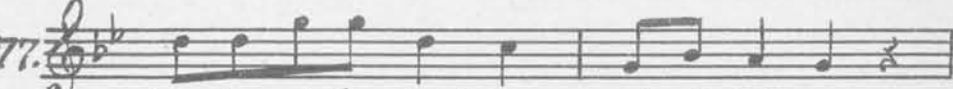
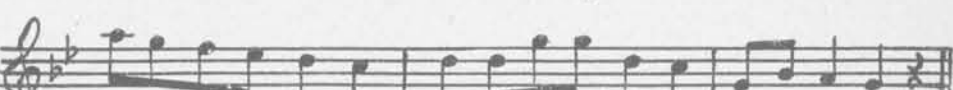
66. Százados úr ar-ra kérem Szabad időt adjon né-kem.

67. Sej nem kacsintok, csak a babám szemé-be.

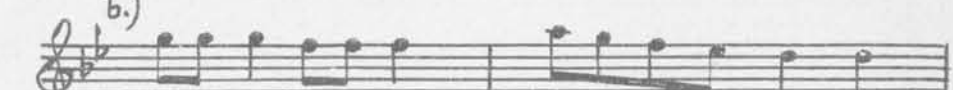
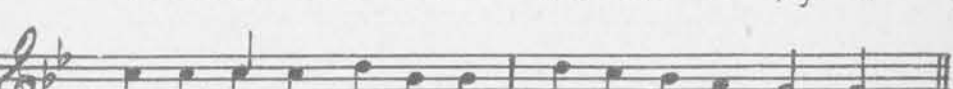

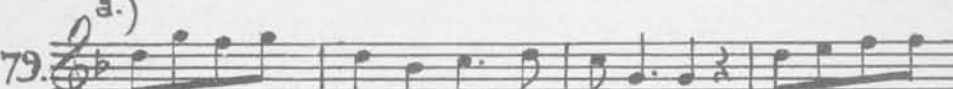
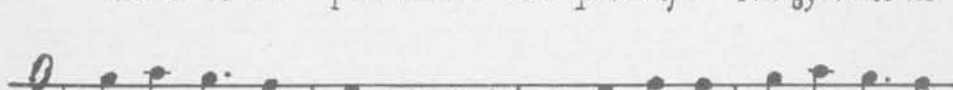
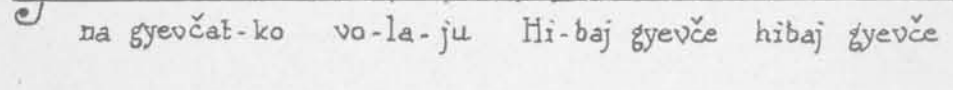
Giusto

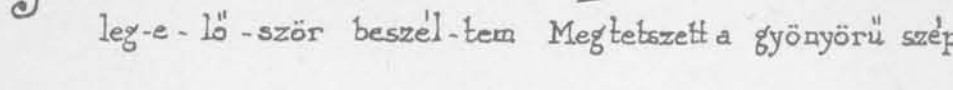
76. Už od kosic draska vi-szi - pa-na lgye zanyom
 mila malyo - va-na l-gye i-gye ručki za-la.
 ma - je Že - jej fra-jer do-voj - ni ru. ko - je.

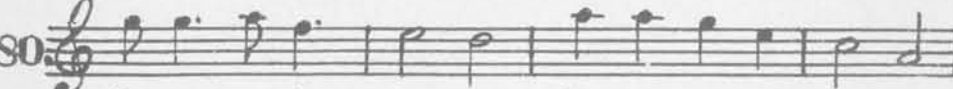
77. daj mi pris-la kart-ka naj ok-tob-ra
 Dar szomszi mu-ži - ku do-si-kovaty A-vi muži-kan-te
 zakraj-te mi čar-das Per-se-ho ok-tob-ra ru-kovagy mam.

a.)
78. Sa-la - la sa-la - la sa-la ku-ku - ri - cu
 Ma-la - ko - le ko - le - na u - ka - ra - la ri - cu.

b.)
 Volt nekem szere-töm Minden-fé - le faj - ta
 Szo-ba-jany, szakácsné És szop-ta-tós daj - ka.

a.)
79. Pud ob-lačkom pud ob-lač - kom piszkaju Na gyevčat-ko
 na gyevčat-ko vo-la - ju Hi-baj gyevče hibaj gyevče
 hi-baj vom Botya-vo-le botya - vo-la frajer tvojt.

b.)
 Ezt a kislányt még ak-kor meg-szerettem Mi-kor vele
 leg-e - lő - ször beszél - tem Megtetszett a gyönyörű szép
 szava - ér Homlo-ká-ra göndő-rő - dő ha-já - ér.

80. Si-ro - ko do - le - ko lisz-te - kod ja - vo - ra
 Sej, haj estye si-re - da-le fre-jí-reč-ka moja.